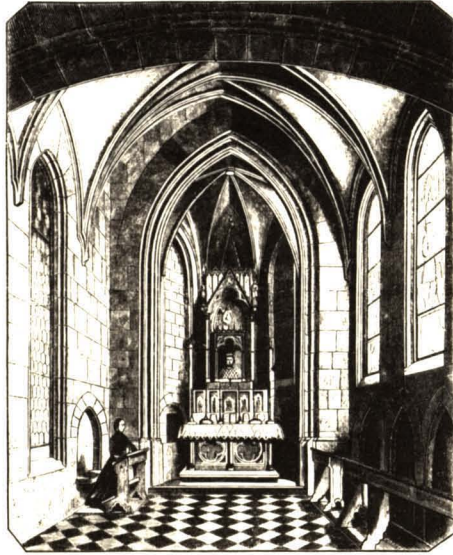

VIGILIA

Religiográfia a pápalátogatásról

Boros János: A filozófiai istenbizonyítás kérdései

Szent László emlékezete

**Dümmerth Dezső, Kristó Gyula, Kerny Terézia,
Hollósi Éva és Tóth István tanulmánya**

Beszélgetés Tempfli József nagyváradai megyéspüspökkel

Tabódy István börtönelmékei

1992/5

LUKÁCS LÁSZLÓ: A pápalátogatás tükrében	321
KAMARÁS ISTVÁN: Religiográfia a pápalátogatásról	322
BOROS JÁNOS: A filozófiai istenbizonyítás kérdései	333

SZENT LÁSZLÓ EMLÉKEZETE

DÜMMERTH DEZSŐ: Szent László király	339
KRISTÓ GYULA: Szent László királyra emlékezve	343
KERNY TERÉZIA: Szent László ereklyéi	348
HOLLÓSI ÉVA: Szent László a magyar képzőművészetben	350
TÓTH ISTVÁN: Szent László király emléke költészetünkben	355

ERKÖLCÉS ÉS IRODALOM

RÓNAY LÁSZLÓ: A reformkor irodalma	364
--	-----

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

TEMPFLI JÓZSEFFEL (<i>Beke György</i>)	373
--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

BÁTHORI CSABA: Kövesse szó a szót... ..	381
---	-----

„AKIK AZ ÜLDÖZÉSBŐL JÖTTEK...”

TABÓDY ISTVÁN börtönmélekei (<i>közreadja: Elmer István</i>)	383
--	-----

SZEMLE (a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	389
--	-----

Címlapunkon a győri Hédervári kápolna belseje (*Bergh Károly* rajza)

A pápalátogatás tükrében

Lassan egy éve már, hogy II. János Pál pápa fölkereste hazánkat. Ez év őszén pedig a magyar püspöki kar megy Rómába, az öt évenként esedékes „ad limina” látogatásra, hogy beszámoljon a Szentatyának egyházunk életéről. A látogatással együttjáró munkák lezárultak, elhalványulnak az akkor átélt izgalmak, örömök és gondok is. Ittjárta lassan emlékké válik. A pápa egy-egy gesztusa, szava azonban sokak szívébe belemarkolt, s talán fordított az életükön is. A látogatásról készült kép- és hangfelvételek sok kedves mozzanatot megörökítettek, a beszédek nyomtatásban mindenki kézbe vehette, a püspöki kar nemrég három körlevélben foglalta össze hozzánk intézett tanításának főbb pontjait.

A magyarság nagy részét megmozgató események mindig tükröt tartanak elénk nemzetünkről, „hazánk állapotjáról”, ahogyan a régiek fogalmaztak. Az új, szabadon választott, felelős magyar kormány megalakulása óta nem sok esemény akadt országunk életében, amely ennyi embert megmozgatott vagy legalább megérintett volna. Az eltelt hónapok elegendő távlatot adnak ahhoz, hogy föltegyük a kérdést: milyen képet kaphatunk hazánk 1991-es állapotáról a pápalátogatás tükrében?

Milyen az az ország, amelyet azokban az augusztusi napokban fölkeresett? Milyen a sajtója, a rádiója, a televíziója? Kinek mit jelentett ez a látogatás, ki mit értett meg a szavaiból, a tanításából? Hogyan fogadták a hívők, hogyan a tudatlanok és hogyan a hitetlenek? Létrejött-e a szó igazi értelmében vett találkozás közte és a magyarság között? Ki hogyan s mire használta fel ezt az alkalmat: a megtérésre, önvizsgálatra, egyéni vagy egyházközségi megújulásra, vagy talán éppen nyereszkesedésre, üzletelésre? Milyennek mutatkozott közlekedésünk, közbiztonságunk, kereskedelmünk az események tükrében? Mennyire volt felkészülve a fogadásra a magyar egyház, a magyar társadalom, politikai és kulturális életünk vezetői?

Talán azt a kérdést is megkockáztathatjuk: milyennek látott minket a Szentatya? Ő, akit ötvenkettedik útja vezetett hozzánk, s már bejárta a világ minden táját, találkozott minden rendű-rangú, fajú és vallású emberével? Milyennek tarthat minket, magyarokat? Mit tanulhatunk tőle, Szent Péter utódjától, s tőle, a világlátott bölcstől, aki oly jól ismeri az embert?

Következő számaink egy-egy írása a pápalátogatás fényében vizsgálja hazánkat, ilyesféle kérdésekre keresve a választ. Önvizsgálatra, eszmélkedésre serkentő vizsgálódások ezek. Talán segítenek abban, hogy néhány használható szempontot kapjunk lelkiismeretünk folytonos kérdéséhez: helyes úton járunk-e? Kell-e változtatnunk utunk irányán, haladásunk sebességén, céljainkon és módszereinken?

Így juthatunk el utolsó kérdésünkhöz.

Szembenézve jelenünkkel előrepillanthatunk a jövőbe: hogyan tovább? Milyen feladatokkal kell szembenéznie egyházunknak a következő években? Milyen eszményeket tűzünk magunk elé, mire kell leginkább törekednünk?

A pápa hangsúlyozta: átmeneti korban élünk. Le kell zárnunk a múltat, s elszánt akarattal, testvéri összefogással a kiengesztelődés szellemében kell nekifognunk jövőnk építésének, a II. Vatikáni zsinat szellemében. Háromnegyed év telt el azóta. Tisztult-e a látóhatárunk? Kirajzolódnak-e olyan kristályosodási pontok, amelyekre biztosan építeni lehet a jövőben? Megindult-e a gazdasági-erkölcsi-emberi kibontakozás az országban, s biztonságosan, jó ütemben, jó irányban halad-e előre? Hogyan bontakozik-fejlődik-alakul egyházunk élete? A tőlünk telhető legjobban kihasználjuk-e az Isten-adta kegyelmi időt, lehetőségeket?

Lukács László

Religiográfia a pápalátogatásról

„Kizökönt az idő”

1991. októberében 440 személynek tettem föl a „Mit jelentett Önnek/Neked a pápalátogatás?” kérdést. Számoltam azzal, hogy a legfeljebb 4-5 mondatos írásbeli „jelentések” tartalma eléggé sokféle lehetett. Egyeseknek az adott időszak összes történése a pápalátogatás részévé vált, másoknak magát a szent időt jelentette a látogatás által megszentelt időt, ismét másoknak a látogatás a hat napnál hosszabb idő: beletartozik a látogatásra való készülődés is. Egyeseknek egy személyt, másoknak eseményeket, ismét másoknak élményeket jelenthetett. Egyesek számára országos ügy volt, másoknak vallásos vagy a katolikus emberek (bel)ügye. Egyesek számára ismerős, mások számára ismeretlen személy érkezett. Lehetett erre a kérdésre személyes választ adni, olyan mértékben is, hogy a válasz sokkal inkább a válaszolóról szól, mint a látogatásról, s lehet személytelen. Lehetett a válasz értékelő és közömbös, ha értékelő, pozitív vagy negatív, illetve is-is módon mérlegelő.

A 400 megkérdezett a tanulók és a szellemi foglalkozásúak különböző rétegeiből került ki. 266-an vallásosnak, 114-en nem vallásosnak nevezték magukat. A vallásosok közül 38 volt protestáns (1 baptista, 8 evangélikus, 29 református) a többi katolikus, (köztük 10 görög katolikus). 127 szakmunkástanuló (54 nem vallásos, 22 katolikus, 19 református, Budapestről valamint Mátészalkáról és környékéről) 116 gimnazista (85 vallásos és 25 nem vallásos, Budapestről, Egerből és Pannónhalmáról), 60 főiskolás, és egyetemista (Jászberényből, Sárospatakról és Szegedről), valamint 99 szellemi foglalkozású (közülük 75 diplomás, 79 vallásos, 20 nem vallásos, a vallásosok többsége háromféle lelkeségi irányzat budapesti bázisközösségeinek tagjai, a többiek az Országos Lelkipásztori Intézet menedzserképző tanfolyamának tagjai az ország minden részéből, a nem vallásos diplomások fele-fele részben budapestiek és vidékiek).

1. A látogatás mérlege

A „Semmit sem jelentett” válaszok aránya 10% volt, amelyek legnagyobb részét a mátészalkai szakmunkásképző kőműves (53%) és fodrász (35%) tanulói (az előbbieket fiúk, az utóbbiak döntő többségben lányok) adták. Nem volt lényeges különbség e tekintetben a vallásos és nem vallásos diákok arányában. Meglehetősen nagy volt a „negatív válaszok” aránya mind a vallásos, mind pedig a nem vallásos főiskolások körében (17-18%), jóval kisebb a gimnazisták (vallásos: 4%, nem vallásos: 8%) és a szellemi foglalkozásúak (1%) körében.

A válaszok 7-8 százaléka nagyon személyes hangvételű volt: feltárulkozó. Háromszor ekkora volt a teljesen személytelen válaszok aránya, s négyszer ekkora az éppen hogy nem személytelennek minősíthető válaszoké. Nagyon kevesen (5 százalék körül) maradtak teljesen semlegesek. A válaszok egytizede teljesen

elutasító, egyharmada teljesen *pozitív*, egyharmada egyrészt-másrészt-típusú, *mérlegelő* jellegű volt. Összességében azonban a mérleg nyelve határozottan a pozitív oldalra billen.

A legtöbb személyes megnyilatkozást a vallásos diplomások válaszaiban, a legkevésbé a nem vallásos szakmunkástanulók válaszaiban találtam. A vallásos megkérdezettek válaszaiban általában valamivel személyesebbek, mint a nem vallásosoké, kivételt képeznek a protestánsok és a Bokor mozgalom tagjai (őket 16 fő képviselte).

A legpozitívabban a vallásos főiskolások, egyetemisták és diplomások viszonyultak a látogatáshoz, a legkevésbé a Bokor-tagok utasították el. Egyértelmű különbség mutatkozik a vallásosok és nem vallásosok, a katolikusok és protestánsok, valamint a gimnazisták és a szakmunkástanulók között: valamennyi esetben az előbbieket beállítódása pozitívabb. A közömbösök aránya jóval nagyobb a nem vallásosok és a protestánsok körében, mint a többi csoport esetében.

2. Témák és motívumok

A pápa személye

A leggyakrabban a pápát minősítették (41%). II. János Pál pápát tizennégyféleképpen nevezik meg. 1-1 esetben (gúnyosan) „szentatyának”, János Pálnak, II. Jánosnak, Isten után az első embernek, a Vatikán emberének nevezik; 2-2 esetben fordul elő az Őszentsége és egy igazi pap; 4 esetben: Isten küldötte, 12-12 esetben: Péter utóda és Szentatya, 13 esetben: Krisztus helytartója, 18 esetben: II. János Pál. Más esetekben pápának nevezik, ám minden második alkalommal nagy kezdőbetűvel írják ezt a szót (Nemcsak a szakmunkástanulók, hanem gimnazisták, olykor egyetemisták is. Ez feltehetően sok esetben a tisztelet jele.) A válaszolók 5%-a csak annyit jelez, hogy rokonszenvesnek, 2-2%-a pedig csak annyit, hogy tiszteletreméltónak és érdekesnek tartják.

Félszáz tulajdonságát említik, a következő gyakorisági sorrendben: *jóságos* (5%) *derűs, közvetlen* (3-3%), *emberi* (ember), *egyszerű, szelíd, erős, fűradt* (megtört) (2-2%), *lélekben fiatal, varázsos, művelt* (1-1%). Negatív minősítés mindössze öt válaszban szerepel: *vénember, szórakozása a látogatás, szegénynek tetteti magát, pedig hatalmas vagyona van, a repülőgépen pezsgőt iszogat, engedi, hogy bohócot csináljanak belőle*. 2-4 esetben még a következő tulajdonságok szerepelnek: *nyugodt, tiszta, hiteles, alázatos, atyai, szigorú, szent, karizmatikus és bölcs*.

Félszáznál több megnyilatkozását, gesztusát említik. Legtöbbször (3-3%) azt, ahogy a magyar nyelvvel próbálkozott és ahogyan a fiatalokhoz fordult. A protestánsokkal való kiengesztelődést, szeretetteljes gesztusait (2-2%) általában *ökumenikus* gesztusait (1%). A válaszadók 5 százaléka negatívnak minősíti egyes gesztusait és megnyilatkozásait: *személytelennek és elérhetetlennek tartják, nem tetszik, ahogyan az abortuszról szól, nehezményezik a „máriázást”, hogy nem művelt csodát, és azt, hogy nem szorgalmazta az üldözöttekkel való kiengesztelődést* (2-2), kifogásolják, hogy a magyar szentek emlegetése fontosabb volt neki, mint a szeretet hangsúlyozása, hogy nem engedte be tudósítani a sajtó képviselőit a zsidókkal való találkozóra, hogy az egyházi javak visszaadását szorgalmazta, hogy nem mondott le a látogatásról a szegények javára, hogy beszédeiben megmaradt az általánosságoknál (1-5 válaszoló).

Események és történések

Események és történések a válaszok több mint egyharmadában (38%) szerepelnek, 9 százalékban pedig csak ez a téma. Az esetek túlnyomó részében ezek minősítettek, méghozzá inkább negatív előjellel. Enyhén vagy erősen rosszállóan felhajtásról beszél a válaszolók 12, cirkuszcímű (show-műsorról) illetve az üzleti szempontok előtérbe kerüléséről 4-4 százaléka. A megkérdezettek 5 százalékát bosszantotta az hogy a *tömegkommunikációs eszközök ráerőltették* a pápát a nem vallásos és a nem érdeklődő lakosokra. 4 százalék nevelésesnek vagy bosszantónak találta a biztonsági intézkedéseket, 2 százalék pedig az útlezárások miatt panaszkodott. Kifogásolták még a túl sok tapsot, a gyenge műsort a Népstadionban a pápa érkezése előtt, a sok giccset, a pápa előtt való letérdelést, a kézcsókot, Czigány György „ájtatoskodó” és „tüllihogó” kommentárjait. Pozitív előjellel szerepelt a *népstadionbeli találkozás* (6%), jóval kevesebbszer a misék (2%), általában a *szertartások*, a *készülődés*, a jó szervezés és az együttműködés (3-3%), 1-5 esetben pedig Göncz Árpád nyilatkozata a pápáról, a gitáros énekek a Népstadionban, a betegekkel való találkozás a Bazilikában, a zene, a szép díszletek és a rendbehozott helyszínek.

Az ország

Az ország a válaszok majdnem egyharmadában (31%) szerepel, 9 százalékában csak ez. Ebben a kategóriában a leggyakoribb válasz az, hogy ez az országnak túl sokba került. (Minden tizedik válaszoló így gondolja, s csak ketten vélik úgy, hogy gazdaságilag is nyereséges volt.) 3 százalék véli úgy, hogy a hatalmon lévő politikai erők önmaguk *legitimizálására* sajátították ki a pápalátogatást. Ugyanennyien viszont úgy látják, hogy ez a *rendszerátalakítás* (a felszabadulás) jele vagy megerősítése volt. 5 százalék gondolja azt, hogy a pápalátogatással Magyarországot *megettiszteltetés* érte, 4 százalék azt, hogy ez az esemény az országot megerősítette, 2 százalék azt, hogy a világ figyelve ránk terelődött. 1-5 válaszoló a magyarság egységéről, Nyugat közeledéséről, a Vatikán és hazánk kapcsolatának szorosabbá válásáról, szellemi életünk gazdagodásáról ír. Valaki azt fejtegeti, hogy a pápát csak politikai érdekből, a Nyugat kedvéért hívták meg, más valaki viszont azzal érvel, hogy a pápának nincs komolyabb politikai szerepe, ezért az úgy diplomáciai jelentősége csekély.

A vallás

A vallás mint téma csak a válaszok 15 százalékában szerepel. (Egyedül ez csak 10 esetben.) A legtöbbször előforduló motívum ebben a kategóriában az egyházhoz tartozás érzésének erősítése és a katolikus egyház vezetésének megerősítése (2-2%).

1-5 esetben előfordul még általában a *vallásosság*ra vonatkozóan: a keresztény identitás erősödése, a népbufitó vallás erősödése, a formális vallásosság erősítése, világossá válása annak, hogy az ország nagyobb része vallásos, lehetőség arra, hogy a vallásos lakosság megvallhassa hitét.

Az *egyházak (felekezetek) közötti kapcsolatra* vonatkozóan: megnyilvánult a különböző felekezetek gondolkodása közötti hasonlóság és a dialógusképesség, bántóak voltak az ellenséges hangok protestáns részről, sértette az evangélikusokat, hogy őket nem kereste föl a pápa, a látogatással az összes keresztény

egyház erősödött, ugyanakkor tudomásul kellett venniük, hogy a katolikusok összetartóbbak.

A *katolikus egyházzal* kapcsolatban megemlítik pozitív előjellel a Mária-tisztelet erősítését, a katolikus egyház fejlődésének meggyorsítását, a katolikus egyház nemzetköziségének megélését és annak a gondolatnak a kinyilvánítását, hogy a katolikus egyház a szolgálat helye. Negatív előjellel említik meg, hogy a látogatás erősítette a katolikus fölényérzetet, a katolikus egyház politikai szerepét illetve hatalmát, egyesek kifogásolták, hogy az egész katolikus belügy lett, valaki pedig megemlítette, hogy ennek a katolikus egyháznak a pápa túl magas mérce volt.

A résztvevők

A látogatás rendezvényeinek résztvevőivel kapcsolatban a megkérdezettek 15 százaléka nyilvánított véleményt. (4 százalékában csak erről.) 7 százalék említi meg, hogy a látogatás csak a hívőknek jelentett sokat vagy valamit. Ebben a kategóriában a második leggyakoribb motívum (2%) az volt, hogy *nagyon sokaknak*, széles rétegnek jelentett sokat ez az esemény. Harmadikként (hatan) említik meg, hogy sokan voltak a résztvevők között a *képmutatók*. Egy-öt válaszban az öregasszonyok, a rokkantak, a kíváncsiak, a csodavárók, a fiatalok és a papok szerepelnek mint legfőbb befogadók.

A látogatás hatása

A látogatás hatásáról a válaszok egyharmadában nem esik szó, a válaszok 7 százalékában csak erről. A leggyakoribb motívumok a következők: megható volt (4%), sokakra nagy hatással volt, erősítette a hitet, lelki megújulást eredményezett, megnyugtatót a „sokan vagyunk élményét” adta, megváltozásra (másként élésre, cselekvésre) mozgósított (3-3%), egyesített, az érzelmekre hatott, erőt adott, népszerűsítette a vallást (2-2%).

Még hatvanféle motívum szerepel 1-5 válaszban, ezek között mindössze négy volt negatív jellegű: nem változott semmi, nem lett jobb senki sem, semmi haszna nem volt, bohócot csináltunk magunkból. A többi között ilyen típusúak szerepeltek: tisztább lett a világ, közelebb hozta Jézust, felrázott, jobbik énünk volt (a pápa), erősödtek az emberi jogok, önbizalmat adott, azóta jobban figyelek másokra, kizökkent az idő.

Elméleti következtetések

Teoretikus megállapítások is megfogalmazódtak a válaszok 6 százalékában. Ilyenek például a látogatás kísérlet volt a világi hatalom és az alázat ellentmondásának feloldására, a tradíció és a megújulás egyensúlya jellemezte, mi lenne, ha Krisztust is így várnánk, összekeveredett a szent és a profán, felértékelődött a pápa a szolgáló és misszionáló egyháztag rovására, az ima került a gazdasági-politikai cselekvés helyére, a személyi kultusz megnyilvánulása volt, az egyház csak prédikál a szegénységről, erőszakos nyitás a múlt felé, ez a látogatás a kereszténység botránja.

3. Sajátosságok

Bár a csoportokon belül (igaz, különböző mértékben: a vallásos csoportokon belül kevésbé, mint a nem vallásos csoportokban) eléggé eltértek egymástól a vélemények, bizonyos (elsősorban szociológiai természetű) csoportosajátosságok is megállapíthatók. A legegységesebb a Bokor-tagok megnyilvánulása volt, és az övéké tért el leginkább az összes többi csoportétól. Meglehetősen hasonlóságot mutat a három kevésbé vallásos diákcsoport (a szakmunkástanulók, a gimnazisták és a főiskolások) reakciója, sokkal nagyobb, mint a megfelelő vallásos csoportoké. Az azonos társadalmi réteghez tartozó vallásos és nem vallásos csoportok közül a szakmunkástanulók megnyilvánulásai a leghasonlóbbak, a főiskolásoké a legeltérőbbek.

Szakmunkástanulók

„A világ ránk figyelt. Az emberi szeretet és a jóság jött el hazánkba II. János Pál Pápa keresztül. A feszült, ideges világba egy kis sziget volt a látogatása, a megnyugvás, végtelen nyugalom áradt bennem beszéde halltán, láttán. Kedves nagypaparcú jóság.” (17 éves nem vallásos fényeszdő tanuló)

„II. János Pál iránt egyfajta emberi megbecsülést, tiszteletet érzek, de nekem csak annyit jelent, hogy eljött hozzánk egy szent, tiszteleltre méltó ember, aki a világot tisztábbá akarja tenni. A nagy ünnepi keretek és körmenetek mellett örülök, hogy megismerhette hazánkat és sok örömet és lelkesedést és újbóli hitet váltott ki hívei körében.” (17 éves nem vallásos fényeszdő tanuló)

„Felháborítottak az intézkedések (útlezárás, egész nap a tévében stb.) Nekem nem volt fotos, sőt az égvilágon semmit sem jelentett. Nem tudom, miért gondolják az emberek, hogy a Pápa Antall József hívta meg, tehát a 'demokrácia' vívmánya, amikor még Németh Miklós kérte meg.” (17 éves kialakulatlan világnézetű fényeszdő tanuló lány)

„Azt hiszem, a pápalátogatás nem ártott a magyar népnek. Talán közelebb hozta Jézust az emberek szívébe. Csak a sok „szűz Máriázás” nem kellett volna. A fiatalokkal való találkozáson sem tanított semmit isten igéiből, csak Máriázott. Szerintem a Pápanak csinálnia kellett volna valami „csodát”, akkor talán több ember fogadja el Jézust és istent. Pl. gyógyítania kellett volna, (ami tulajdonképpen nem is csoda, hiszen isten mindenre képes). (20 éves nem vallásos fényeszdő tanuló lány)

„Számomra a Pápa látogatása bohóckodásnak tűnt. Óriási felhajtás volt egy vénember miatt. A felvonulók nagyrésze a felhajtás kedvéért volt ott.” (17 éves ateista fényeszdő tanuló)

„Jóvolt, mert ritkán látni ilyen szép misét, másnéven gyülekezetet. Ha több ilyenlenne, bővülne a hitem és másnakis.” (16 éves nem vallásos kőműves tanuló)

Ebben a csoportban volt a legkevesebb személyes vélemény, s a Bokor-tagok után az ő válaszaik voltak a leginkább elutasítóak. Vegyük még hozzá azt is, hogy a „Semmit sem jelentett nekem a pápalátogatás” típusú válaszok is itt fordultak elő a legnagyobb arányban. A leggyakoribb téma az *ország*, elsősorban a túl sok pénz motívummal, de a *politikai hatalom* kisajátító törekvését is többen említik, mint mások. Átlagosnál nagyobb arányban szerepelnek ebben a körben

Az idézett szövegeket betűhíven közlöm.

az *események* is, de csak negatív felhanggal: a *felhajtás*, a *cirkusz*, az *erőszakos tömegkommunikáció*, a forgalmi akadályok, a felesleges biztonsági intézkedések. A pápa személye témakör aránya fele akkora, mint átlagosan. A leggyakoribb jelzői a *híres*, a *rokonszenves* és a *művelt*. A vallás témakörben a katolikus egyház hatalmának növekedése, a résztvevők témakörben a *hívók* és a *képmutatás* motívumok szerepelnek az átlagosnál gyakrabban. Az átlagosnál kevesebb mintegy egyharmada foglalkozik a hatás témájával. Itt a sok emberre hatott a leggyakoribb motívum.

„Én örülök, hogy itt volt a Pápa, kint voltam mikor Pesten járt és nagyon tetszett. Mert összefogta az embereket, akik kint voltak. Nem a kölcsönös utálat, hanem a kölcsönös szeretet. Együtt imátkoztunk, együtt énekelünk; és érdekes, amikor készülődött a Pápa, hogy elmegy, senki nem rohant el, hogy még a tömeg előtt elérje a buszt vagy a villamost. Talán mert egy kicsit megértetük, hogy mit akart mondani. Nem igaz, hogy e népben nincs kölcsönös szeretet, csak valamivel össze kell hozni, ki kell csalogatni. A Pápa az, aki ezt kihozta a Magyarokból. (15 éves, magát „félíg-meddig vallásosnak” nevező fényeszedő tanuló lány)

„Az én nézetem szerint jó, hogy eljött hozzánk a pápa, mert így újra közelebb kerültek a hívó emberek egymáshoz (nemkülönben a különböző felekezetek is) és talán Istenhez is. Talán a pápa látogatása egy újabb lépés afelé, hogy ismét keresztény ország lehessünk ahol sokkal többre értékelik az Istenhitet mint az elmúlt negyven évben. Mindamelllett a túlzott pompa és a nagy felhajtás nem nagyon tetszett, mert szerintem ellentétben áll ez a pápa szelídségével és egyszerűségével. Ezenkívül sok hívőben és nemhívőben visszás érzéseket váltottak ki a nagy biztonsági intézkedések és a rengeteg pénz amibe került az egész.” (18 éves, magát kereszténynek nevező fényeszedő tanuló)

„Számomra nagyon sokat jelentett. Igyekeztem végig a 'közelébe' lenni és magamba szívni az ő szavait. Vele végre hozzánk is eljött Péter utódja. A Népstadionba ahogy belépett egyből valami pozitív energia járta át az embereket. Ő számomra a legtökéletesebb ma élő keresztény, szent ember, aki kora ellenére is fiatal, és dinamikus tudott maradni. Ahogy a pápamobil mögött összezárult az ajtó a stadion 'megüresedett' szörnyű hiányérzetem támadt. És ekkor körülnézve feltűnt, hogy mindenki szemébe könny gyülekezett mert elvesztettük az annyira áhított Istenközelséget.” (17 éves katolikus fényeszedő tanuló lány)

„Én hiszek istenben, de szerintem nagy hűhót csaptak. Nem lett volna rá szükség. Ennek ellenére amikor néztem a tévében volt olyan pillanat amikor összeszorult a szívem.” (16 éves református fodrásztanuló lány)

Ebben a vallásos csoportban az *ország* a vezető téma, ezen belül is kiemelkedik a Magyarországot ért *megtiszteltetés* motívuma, nagyobb ebben a körben az átlagosnál mind a *látogatás költségeit* drágállók, mind az ebben nyereséges ügyletet látók aránya. Az *esemény* témakörében a pozitív előjelű ünnep és a negatív előjelű felhajtás kiegyenlítik egymást. A *hatás* témakörben az *érzelmi hatás* és a *vallás népszerűségének* növekedése a csoportot jellemző sajátosság.

Gimnazisták

„A pápalátogatás nagy jelentőségű volt. Nemcsak a hit szempontjából, hanem mert e pár napig béke volt az országban, nem voltak ellenségeskedések, gorombaságok. Egy ilyen kis ország számára ez jelentős, ilyen történelmi viharok között, hiszen a vallásból, az istenben való hitből, az áldásból még baj nem származott. Így legalább mi is gazdagabbak lettünk egy ilyen jelentős eseménnyel és Isten felé is tolmácsolva lesznek gondjaink. Véleményem szerint nagyon eltúlozták a rendezést.” (16 éves nem vallásos fiú)

„Vártam ezt. Sokat hallottam az előkészületekről, a biztonsági intézkedésekről. A Pápa megjelenése nagyon tetszett. Tetszet a nyugodtsága, hidegvére és az, hogy a látogatás szervezői jobban féltették, mint ő saját magát. Legjobban a fiatalokkal való találkozása tetszett. Ezt tartottam a legközvetlenebbnek, legtermészetesebbnek. Csak ritkán járok templomba, de azóta valahogy másképpen érzem magam.” (16 éves fiú, aki nem tartja magát vallásosnak)

A nem vallásos gimnazisták értékelései pozitívabbak, mint a nem vallásos szakmunkástanulókéi. Ebben a körben a domináns téma az ország és messze az átlag alatt szerepel a *pápa személye*. Az ország témakörben a megtiszteltetés a leggyakoribb motívum, a *résztevők* témakörben a hívők, az *esemény* témakörben meg itt is a felhajtás.

„A pápa személye rendkívül lenyűgözött, de a sok 'hűhó' ami mellette volt, a giccsözön és a mellé megjelenő felesleges dolgok rossz hangulatot adtak hozzá.”

„Nem tartottam fontosnak, hogy bárhol személyesen ott legyek, hogy próbáljam megérteni, hogy miért is jött ide ez az ember, Péter utódja. Félek, hogy még most sem értem, de azt tudom, hogy amikor a Népstadionba ment a fiatalok közé, akkor majdnem sírtam a meghatottságtól.”

„Az idegesített végig, hogy a pápa magyarul próbál beszélni. Sokkal jobban szerettem volna, ha mindig olaszul vagy lengyelül beszél, mert így teljesen spontán lett volna, nem ennyire megszervezett, túlrendezett. Nem tetszett, hogy sokan reklámcélokra használták: pápás sapka, pápás lufi, pápás trikó. Valamint az elég undorító volt, hogy sokan csak divatból, tetszeni akarásból mentek el.”

„Kicsit kötelezőnek és erőltetettnek éreztem, hogy eljőjön Magyarországra, oda, ahol a vallás éppen divatba jött. (Már minden komcsi buzgón imádkozik.) A pápa nagyszerű, felemelő egyéniség a maga egyszerűségében, de szinte már undorító, ahogy ezt a 'bölcs' üzletemberek kihasználták.”

„Mint államfő is vendég volt, de mégsem ez volt a legfontosabb, Péter apostol utóda látogatott meg, így lelki üzenete hordozta hitünket, szeretetünket. Nem véletlen, hogy országunkat már I. Szent István Szűzmáriának ajánlotta fel és annyi magyar vértanú és szent áldozta életét Istennek: A pápa újra eszünkbe juttatta ezt. Az evangélium, amit hozott: szeressétek egymást! Itt tartózkodása idején mindenki tapasztalhatta, hogy valami más remeg a levegőben: nagyobb szeretettel tekinthetünk egymásra, segített áthidalni az ellentéteket. Látogatása mindannyiunk meghívása az örök életre.”

„Fontos és jelentős volt, különösen erkölcsi és lelki szempontból, esősorban a lelkek és a gondolkodásmód megváltozását volt hivatva szolgálni. Másrésztől a világ egy kicsit felfigyelt Magyarországra, jó 'propaganda' volt. Innen hívta fel a figyelmet a Moszkvában kialakult helyzetre, s állt ki a szabadság mellett Gorbacsov elnököt támogatva. Az ifjúság a leghangulatosabb program keretében óriási feladatot kapott, az újraevangelizálást, ennek megvalósításában szeretnék én is részt venni.”

„A politikai életben is valami változást sejtett ez a látogatás, hiszen mindenki felfigyelt arra, hogy hazánk vezető pártjának tagjai áldoznak a pápánál. Felemelő érzésnek tartom, hogy magaménak tudhattam a pápát, de azt hiszem, erre a kis időre a legtöbbeknek 'kizökkent az idő' életükben.” (valamennyien bencés gimnazisták)

Ebben a körben a *pápa személye* és az *események* a domináns témák. A vallásos gimnazisták azok, akik legnagyobb arányban nevezik a pápát Péter utódnak, Krisztus helytartójának és II. János Pálnak. Gesztusai közül a *magyar nyelven* való próbálkozást és a *fiatalokhoz fordulást* említik legnagyobb (és az átlagosnál nagyobb) arányban. A *szervezés* dicséretén kívül a *circusz*, az *üzlet* és a *giccs* motívumok ennek a csoportnak a sajátosságai. Átlagosnál többüknek jelentett nagy élményt az *igazi találkozás*, (a Népstadionbeli esemény), de ők azok, akiket legjobban idegesített a *túl sok taps*. Sajátosságuk a *vallás* témakörben a katolikus egyház megerősítése, az *ország* témakörben pedig a *rendszerelváltás* motívuma. A *hatás* témakörből az átlagosnál nagyobb arányban említik ebben a csoportban azt, hogy szerencsére *senki sem fanatizálódott* és azt, hogy ebben az időben az emberek *jobban szerették egymást*.

Főiskolások és egyetemisták

„Szerintem az emberek számára sokat jelentett a Pápa látogatása. Itt nyilvánult meg az emberek érdeklődése, amit kívülről nem is gondoltam volna. Az emberek lelke mélyén ott van az isten iránti tisztelet és érdeklődés, ha vallásos, ha nem. Igaz, az ország igen nagy anyagi fedezetet öntött belé és voltak emberek, akik mindezt elítélték, de számomra mégis megható volt.” (20 éves nem vallásos tanítóképzős lány)

„Rengeteget jelentett. Soha nem jártam templomba. Amíg nem ismertem meg közelebről a vallást, ateistának tartottam magam. Kb 1 éve foglalkoztat komolyabban ez a téma. A pápalátogatás szerintem nagyon jó volt. Én magam is ott voltam a Hősök terén.” (21 éves tanítóképzős lány)

„Bosszantott. Rengeteg pénzt felemésztett. Tudom, szellemi táplálékra szüksége van az embereknek. A másik, ami nem volt szimpatikus, hogy csak a katolikusoknak volt ez ünnep. Másrészt viszont, hogy a TV-n keresztül megismerhettem a pápát utólag nagyon örültem, hiszen mint ember nagyon szimpatikus volt.”

Ebben a körben — ebben a tekintetben az összes többi csoporttól különbözve — az *események* és a *résztvevők* témák uralkodtak, s feltűnően alacsony volt a *pápa személye* témakör aránya. A leggyakoribb motívumok a *felhajtás*, az *üzlet* és a *hívók* voltak.

„A pápa személye fantasztikus volt, a közvetlensége, és az, hogy mindenképpen kapcsolatot akart teremteni az emberekkel, tetszett, de a biztonsági intézkedések, a találkozók nagyméretűsége ebben megakadályozta. A rendőrkordon emlékeztetett egy kicsit a Fradi-mecsekre. A reklámhadjárat egy kissé felkavarta a gyomromat. A Népstadionba a pápa megérkezése előtt kissé tartalmasabb programot is lehetett volna szervezni.” (teológus hallgató)

„Gombócot éreztem a torkomban. Jó volt ott lenni. Jó volt együtt lenni, együtt énekelni, imádkozni. Talán ez az egyház.” (Matematika—fizika szakos hallgató)

„Ez minket kötelez. Nélkülünk nem lesz gyümölcse. Felelő kötelesség.” (népművelés—teológia szakos hallgató)

Ebben a csoportban — az eddig vizsgált csoportoktól eltérően — a *hatás* témakör emelkedik ki, de jelentős szerepet tulajdonítanak a *pápa személyének* is. Az előbbiben a *megváltoztatás* (a feladatokra mozgósítás) és a *lelki megújulás*, az utóbbiban a *Szentatya elnevezés*, valamint a *közvetlensége* és *jóságossága* a főiskolásokra és egyetemistákra jellemző motívum. E csoport válaszainak személyessége és pozitív beállítottsága a legmagasabb a három diákcsoport közül.

Szellemi foglalkozásúak

„Elsősorban érzelmi élmény volt. Ha minden papból hasonló kisugárzást tapasztalnék, lehet, hogy járnék misére. Egy másik dolog, ami taszított, az a roppant nagy költség, amibe került. A harmadik, ami szintén élmény volt, hogy mi magyarok ezt így 'levezenyeltük'”. (38 éves könyvtáros nő)

„A megelőző álságos sajtóhadjárat arról győzött meg, hogy ez az ember rendkívüli. Nem csalódtam. Minden szentmiséjét hallottam, rám az egész rendkívül kedvező benyomást tett. Úgy éreztem, napról napra tudta kiterjeszteni 'lelki szárnyait', auráját a magyarságra. Soha nem éreztem mesterségesnek, egy volt miközülünk, de a 'jobbik felünk'. Beszédei tartalmára már nem emlékszem, de az egész valahol a lelkem mélyén megmaradt, s mint erőforrás tovább munkál bennem. (37 éves, magát „reformátusnak keresztelt keresőnek” nevező könyvtáros—újságíró férfi)

„Egyházfőként, emberi személyiségként is nagyra becsülöm, misszióját, amellyel inkább az ökonómiára törekszik, mint Róma hegemoniájára, nagyra értékelem. A televízió közvetítéseit végigkísértem, tartalmát is értettem, de képmutatásnak tartottam országunk némely vezetőjének jelenlétét az istentiszteleteken. Úgy látom, kisajátította a hatalom, s ha valamitől féltém a hitet, a farizeusság az. Semmiféle keresztény kurzus feléledését sem látom a pápa látogatásában” (50 éves katolikus, vallását nem gyakorló történész főiskolai tanár)

„A nagy kérdés még nem dőlt el, hogy becsatlakozik-e a pápa egy esetleges új, közép-európai politikai kurzusba vagy sem. Itteni szerepléséről a következő benyomásom volt: nagyon jól felkészült, nagyon jól megismert mindent, amit akart. Nagy húzásnak érzem a protestantizmussal való kibékülését, ez történelmi aktus volt! Külön imponáló volt fizikai és szellemi összteljesítménye.” (50 éves filozófusnő)

„Untatott a hosszadalmas ceremónia. Nem lettem híve abortusz kérdésben, de mégis megnyerő jelenségnek tűnt. Nem tudom, igaz-e, hogy a vatikáni belső viszályok miatt utazik ilyen sokat, nekem inkább az a képzetem, hogy az apostolok nyomán igyekszik tömegeket vonzani a krisztusi eszméhez, persze, valódi lénye kihámozhatatlan a protokollból. Kimondottan tiszító volt, ahogyan sztárolták. Fogékonyága hatással volt rám, s úgy vélem, valóban köze van a krisztusi szeretethez.” (32 éves nem vallásos irodalmár nő)

„Egyetlen dolog izgatott, hogy képes megoldani a világi hatalma s a képviselt eszméből kötelezetően fakadó végtelen alázatosság és alázat ellentmondását. Szemem számára a harmónia szigete volt, s időnként ordító volt a kontraszt közte és a körülötte mozgó között. Ember módjára birkózott a feladattal.” (40 éves ateista történész)

Ebben a csoportban sajátos módon nem az ország (s ezen belül is a politika) került az első helyre, hanem a *pápa személye*. Ebben a tekintetben az összes vallásos diákcsoportot megelőzik, s nagyon megközelítik a vallásos szellemi foglalkozású csoportot. A pápa személyének témakörében a *művész* és a *humanista*, az *esemény* témakörben a *tömegkommunikáció* erőszakos viselkedése, az *ország* témakörben pedig a *politikai kisajátítás* motívum az, amelyik e csoport specifikumának tekinthető.

„Számomra egy a főpapok közül, látogatása a katolikusok ünnepe. Zavart a zsbívásár, s én is éreztem némi katolikus fölényt. Ugyanakkor legalább annyira zavart az a néhány ellenséges hang, amelyet előtte protestáns körökben hallottam. Az én kedvenc helyem mégis Dévaványa, ahol havonta egyszer az evangélikus lelkész a református gyülekezeti teremben a katolikus pap kántorizálásával tart istentiszteletet.” (42 éves evangélikus könyvtárosnő)

„Általában nem szimpatikus, amikor összekeverik az egyházi és a világi dolgokat. Mindenki a pápa körül ugrált. Miért kellett ekkora felhajtást csinálni, rengetegbe került! A rádió és a tévé is ezzel volt tele! Néha az volt az érzésem, hogy nem egy keresztény, hanem egy katolikus országban élünk. Személy szerint a pápát tisztelem: egy jószándékú, békés, fáradt öregember.” (58 éves evangélikus tanítónő)

„Egy új kereszt(y)én(y) társadalom és kultúra látványa lett vonzóvá és elérhetővé, ez a térnyerés azonban mégis katolikus 'profitot' jelentett. Kikezdzhetetlen közös értékeket hangsúlyozott: ökumenitás, kiengesztelődés, szeretetmunkálkodás, kisebbségi és emberi jogok, pozitív diszkrimináció.” (42 éves református lelkész)

„A látogatás a legmerészebb álmaimat is felülmúlta. Nem csak a magyar nyelvet tanulta meg bámulatosan, hanem a magyar kontextust is. A protestáns kontextust Debrecenben, a szekularizált értelmiségi közeget pedig az Akadémián nyerte meg”. (56 éves református szociológus)

A protestáns szellemi foglalkozásúak központi témája a vallás és a pápa személye, nagyon alacsony a hatás és a résztvevők témakörök aránya. A *pápa sze-*

mélye számukra elsősorban egyszerű, jóságos, emberi. Az események témakörben — negatív előjellel — a felhajtás és a tömegkommunikáció túlzásai képezik a csoport sajátos arculatát, az ország témakörben pedig hazánk megtiszteltetése és a túl sok költség hangzik el legtöbbször. A domináns vallás témakörben az ökumenét emelik ki, a hatás témakörben pedig a vallás népszerűbbé válását.

„Egy nagy nemzetközi közösség tagja lehettem én is, s ez jó volt. Az összetartozás élményét adta. A pápa nem csak mondja, de meg is éli.” (43 éves katolikus könyvelő)

„Az egész sajnós a tömegdemonstráció felé tolódott el, a lelki megújulás rovására, ennek ellenére személyi varázsa gyakran túllépett a protokoll korlátain, s a magyar társadalom túlnyomó részében mély nyomot hagyott. Megrendítő volt a debreceni koszorúzás. Azóta is azon gondolkodom, hogy fér meg ugyanabban az emberben a túláradó szeretet és az, hogy a világ nem egy államában olyan püspököket nevez ki, akik nem élvezik sem a hívek, sem a hierarchia bizalmát, s így közvetve az egyház botrányát eredményezik.” (63 éves vasúti mérnök)

„Fontos lelki élmény volt. Nem képzeltem, ennyit jelent majd. Nem csak a hívő erősítette meg, hanem hiteles, karizmatikus és krisztusi alázattal teli személyisége a nem katolikust, s az ateisták egy részét is meggyőzte, vagy legalább is átformálta annyira, hogy egészségesebben szemléljék azt, amit hitéletnek neveznek. Amikor köztünk volt — különösen a Népstadionban, ahol a várakozás eggyékövácolt bennünket — szinte tapintható volt a szeretet és a jóság. Néhány hete megismerkedtem egy olyan fiúval, aki két évvel ezelőtt a sátánistákhoz is eljutott, s azóta szinte egyfolytában küszködik az itallal és a kábítószerekkel. Egy ideje rendszeresen jár misére, s érzi, hogy csak Jézus által van esélye a szabadulásra. Elmesélte, minden találkozáson, minden miséjén ott volt, s hozzáfűzte: a világon őt szereti a legjobban.” (29 éves katolikus etnográfus nő, egy karizmatikus kisközösség tagja)

Ebben a körben domináns téma a *pápa személye* (az összes csoport közül ebben a legnagyobb a súlya ennek a témakörnek) a *hatás* témaköre pedig szubdomináns. Ők nevezik legnagyobb arányban a pápát Szentatyának és Isten küldöttjének, személyét *derűsnek, közvetlennek, egyszerűnek és jóságosnak*. Az események közül ők említik legnagyobb arányban az együtt *imádkozást és éneklést*, valamint a *miséket*. A *vallás* témakörben ebben a csoportban fordul elő legtöbbször az *egyházhoz tartozás megerősítése*. A *hatás* témakörben a látogatás *megható és tetekre mozgósító* hatását tekinthetjük a csoport jellegzetességének.

„Leemelem a kalapom a szuper beszédek miatt, legfőképpen a tudomány és a művészet képviselői előtt mondott, a püspököknek és a klérusnak mondott, a Debrecenben mondott tartalmát tartom nagyszerűnek. Boldog vagyok, hogy félelmeim nem igazolódtak be.” (47 éves katolikus civil teológus, Bokor-tag)

„A formális vallásosság megnyilvánulásának csúcsa, személyi kultusszal fűszerezve. Az össznépi kábítás magasiskolája. Felesleges pénzköltés és a Mammon dicsérete. A rendszert nem váltás éles bizonyítéka. A példátlan biztonsági intézkedések a hatalom és a hitetlenség ékes bizonyítékai.” (52 éves katolikus diplomás, Bokor-tag)

Ebben a körben a leghűvösebb a pápalátogatás fogadtatása. Itt a domináns téma a *teória* és az *események*. Az utóbbiban a *felhajtás*, a *cirkusz* és a *biztonsági intézkedések*, az előbbiben pedig a pápa istenítése, a jézusi értékek lerombolása, a szegénységnek csupán prédikálása, a leggyakoribb motívumok.

4. Összegzés

A megkérdezett diákok és szellemi foglalkozásúak döntő többsége számára volt valami jelentése a pápalátogatásnak. A megnyilatkozások kisebb része igazán személyes, de nagyobbik része tanúskodik rokonszenvről, vagy pozitív élményről. A válaszokból úgy tűnik, hogy nem csak a vallásos emberek többsége, hanem a nem vallásosak jelentős kisebbségét is megérintette a látogatás, s találkozott a pápával.

A válaszok legfőbb témája maga a pápa, ezután (sorrendben) következnek az események, a látogatás hatása, a politikai megítélés, a vallásra és az egyházra vonatkozó megállapítások, a résztvevők és különböző elméletek (elsősorban teológiai és erkölcsi jellegűek). A többszáz motívum közül a leggyakoribbak (sorrendben): a pápa rokonszenves és tiszteletre méltó személye, a nagy felhajtás, a stadionbeli igazi találkozás, a túl sok anyagi ráfordítás, a tömegkommunikáció erőszakossága, a túlzásba vitt és elidegenítő biztonsági intézkedések, a Magyarországot ért megtiszteltetés és az ország megerősítése, a pápából sugárzó jóság és szeretet, a látogatás erős érzelmi hatása, a pápa közvetlensége, a fiataloknak szóló gesztusai, a magyar nyelvvel való próbálkozása. A motívumok több mint kétharmada pozitív előjelű, s csak egyhatoda negatív. A pápa személyét a nem vallásos csoportok tagjainak többsége is rokonszenvesnek ítéli, az egész látogatás megítélését illetően a nem vallásos csoportokban is a pozitív irányba billen a mérleg nyelve. Az események megítélése viszont a vallásos csoportokban is gyakorta kritikus: sokan túlzottnak tartották a pápát a hívőktől elidegenítő protokollt, a nagy felhajtást és a vásáriasságot. Elgondolkodtató, hogy nem csak a diákok, de a fiatalabb diplomások számára is a stadionbeli találkozás volt az igazi. Bár sokak számára taszító show-műsor, a lakosságra erőszakolt katolikus belügy vagy a hatalmon lévő politikai erők legitimizálása volt a pápalátogatás, még a nem vallásos csoportokban is sokféle élményt, indítást és értéket jelentett. A látogatás egésze kedvezőbb benyomást tett a vallásos, a katolikus és a gimnazista, mint a nem vallásos, a protestáns és a szakmunkástanuló csoportokra. Figyelemre méltó, hogy a protestánsok megnyilatkozásai is pozitívabbak voltak, mint a nem vallásosokéi.

Sok válasz tanúskodik arról, hogy ez az esemény sokak számára rokonszenvesebbé tette a vallást és a katolikus egyházat, ebben azonban a pápa személye volt a döntő tényező. A felmérés alapján arra lehet következtetni, hogy kataritikus hatás nem csak vallásos körökben fordult elő szép számmal, hanem a transzcendencia felé nyíló keresők körében is.

A filozófiai istenbizonyítás kérdései

Isten és a vallásos közösség

Isten létét, pontosabban a zsidó-keresztény kinyilatkoztatás Istenének létét nem lehet úgy tagadni, hogy a tagadás logikai és ismeretelméleti szempontból elfogadható legyen. Az istenfogalom ugyanis helyesen és jellegének megfelelően csak abban a kontextusban és abban a módszertani rendszerben kezelhető, amelyben létrejött, és amelyben keletkezése nyomán „használgák”. A fogalomnak ez a létrehozó és használó környezete pedig a vallásos közösség, amely Isten szólítása nyomán és Isten szava „körül” alakult ki, s amely úgy is érti és értelmezi magát, hogy a személyes-abszolút Isten megszólította őt és kinyilvánította magát neki. Az Isten közeledésének így teoretikus és praktikus kontextusa is van a vallásos közösség számára: megszólalására az emberhez méltó elméleti és gyakorlati választ vár, azaz, hogy az ember használja eszét valamint alakítsa cselekedeteit, gyakorlati tevékenységét és életét a fölismert összefüggések értelmében.

Ilymódon a vallásos közösség és az Isten egymástól szétválaszthatatlanok, filozófiai szempontból azt mondhatjuk, hogy a szó szoros értelmében *ontológiai és ismeretelméleti interdependenciában* (kölsönös függésben) vannak. Amennyiben az abszolút Isten megszólal és megnyilvánulása köré közösséget gyűjt, annyiban a vallásos közösség, *mint közösség* létében függ Istentől (ontológiai függés). Mint-hogy az abszolút-egy Isten lényege szerint pusztán az emberi ész erejével — pl. trinitás-„szerkezet” — nem ismerhető meg (ezt fejezi ki az *abszolút* fogalma, vagyis hogy mindentől elválasztott, mindenén túllévő), így az Istennek emberileg lehetséges helyes ismerete is függ az Isten önközlésétől (episztemológiai függés). Ez a megismerés csak egy lehetőségében soha ki nem zárható kinyilatkoztatásban megszólított és az azt elfogadó közösségben lehetséges.

Ugyanakkor másodlagos értelemben *Isten is függ attól a közösségtől, amelyet maga teremtett*. Ez természetesen nem az a fajta függés, amely Hegel dialektikus gondolkodása szerint az úr és szolga közt van, ahol az úr reálisan is függ a szolgáltól. Arra gondolok itt, hogy az az Isten illetve azon istenfogalom, amely a feltételezhető kinyilatkoztatás nyomán megjelenik az emberi közösségben, az ember Istene és az ember istenfogalma. Az ember számára csak saját valósága, saját valóságismerete, saját fogalmi és nyelve létezik, melyek elválaszthatatlanok az emberi közösségtől, annak teoretikus-kommunikatív-praktikus rendszerétől. Az ember számára megjelenő valóság mindig az ember, az emberi közösség valósága, és nem is létezik az ember számára más valóság. Tudniillik ha létezne is másfajta valóság, azt az ember nem tudná tudomásul venni, következképpen nem is tudna róla kommunikálni; tehát a számára meg nem jelenő „valóság” nem emberi valóság, és így számára nem is létezik.

Istennek az embertől való ontológiai „függése” tehát azt jelenti, hogy Isten az ember és az emberi közösség előtt úgy jelenik meg, mint aki az ember számára van, hiszen neki nyilatkoztatta ki magát. Az ember csak annak az Istennek a létéről tudhat, amelyik kinyilatkoztatja magát neki. A ember csak arról az Istenről tudhat, mely valamilyen módon fölveszi az érintkezést az emberrel, s amely

kifejezi-kimondja magát az embernek: Isten létét az ember kontextusában az ember fogalmazza meg egy lehetséges kinyilatkoztatás megtörténte nyomán. Relacionális ontológiát kell tehát feltételeznünk, hiszen Isten az Isten-ember és ember-Isten kapcsolatban jelenik meg az ember számára, s az ember Istent kizárólag ebben a kapcsolatban ismerheti meg. Meg kell még jegyezni, hogy az „ontológia” — mint „lételmélet” — fogalom is csak nagyon átvitt értelemben használható itt, hiszen Isten semmi esetre sem úgy létezik, ahogy mi a létezés gondolkodásunkban és tapasztalataink nyomán értjük. Erősebben fogalmazva: Isten nem létezik abban az értelemben, ahogy mi elgondoljuk a létezést.

Ismeretelméletileg pedig abban az értelemben „függ” Isten a közösségtől, hogy Isten éppen a közösség által válik ismertté, s e megismerésben döntő a közösség tagjainak szisztematikus megismerő aktivitása és megismerő praxisa. Természetesen ez az ismeretelmélet is relacionális. Isten létében és lényegiségében abszolút, így itt kifejezetten egy az ember felől megfogalmazott és analógiás értelemben vett függésről van szó, hiszen Isten mind létezésében, mind megismerhetőségében független az embertől.

Isten létének problematizálása

Az embernek alapvető vágya lévén a megismerés, Istent is meg akarja ismerni, illetve tudni akarja, van-e? A kérdés az, létezik-e Isten, és mit jelent az, hogy „Isten”, van-e a fogalomnak valamiféle valóság tartalma.

Bár Isten léte nem tagadható filozófiailag, ez még nem feltétlenül jelenti, hogy léte igazolható lenne. Lehetséges Isten létének elutasítása mint rendszer nélküli néma elfordulás is, annak konzekvenciájaként, hogy az „abszolút semmi állítása” csak abszolút némaság lehetne. Az abszolút semmi azonban nem állítható még abszolút némasággal sem. A semmivel, az abszolúttal vagy a transzcendenciával „kapcsolatos” abszolút némaság módszertanilag lehetetlen; a némaság, azaz az embernek önmagától és közösségétől való elméleti-gyakorlati-kommunikatív elzárkózása antropológiai „nonszensz”. Aki így viselkedik, nem emberként teszi azt, és éppen saját ép és egészséges ember-mivoltát kérdőjelezi meg. Az abszolút semmit állító tehát önellentmondásba keveredik, éppen saját életével adja meg a halálos dőfést az abszolút tagadásnak, a radikális némaságnak.

Az abszolút semmi helyett így legfőljebb *relatív semmiről* lehet szó, amelynek állítása annyit jelent, hogy ezen a világon, tehát a valamilyen módon meg tapasztalható világon kívül nem tételezhetünk valamit is. A relatív semmi állítója is „olyanról” állít valamit, amiről nem tud semmit, hiszen a világon kívül nincs semmi világ-szerű; s hogy a világon kívül mi van, ez hit kérdése.

Láthatjuk, hogy a logikailag egyetlen lehetségesnek látszó isten-elutasítás, az istenproblémától való néma elfordulás is további antropológiai és ismeretelméleti nehézségeket vet föl. A következőkben nézzük meg, milyen lehetőségei vannak gondolkodásunknak, hogy Isten létét bizonyítottan állítsa, azaz bizonyítsa.

Az istenbizonyítás kontextusa és struktúrája

Nyilvánvaló, hogy hívő gondolkodók foglalkoztak behatóan ezzel a kérdéssel. A tény, hogy valaki hívő és gondolkodik, nem teszi az illetőt csökkentett értékű

gondolkodóvá. A *módszer* dönti el, hogy valaki filozófus-e; a módszer tudatos megalkotása, a vizsgálatokon való tudatos végigvitele, pontos megfogalmazhatósága-közölhetősége, továbbá a lépések interszubjektív igazolhatósága. A filozófia módszertana soha nem volt egységes és koronként is változott. A vallásos közösséghez tartozó gondolkodónak nemcsak joga, de autonóm megismerő aktivitásának úgymond kötelessége is mindennek utánajárni, így Isten létének is; mint ahogy ez az állítás igaz egy nem-hívó gondolkodóról is.

A bizonyítások alapszerkezete, hogy feltételeznek egy kiindulópontot és ebből módszeresen eljutnak egy olyan jellegű entitás létének állításához, amelyről kijelentik, hogy „ez az, amit Istennek neveznek”. Eme struktúra alapelemeit kell megvizsgálnunk: a kiindulópontot, az előrehaladás módszerét, az entitás állítását és annak a keresztények Istenével való azonosítását.

A kiindulópont és az előrehaladás útvonala lehet az ember szellemi-lelki bensője (pl. Ágoston, Anzelm és Descartes), és lehet a „külvilág”, mely nem indokolja önmagát (Aquinói Szent Tamás).

A kiindulópont

Még a természettudományok végső alapjai sem racionálisak, az elemi, tovább vissza-nem-vezethető egységeket az adott tudomány szempontjából hit-jellegű, annak módszerein kívül álló megismerő aktussal fogadják el. A kiindulópont az adott tudományra nézve „transzcendens”, melyet az adott tudományos közösség *konszenzus* alapján fogad el. Ebben a megállapodásban szerepet játszik a kutató közösség szakmai tapasztalata, elvárásai és céljai.

Ugyanígy a filozófia kiindulópontjai is konszenzuson, egy nagyobb és az adott témában vagy tudásterületen iskolázott és tapasztalt közösség egyetértésén alapulnak. A filozófiai kutatást nagyon gyakran aktivizálták a szoros értelemben vett filozófián kívül eső problémák. A görögöknél meg kellett gondolni, hogy melyik a helyes polisz-berendezkedés, s ezen filozófusok dolgoztak. Századunkban a két világháború, a környezetszennyeződés, a túlnépesedés, a pusztító nacionalizmusok vagy irodalmi művek mind apropói filozófiai vizsgálódásnak. A filozófiának minden további nélkül lehetnek olyan kiindulópontjai, melyek rajta kívül állnak. Ugyanígy a filozófiai istenbizonyításoktól is azt várjuk el, hogy olyan kiindulópontjai legyenek, melyeket egy szakmai közösség elfogad. A végső kiindulópontok minden filozófiai vizsgálatban hitjellegűek, azaz filozófián kívüliek; természetesen a kiindulópontok elemzéssel és tapasztalatok révén finomíthatók, sőt teljesen átalakíthatók, vagy elvethetők.

A filozófiai istenbizonyítások kiindulópontjai általában olyan kijelentések, tételek, amelyeket minden gondolkodó ember el tud fogadni. Az istenbizonyításokat konstruáló filozófusok zöme azonban hívő, hiszen nekik volt intellektuális érdekük megfogalmazni az istenhit logikai és ismeretelméleti képviselhetőségét.

A bizonyító lépések

A bizonyító lépésektől logikai koherenciát követelünk meg. Gondolatmenetek ilyen szempontú ellenőrzése nem mindig egyszerű feladat. A lépésekben használt fogalmak jelentése a történelmi időben, de egyidejűség esetében közösségről

közösségre változhat. Azonos szintaktikai alakú fogalmak jelenthetnek mást és különbözőek ugyanazt. Nem beszélve arról, hogy a pusztán referenciális vonatkozásokon túl a pragmatikai komponens (a fogalom használatának módja, az emberi gyakorlathoz való kapcsolata) is változhat.

Van a racionális bizonyítással kapcsolatban egy további nehézség is: mi köze racionális gondolkodásunknak a valóság végső összefüggéseire, miért tételezzük vagy tételezhetjük, hogy racionális megfontolásaink megfelelnek a valóság (a természet) struktúráinak, azaz meddig érvényes a racionalitás? Ezek súlyos, mindmáig újra meg újra tematizált problémák. Gondolhatunk Heidegger logika-kritikájára, sőt akár az evolúciós ismeretelmélet elgondolására, miszerint a valóság és racionalitás korrespondenciáját az emberi fajnak az evolúcióban elért páratlan sikere bizonyítja. — Mindenképpen jogos a kérdés, vajon szigorú racionális lépésekkel előrehaladva eljuthatunk-e egy olyan abszolút lény fogalmához, amelyet Isten fogalmaként azonosíthatunk.

A bizonyított

Az istenbizonyítások során úgy járnak el, hogy bebizonyítják egy entitás létezését, amely aztán állításuk szerint azonos Istennel.

A bizonyítás definiálható, történelmi és „véges” fogalmakkal történik. Kérdés, hogy mi jogosít föl bennünket a bizonyítási folyamat végén arra, hogy az igazolt entitást a végtelen, abszolút és felfoghatatlan Istennel azonosítsuk? Szent Tamás például a bizonyításai végén kapott létezőt Istennel azonosítja. Szent Anzelm azt mondja, hogy Isten az, akinél nagyobb nem lehet gondolni. Bizonyítása során Isten fogalma helyett az így definiált fogalommal dolgozik. Ez az *azonosítás* azonban nem a racionális levezetés vagy elemzés műve, hanem egy *hítszerű intuitív látásmódé*. Az istenbizonyítás esetén a gondolkodó mintegy hitén keresztül, hitéből azonosítja a bizonyítás eredményét Isten létével. Nyilvánvaló, hogy ez az azonosítás csak a hit mozzanatában történik, hiszen Isten eleve definiálhatatlan és fölfoghatatlan a pusztán racionális gondolkodás számára.

Amikor az istenbizonyítás során a bizonyított azonos lesz Istennel, ez már a filozófia határmozzanata, a hit-mozzanat. Miközben tehát a bizonyítás menete filozofikus, a határponton a filozófia érintkezik a kinyilatkoztatással kapcsolatos tudásmóddal, a hittel. Amennyiben erről a pontról tovább akar menni és Istenről akar „tartalmilag” beszélni, teológiává válik.

A lét állításának módjai

A létet kétféleképpen állíthatjuk: a lét fogalma használható állítmányként (predikátumként) és pozícióként. Jelenlegi gondolatmenetünk szempontjából ugyan nem elengedhetetlen, hogy belemenjünk azokba a vitákba, hogy a lét melyik fogalomhasználata helyes; de meg kell említeni a kétféle állítási módot.

Ha a *létet állítmányként* használjuk, akkor valamiről mondjuk, hogy van, azaz: x van. Ebben az esetben azt tételezzük, hogy a létezés mintegy járulékként kapcsolódik x-hez, azaz ha x-ről beszélünk, akkor ugyanúgy állapítjuk meg hogy létezik, mint ahogy a falevélről hogy zöld, vagy az elefántról hogy futó (éppen fut, s ez mint predikátum jelenik meg az elefántról). Fölmerül természetesen a

kérdés, hogy nincs-e a predikátumok sorában a létnek kitüntetett szerepe. A falevél ugyanis lehet sárga is, az elefánt pedig alvó; ekkor a predikátumok tartalma megváltozott, de beszédünk x-ről továbbra is értelmes. Ezzel szemben ha tagadjuk valaminek (x) a létezését, akkor semmiféle predikátumot nem állíthatunk erről a valamiről, ami nem is valami, mivel nem-valami, nem-van, azaz semmi, nincs. Ha a „van”-t tagadjuk, akkor minden predikátumot tagadunk, ha állítjuk, akkor rengeteg predikátumnak nyújtunk megvalósulási és megnyilvánulási lehetőséget. Ha tehát a létezést predikátumnak is tekintjük, nagyon speciális és kitüntetett szerepűnek kell tartanunk. Ha a létet mint predikátumot tagadjuk, akkor a tagadott dologgal kapcsolatos minden további értelmes kijelentő beszéd lehetőségét is tagadjuk; csak a feltételes kijelentéseknek lesz jogsultsága „ha majd lesz” vagy „lehetne” formában.

Ezt a nehézséget úgy lehet megoldani, hogy a létet *pozícióként* fogjuk föl. Ez a létpozíció a létezés valósító- és határmegnyilvánulása. Megállapítjuk, hogy vannak a dolgok, van ami van. De azt már nem tudjuk egyáltalán megmondani, hogy mi az, hogy van, mi teszi, hogy van ami van és nincs inkább semmi. A lét a létezés pozíciójában nyilvánul meg, közvetlenül adott, de hogy mi ez a lét, nem tudjuk, s nem is tudhatjuk mivel mi magunk is ezen pozíción belül vagyunk és nem tudunk erre a pozícióra „kívülről” tekinteni. A lét mint pozíció tehát még világunk esetében is érthetetlen, világunk esetében azonban rá tudunk mutatni, hogy íme van valami, ez itt létezik és megnyilvánul, s mi emberek is létezőnk és tudomásul vesszük mindezt. De hogy mi teszi a létezést, nem tudjuk, mert létezésen kívül nincs semmi, ami tehetné, hogy létezzon valami is. Saját létünk és a világ létének pozícióját sem értjük. Magunkról és a világról viszont tudjuk, hogy van.

Ilymódon az istenbizonyítások esetén sem Isten létének a megértéséről van szó, hanem annak a kérdésnek a sajátságos megközelítéséről, hogy Istenről mondhatjuk-e valamilyen módon, hogy léte pozicionált?

Mondhatjuk-e Istenről, hogy létezik?

Az első kérdés: mit lehet bizonyítani? A bizonyítás — akár matematikai, akár filozófiai — egyezményes (konvencionális) struktúrában gondolkodik, azaz ha adottak a szerkezet egyes elemei, akkor éppen a szerkezet tulajdonságainak ismeretében, a racionálisan szükségszerű kapcsolódások mentén eljuthatunk a bizonyítandó elemhez. A bizonyítás tehát egy adott rendszeren belül lehetséges. Az abszolút Isten viszont nem lehet egyetlen zárt gondolkodási séma *része* sem. Gondolkodásunk mindig történelmi és immanens: mindig probléma volt és lesz a transzcendencia megértése, gondolása, megfogalmazása és közlése.

Isten semmilyen értelemben nem kapcsolható a világhoz és fogalmainkhoz. Isten nem tulajdonsága a világnak és a világ nem Isten. Léte egészen más, mint amit mi megtapasztalunk, megélünk és megértünk.

További kérdés tehát, hogy ha Isten léte egészen más, lehetséges-e „létét” bizonyítani? A létezésről a tapasztaláson és a tapasztaláshoz kapcsolódó gondolkodáson keresztül tudunk. Nem csukott szemmel, csukott füllel és öntudatlanul élünk születésünk óta és nem csak úgy „gondoljuk”, hogy van lét (azért az idézőjel, mert öntudatlanul még „gondolni” sem lehet), hanem látjuk-halljuk-gondoljuk a létezést, azaz emberi közösségünkben felnőve és látva-hallva-gon-

dolködva tapasztaljuk meg azt, hogy van valami. Sajátságos léttapasztalásunk nyomán kialakult lét-fogalmunk nyilván nem használható az isteni létezésre. Isten egészen másként „létezik”, mint amit a mi létezés fogalmunk jelez. Erősebben fogalmazva azt is mondhatnánk, hogy Isten nem azon létezés-fogalom szerint létezik, ahogy ezt a fogalmat mi használjuk, sőt Isten a mi természetes fogalmaink szerint nem is létezik, mert ha létezne, akkor azonos lenne valamilyen módon a természettel és ezzel a világgal. Ily módon ha azt mondjuk, hogy Isten létezik, olyant mondunk amit nem értünk, mert létezés fogalmunknak nincs olyan konnotációja, mely megfelelne az isteni létezésnek. Ugyanakkor ha valaki azt mondja, hogy „Isten nem létezik”, s ennek során azt a létezés-fogalmat használja, amit ebből a létből „tanult” meg, valójában helyesen fogalmaz akkor is, ha esetleg nem helyesen gondolkodik. Ugyanis általában akik kijelentik, hogy Isten nem létezik, egy immanens lét-fogalommal jelentik ezt ki. Ha tehát két olyan ember vitatkozik, hogy létezik-e Isten, akik további megfontolások nélkül a „hétköznapi” fogalmakat használják, s az egyik Isten létét, másik pedig nem-létét állítja, akkor mindketten éppen az ellenkezőjét állítják, mint amit gondolnak. Az Isten létét tagadó valójában Isten lehetséges létezését állítja, aki nem úgy és abban az értelemben létezik, ahogy a világ. Aki pedig Isten létét a létezés immanens fogalmával állítja, ugyan azt gondolja, hogy az „Isten” nem üres fogalom, de nem tisztázott fogalmával szemantikailag téved: Isten semmi esetre sem létezhet abban az értelemben, ahogy a világ létezik. Ha tehát Isten létezik, nem abban az értelemben, hogy a mi létezés szavunkkal ezt a magunk számára valóban érthető és elgondolható módon kifejezzük.

Az istenbizonyítás fajtái

Az istenbizonyítás útja lehet internális, vagy externális. Az első a platonai, a másik az arisztotelészi útra vezethető vissza.

Az *internális istenbizonyítás* úgy gondolja, hogy az ember bensőjében, szellemi lelki fölemelkedéssel juthat el Istenhez, miközben elvonatkoztat a külvilágtól. Az ember ha megtisztítja és „erősíti” gondolkodását és a gondolkodáshoz kapcsolódó praxisát, akkor a gondolkodás belső-immanens erejével vagy a lélek erőfeszítésével juthat el Istenhez. A gondolkodásnak ez a jellege és ez a bizonyítási mód az újplatonizmuson (Plotinosz) és az ettől az irányzattól sokat tanuló Szent Ágostonon keresztül jutott be a Nyugat filozófiájába. Egyes változatok a gondolkodásra helyezik a hangsúlyt (Anselm), mások az ember teljes benső átalakítására, mely a gondolkodás mellett lényegi elemként magában foglalja az etikai szféra átalakítását is (például az újplatonikus hatás alatt álló és a manicheizmust ugyan leküzdő de gondolkodási struktúrájában azt részben megőrző Ágoston). Az *externális bizonyítás* szerint a világ jellegéből, szerkezeti sajátágaiból és fölsimert esetlegességéből következetes gondolkodással eljuthatunk a szükségszerű létező fogalmához (pl. Szent Tamás).

A hívő ember és a hívő közösség igyekszik gondolkodásával is alátámasztani hitét. Az istenbizonyítások ilyen jellegű próbálkozások, és megfelelő ismeretelméleti és módszertani megkötésekkel — a filozófia szerves részét képezik.

Szent László emlékezete

DÜMMERTH DEZSŐ

Szent László király

Ha eltekintünk attól az erőszaktól amellyel a katolikus egyházak hagyományait az elmúlt rendszerben elfojtani igyekeztek, Szent László kultusza frissen és épen jelenik meg előttünk. Ezt tanúsítják ugyanis azok a források, melyekből életét ismerjük.

Két ilyen fő forrás-csoport létezik. Az egyik világi jellegű és a krónika-irodalom tartalmazza. A másik csoport egyházi fogantatású, s így magával a szentté avatással függ össze. Ebbe a csoportba tartozik a Szent László-legenda, továbbá az egyházi szertartáskönyvekben fennmaradt liturgikus himnuszok, antifónák, amelyek a szentté avatott király érdemeit a templomi, kolostori kultuszra teszik alkalmassá, méltatásukkal.

A 14. századi szerkesztésben fennmaradt *Képes Krónika* és variáns szövegei, bár világi célt szolgálnak, a történeti események, a királyok és a nemzet tetteinek, háborúinak elmondásával tömören fogalmazzák meg, miért is lehetett „szent” ez a király? Ezt olvassuk: „... nem a mulandó és elenyésző világi dicsőség, hanem a mennyei haza és az isteni dicsőség kiérdemlésére törekedett szíve minden vágyával. Mindig, minden ítéletében, de főként büntetőügyekben, amelyekben megtorlást vagy vérontással járó büntetést szabnak ki, az Úrtól való félelem útmutatását követte. Mert isteni sugallattól felvilágosítottván tudta, hogy a király nemcsak irányít, hanem irányítás alatt is áll. Ezért minden ítéletében enyhítette a törvények szigorúságát, és mindig szelíden irgalmas volt. Vigasztalója volt a kétségbeesetteknek, főlemelője az elnyomottaknak, kegyes atyja az árváknak. Nevét megváltoztatva kegyes királynak hívta őt az ország minden lakosa. Győzedelmes és tekintélyes, híres és fenséges volt, nemcsak neve szerint, hanem valóságos tettei miatt is; Magyarországot is gyarapította.”

Ebben a szövegben olyan súllyal jelenik meg a valláserkölcsei értékelés, hogy azt hihetnénk, a krónikás nem tett egyebet, mint a szentté avatásra készített egyházi életrajz, a legenda nézőpontjait és adatait gyűjtötte össze.

De nem így van. Igaz, a *Képes Krónika* szerzője mindjárt első mondatában azt írja, hogy 1358-ban kezdte el írni művét a magyarok tetteiről, s ilyenformán valóban több mint másfél évszázad múlt el közben László király 1192. évi szentté avatása óta. Csakhogy a krónikairó már korábbi művek után dolgozott. Noha ezt nem árulja el nyíltan, a 82. fejezetben, már László király apjának uralkodásáról, I. Béla idejéről írva megemlíti, mit jegyeztek fel a magyarok „régii történeti könyveiben” a 11. századi pogány lázadással kapcsolatban. Utána közvetlenül pedig Salamon uralkodása, majd harcai I. Béla fiaival, Gézával és Lászlóval a csatajelenetek szemtanújának élénk megfigyeléseit adják tovább a szent király ifjúkorából.

Ha mindez az 1358-ban író krónikás egyéni írásművészete és leleménye volna, akkor azt a további lapokon is meg tudná őrizni. Csakhogy feltűnő: a 12. század derekán az írásleület megtörik, a mondanivaló kifogy. S az a krónikás, aki még viszonylag II. Géza idejéből is elég eleven megfigyeléseket közvetít, éppen az egyik legnagyobb uralkodó, III. Béla idejétől kiesik a szerepéből, rövid, száraz mondatokkal „intézi el” II. Endrét és IV. Bélát az egész Árpád-korral együtt, csupán saját kora, Károly Róbert idejétől lesz ismét részletesebb mondanivalója. Nyilvánvaló tehát, hogy Szent László esetében a krónika világi műfaja már kortárs megfigyelőként dicsőíti a vitéz királyt. Hiszen már itt, a csatákban le van írva kimagasló termete, lenyűgöző egyénisége, lovagias fellépése a nők védelmében, mikor az elrabolt leányt megszabadítja, s még idős kori, híres párviadala is Ákos kun vezérrel, hogy a fogoly asszonyokat és gyermekeket kiszabadítsa.

A krónikának ezek az életeleven részletei, melyek a lovagi érényeken keresztül közvetlen kapcsolatot tartanak a személyes benyomásokkal: László testi megjelenésének előnyösségével, kimagasló természetével, vitézségével együttesen megnyilvánuló kegyességével és nyájasságával — mind azt bizonyítják, hogy A 14. századi író elsősorban nem a legendából merített. Hanem abból a ma már elveszett, régi magyar *gestá*ból, melyet maga is emleget, s melyet még a kanonizációs legenda is használhatott.

Többen, akik nem ismerik jól a katolikus hit szent-kultuszának lényegi törekvését, úgy gondolják, hogy az érényeket hősi fokon gyakorló életvitelnél is fontosabbak a rendkívüli, isteni kapcsolatot jelző csodák. S valóban már a Karoling-időkben, de a 12—13. századi pápai kanonizációs rendelkezésekben is nagy figyelem jut a hitelesíthető csodás eseményekre, s azok megbízható tanúira. De itt is csalódnak azok, akik a csodás események hírért feltétlenül valami időrendben kifejlődő, s a valóságot deformáló, túldíszítő motívumnak fogják fel. Természetesen sokszor előfordul, hogy egy bizonyos szent népszerű lesz, s az évek során egyre több csodát, isteni jelenést tulajdonítanak neki. Ennek azonban az ellenkezőjére is van példa. Magam mutattam ki annakidején, hogy Árpádházi Szent Margit első legenda-változata például, melyet feltehetően éppen gyóntatója írt, a rendkívüli eseményeket valóban nem tartalmazza. Ezek csak a későbbi, időben távolabb keletkezett legendákban jelennek meg. S vannak a túlzott kiszínezésre, stigmákra, lebegésekre utaló leírások, melyekre a tanúkihallgató vizsgálatkor nem akadt vallomástevő. Ugyanakkor mégis léteznek e rendkívüliségekkel egyenértékű adatok fényjelenségekről, extázisról, sugárzásokról, melyek szemtanúk vallomásából erednek. S e tanúk meg is mondják — először szándékosan hallgattak, mert Margitnak tett esküjük kötötte őket.

Minden rendkívüli személyiség esetében, így Lászlónál is számolnunk kell ezekkel az ellentmondásos jelenségekkel. Különösen azért, mivel a lovagkirály esetében is feltűnő, hogy halála után egyre több csodás eseményt emlegetnek vele kapcsolatban. Ilyen a keletkező „tordai hasadék” mondája, mely üldöző ellenségeitől mentette volna meg, vagy a kővé vált aranykése, melyekkel a kunok akarták késleltetni az üldözést. Még a sziklából való vízfakasztás motívuma sem szerepel a közel egykorú legendában, de a krónikákban sem, bár érdekes módon a közeli időig helyi hagyomány is kötődik hozzá Mátraverebélyen.

Ernek ellenére sem mondhatjuk azonban, hogy a László személyéhez fűződő csodás események mind csak később keletkeztek volna. Sőt, feltűnő, hogy éppen

a szemtanú-elevenséget mutató, ifjúkori harcairól szóló, régi krónika-híradásban már két látomása is szerepel jövőendő győzelméről, a Salamonnal való csata előtt. De egy harmadik jelenésre való utalást is tartalmaz a krónika, mikor a váradi székesegyház építésének helyét is egy vízióhoz köti. Mindezekről azonban a szentté avatást célzó legenda nem emlékezik meg. De megszólaltat a legenda egy jelentős tanút, saját szolgáját, aki rendkívüli imáját, levitációját (levegőbe emelkedését) és extázisát látta.

Ezekről a liturgikus himnuszok is szólnak, de ott sem mindegyik, vannak rövidebb, szűkszavúbb és bőségesebb közlések. A hitelesség szempontjából azonban nem lehet egyedül azzal érvelni, hogy amit később írnak le, az feltétlenül túlzás, mert lehet szorgosabb kutatás eredménye is.

A külső megjelenésére vonatkozó leírások például oly egybevágóak, hogy semmi okunk benne kételkedni. Magasságáról, erejéről, királyi külsejéről nem csak a krónika beszél és nem csak a legenda, hanem egy valóban kortárs szemtanú is. Egy Saint-Gilles-i, francia bencés szerzetes, aki hivatalos küldöttként járt Somogyvárotra, a László által alapított bencés apátság felszentelésén látva Lászlót, azt írja megjelenéséről, hogy „elegáns király”.

Az annyira modernnek hitt deheroizáló törekvések, melyek ma már szinte értelemvesztetten, mechanikus reflex módjára törnek fel egyes kutatókból — így ezt az előnyt nem tudják vitatni. Megpróbálják azonban azt, hogy a krónika és a legenda szintén egybefüggő adatát, mely emberi, lelki tulajdonságaira és alattvalóihoz való viszonyára vonatkozik, kétségbe vonják. Valaki nemrég azt a törvényt, mellyel a lopás büntetését megszigorította, és kivégzést rendelt azok számára, akik egy tyúk áránál nagyobb értéket tulajdonítanak el — személyisége keménységével és a „hiteltelen” nemzeti emlékezet „megszépitő” voltával akarta jellemezni. Holott a szöveg nem mondja azt, hogy nem hozott szigorú törvényeket, de igenis állítja, hogy „derűs volt az *ítélkezésben és irgalmas*”, mivel tudta, hogy őrá is mint mindenkire bírói ítélet — Isten ítélőszéke vár. Ez így nem ellentmondás, mert bármilyen szigorú törvény végrehajtása előtt is lehet irgalmazni, kegyelmet osztani, s ez éppen a király joga. S ez az irgalom-osztó vonása éppen azért lehetett oly *hiteles*, hogy a forrás-szövegek kiemelik, népe inkább szerette, mintsem félt tőle.

Ez a jellemzés annál inkább elgondolkoztatóan hiteles, mert ezt István királyról például — minden jósága mellett sem állítják a források. László viszont egyetlen fennmaradt, saját levelében maga is bizonyítja lelkületének a felsőbb ítéletre figyelmező hajlandóságát:

„Az uralkodást nem lehet előmozdítani, súlyos bűnök elkövetése nélkül” — írja a Monte Cassino-i bencés apátnak. Igaz, István királyról is írja legendája, hogy mindenkor úgy viselkedett, mintha Isten ítélőszéke előtt állna. Mégis úgy sejtjük, hogy Lászlónak ebben a kijelentésében még valami emberi többlet is van: önmarcangolás, alázat, minden diadalmas hadjárata és győzelme ellenére. Hiszen ezt éppen akkor írta, mikor levelének másik híradása arról szól, hogy se-regeit megindította Dél felé és: „már majdnem az egész Szlavóniát elfoglaltam.”

Ebben az önvizsgálatra való hajlamban és a gyors, határozott, bátor világi cselekvésben ugyancsak nem az ellentmondás tűnik fel, hanem lényének, személyiségének sokoldalúsága. Tudjuk, hogy ő veszi a magyar korona fősége alá hosszú időre Horvátországot és Szlavóniát (pontosabban ezt majd Dalmáciával együtt utóda, Kálmán fejezi be). De nem zsarnok hódítóként jelenik meg, hanem mint az utódok nélkül elhalt Zvojnimir horvát király legközelebbi rokona. Hi-

szen a horvát király özvegye saját húga, Ilona volt, akinek nem maradtak gyermekei. S tudjuk azt is, hogy a római pápát, Szent Péter utódát tisztelte, de amikor úgy látta, Róma törekvései erősen világi-hatalmi beavatkozó jellegű kezdenek öltetni az európai uralkodók, nevezetesen a német császárság felé, akkor egykori ellenfelét, a német császárt támogatta diplomáciai közeledésével. De a császári ellenpápa felé forduló szimpátiája nem azt jelentette, hogy letért a római egyház hivatalos lelki útjáról, hanem — miként legendája írja — imáiban „zokogott” és országáért önmagát Istennek áldozatul ajánlotta. Íme, ezért volt ő szent, hősi fokon gyakorolta a királyság és a lovagság erényét. S éppen ez az, ami uralkodóknál oly ritka a történelemben, hiszen oly sok inkább országát adta áldozatul önmagáért és saját hasznáért, sőt, némelyik egyenesen önmaga istenítéséért.

Ezért nem véletlen, hogy bár politikai szempontból László nem lett a Szent-szék vazallusa, nem hajlott „eretnkségekre” felé sem. Sőt, ő volt az, akinek kezdeményezésére a magyar szent királyok kultusza István király és Imre herceg kanonizációjával már 1083-ban mint katolikus, keresztény hagyomány forrott össze: európaivá lett, magyar hagyományokkal. Nem véletlen, hogy az első magyar szent király emlékezetének előmozdítója, és az augusztus 20-i Szent István nap ünnepének törvényes elrendelője maga is szent király lett 1192-ben, Róma pápai legátusának megerősítésével.

1083-ban még a helyi egyházak is indíthattak püspökeik közreműködésével olyan kanonizációs eljárást, amelynek nem volt elengedhetetlen feltétele az egyetemes egyházra kiterjedő, pápai közreműködés. Csak 1170-ben rendelte el III. Sándor pápa, hogy minden szentté avatáshoz a Szentszék hivatalos jóváhagyása szükséges. Ezért alakult úgy István első magyar király és Imre herceg esetében, hogy Róma — bár korábban sem ellenezte, de hivatalosan, egyházi egyetemességgel „pótlóan” csak az 1083-ban, László és püspökei által „megnyitott” magyarországi kultusz után hatszáz évvel, 1683-ban, a török elleni felszabadító hadjárat kezdetén hirdette ki a kanonizációt. László király esetében azonban már nem volt szükség ilyen tekervényesnek tűnő útra: az ő halála után 97 év telt el, és Róma az akkor már egyedül érvényes módon, pápai hozzájárulással fogadta szentjei sorába. Sőt, arra is van okleveles bizonyíték, hogy már 1106-ban jelezte kultuszának későbbi útját II. Paszkál pápa, mikor a somogyvári apátnak szóló levelében az elhunyt László király „tisztéletreméltó” („venerabilis”) testét említette.

Ez a jelző különben, a 12. században még, amikor a „beatus” és a „sanctus” — a „boldog” és a „szent” — megjelölés még egészen egyértelmű, arra figyelmeztet, hogy „tisztéletreméltó”-nek nevezni valakinek az emlékét, vagy relikviáit majdnem annyit jelentett, hogy jelöltje egy mai értelmű „boldoggá” avatásnak.

S ha ezek kapcsán László király 800 éves szentté avatásán ma eltűnődünk és rá mélyszéges tisztelettel emlékezünk, nem érdektelen apai őseinek, az oldalági Árpád-háziaknak felidézése után a második magyar szent király anyai őseire is felfigyelnünk.

László anyai őseivel kapcsolatban ugyanis kizárólag és egyoldalúan, a krónikás hagyomány szerinti lengyel édesanyját, Richezát szokás megemlíteni. Mint ismeretes, László anyja II. Miciszláv lengyel herceg leánya volt, ő is lengyel földön született még, ahol apja annak idején menedéket talált. A magyar történetírás azonban a szentek kultuszával kapcsolatban jelentősebb adatokat találhat László anyai nagyanyjával, az idősebbik Richezával kapcsolatban. Ez a nagyanya német volt, és Ezzo lotharingiai palotagróf lányaként lett Miciszláv

lengyel herceg felesége. Ezt az Ezzo palotagrófot — tehát László anyai dédapját — is „tisztelترمéltónak” nevezik a német krónikák, aki Brunweiler apátságának alapítója volt. Itt is temették el, felesége, Matild mellé, aki II. Ottó német-római császár leányaként unokatestvére volt Gizella bajor herceglánynak, Szent István feleségének. Ez azt is jelenti, hogy anyai ágon is harmadfokú unokatestvérség fűzte össze Szent Lászlót Szent Imrével. László király személyesen már nem ismerhette ezt a német nagyanyját. Pedig az idősebb Richeza még sokáig élt, csak 1063-ban, tehát magyar vejével, I. Béla királlyal egy évben halt meg, mikor unokái már évek óta Magyarországon éltek. Csakhogy ez a nagyanya még 1034 előtt a lengyel földet elhagyva német hazájába, II. Konrád császárhoz menekült. A német krónikák szerint ugyanis összeveszett férjével, s amúgy is nehezen bírta „a szlávok barbár szokásait.”

De ha nem is ismerhette személyesen László király a német-római császári házból származó nagyanyját, arról bizonyára értesült, hogy e nagyanyának még két távolabbi ősanyja volt szent-emlékezetű, (majd ténylegesen is szentté avatott). Az egyik Adelheid volt, II. Ottó császár édesanyja, a másik pedig Matild, II. Ottó nagyanyja, és I. (Nagy) Ottó császárnak, az augsburgi győzőnek felesége. E Matild életrajzát először a híres Odilo cluny-i apát írta meg, de az első kanonizációs kísérlet a 11. század elején, még II. (Szent) Henrik német császártól szorgalmazva sem sikerült, csak később. Ha a tényleges kanonizációt már László király sem érte meg ebben az esetben, arról mindenesetre tudomása lehetett, hogy a „tisztelترمéltó” jelzővel nem csupán apai, hanem anyai őseinek sorában is találkozhat. Legfeljebb azt nem tudhatta földi életében, hogy a „sanctus” megjelölés az ő saját neve mellett is állandósul majd.

Ha a szentté avatásokra, a szentek kultuszára nem csak mai szemlélettel, csupán mint elhatárolt, „vallásos magánügyre” gondolunk, hanem arra is, hogy a középkori Európának ez a politika és a kultúra területén egyaránt nagyjelentőségű kísérő motívuma volt, akkor Szent László kanonizációját is a maga természetes valóságában láthatjuk. Mint szerves tartozékát Európa kultúrtörténetének.

KRISTÓ GYULA

Szent László királyra emlékezve

A történelmi messzeség, a nagy időtávlat nem kedvez az éles kontúroknak, s csak a legnagyobbaknak adatik meg, hogy — ha testük nem is — alakjuk, szellemük elkerülje az enyészetet. Éppen 800 éve annak, hogy I. László királyt III. Béla korában az egyház szentjeinek sorába iktatták.

László 1077-ben lépett a trónra, és 18 esztendei uralkodás után, 1095-ben hunyt el. Ez a két évtized eltörpül Szent István — fejedelemségével együtt értett — 41 éves országlása mellett, de ugyanakkor Szent István óta Szent László ült legtovább a magyar királyi trónon a 11. század uralkodói közül. Uralma kedvezőtlen előjelekkel indult. Ennek okát kétszeresen is származásában kell keresnünk. Szent István apja, Géza és Szent László dédapja, Mihály testvérek voltak.

A főhatalom Géza halála után fiára, Istvánra szállt, s István is akként határozott, hogy utána fia, Imre uralkodjék. A következetesen érvényesülni látszó elsőszülöttségi elv alkalmazásának Imre váratlan és korai, még apja életében bekövetkezett halála vetett véget. Ekkor István úgy rendelkezett, hogy őutána nőtestvéreinek a velencei dogétól született fia, Péter következze a trónon. E döntés ellen fellázadt Mihály fia, Vászoly, s merényletet kísérelt meg István ellen. A puccs nem sikerült, Vászolynak szeme világával, füle hallásával kellett fizetnie ezért, s gyermekeit, Leventét, Andrást és Bélát István király száműzette. A három testvér közül Béla Lengyelországba került, s ott született két fia, Géza és László. László alakjára tehát sötét árnyként vetült az a tény, hogy az istváni akaratnak ellenszegülő Vászoly unokája volt, azé a Vászolyé, akit éppen István, a magyar állam megalapítója és a magyarországi egyház megszervezője tett alkalmatlanná az uralkodásra.

László uralmára még egy körülmény vetett árnyat. László apja, Béla ugyanis a gyermekként megkoronázott Salamon király ellenében fegyveres harc árán jutott az ország koronájához. Ez még „bocsánatos bűnnek” számított, hiszen nem taszította le a ténylegesen trónra sem került Salamont, mindössze I. András elsőszülöttségi jog érvényesítésére irányuló elképzelése ellen lázadt fel, s neki — apjával, Vászollyal szemben — sikerült akaratát érvényesítenie. Béla rövid, három éves országlása után azonban Salamoné lett a korona, akit 1074-ben László testvérbátyja, Géza vetett le a trónról, majd Géza halála után őt Szent László követte a főhatalomban. Mind Géza, mind pedig László országlására igazi árnyat éppen az a körülmény vetett, hogy mindketten a törvényesen megkoronázott és ezért legitim uralkodónak tekinthető Salamon ellenében nyerték el az uralmat.

Szent László érdekes módon „válaszolt” erre a — származásával kapcsolatos — két kihívásra. István királyt és fiát, Imrét — több más magyarországi egyházi férfiúval egyetemben — 1083-ben szentté avattatta. Kényszerű és szükségyszerű lépés volt ez. Minden magyar középkori uralkodó és idővel minden magyarországi jog forrása az államalapító király, István volt, István emlékével perben, haragban állva nem lehetett tartósan kormányozni a 11. századi, de a későbbi Magyarországon sem. Lászlónak is meg kellett tehát békülnie a tulajdon nagyapját megvakító és megsüketítő Istvánnal, mert valóságos legalitást saját uralma törvényesítéséhez éppen Istvántól várhatott. Azzal, hogy kezdeményezte és végrehajtotta István szentté avatását, félreérthetetlenül kinyilvánította: megbékél a múlttal, István szellemi és lelki örökösének tekinti magát, jóllehet nem volt István egyenesági leszármazottja. Mégis, jó néhány évtized múltával a magyar krónika nemes egyszerűséggel Szent István király *neposának* nevezte Szent Lászlót, aminek ugyan van unokaöcs jelentése is, de első jelentése mégis inkább unoka. Amikor pedig III. Béla kezdeményezéséből László is követte a szentség útján Istvánt, ezzel az Árpádok egyenesen a szent királyok nemzetségévé váltak.

Míg a régen halott István emlékével szemben a megbékélés útját választotta László, addig az élő Salamonnal szemben inkább a harcot, s békességre is úgy volt hajlandó lépni vele, ha Salamon elismeri főhatalmát. Amikor Salamon ezt megpróbálta kétségbe vonni, László azonnal bebörtönözte rokonát. Ám közelgett István szentté avatásának napja. Három napon át próbálkoztak, hogy István testét kimozdítsák helyéről, de ez nem sikerült. A László korához közeli hagyomány szerint a szentté avatás került ezzel veszélybe. A helyzetet egy szent életű apáca mentette meg, aki azt az isteni kinyilatkoztatást közölte Lászlóval, hogy

addig nem emelhetik fel István tetemét, amíg Salamont László király szabadon nem engedi. Amikor Salamon visszanyerte szabadságát, játszi könnyedséggel távolították el a koporsót terhelő óriási követ. Akár így esett a dolog, akár nem, a következő nemzedék szolgálatott ekként igazságot Salamonnak Lászlóval szemben, ha már László nem békélt meg Salomonnal. Amikor a hányatott sorsú Salamon 1087-ben meghalt, bizonyára megkönnyebbült László király. Vajon ki tudja, hogy amikor 1091-ben a Monte Cassino apátjához intézett híres levelében László király a földi hatalom gyakorlásából adódóan bűnös embernek minősítette magát, mennyire gondolhatott még mindig Salamontra, akit mind koronájától, mind — egy rövidebb időre — személyes szabadságától megfosztott? Szinte bizonyosra vehető: annak a közvéleménynek, amely László kora után mindjárt Salamon mellé állt (vagy legalábbis megértő volt Salamon iránt), szerepe volt abban, hogy László kanonizációja halálát követően majdnem egy évszázadig váratott magára. Olyan évtizedek következtek László után a magyar történelemben, amikor felértékelődött a legitimitás, a formai szempontból makulátlan jogszerű uralkodás, s ennek a feltételnek László — éppen Salomonnal szembeni viszálya folytán — nem felelt meg. Csak a 12. század végén változott meg a közfelfogás. III. Béla maga sem volt vitán felül állóan legitim uralkodó, hiszen nem az esztergomi érsek koronázta királlyá, aki pedig erre jogosult lett volna (III. Béla esetében görögországi előlelete szolgált döntő mozzanatként az esztergomi érsek számára a koronázás elutasítására). Nehezen lehet szabadulni a gondolatától, hogy miként László felhasználta Istvánt a maga uralma legitimitásához, úgy szolgált László kanonizációja III. Béla uralma törvényesítéséhez.

Pedig László nem csupán aktuálpolitikai megfontolásból érdemesülhetett volna a keresztény középkori uralkodót érhető legmagasabb „kitüntetésre”, a szentté avatásra. László — Szent István mellett — a 11. századi magyar történelem egyik legjelentősebb uralkodója, hozzá közeli s távoli kortársai közül csak I. András és Kálmán hasonlítható. De I. András ágának Salomonnal és Dáviddal magva szakadt, ugyanez esett meg Kálmánéval is II. István halálakor, vagyis nem volt senki, aki a dinasztia ezen ágainak kultuszát tovább vitte volna. Sőt: mind I. Andrással, mind Kálmánnal szemben kifejezetten ellenséges volt az utókor értékítélete. Érdekes, I. Andrásban a későbbi krónikás nem azt tisztelte, hogy úrrá tudott lenni az országot lángba borító pogánylázadáson, hogy megvédte az ország függetlenségét két német támadással szemben, hogy ő az első uralkodónk, aki kultuszt teremtett az államalapító Istvánnak, hanem azt, hogy hagyta — mintha tehetne volna nem hagyni — Szent Gellért és a többi sok keresztény megölését. Az utókor Kálmánban sem az európai műveltségű, a Szent István-i hagyományokat makacs következetességgel folytató, bölcs törvényeket alkotó uralkodót látott, hanem Álmos megvakítóját, mert hiszen II. István halála után az Árpád-ház valamennyi királya Álmos leszármazottja volt. Az utódok bosszút lihegtek András ellen, mert megakadályozta a Béla-ág és Kálmán ellen, mert meggátolta Álmos trónra jutását. Lászlónak sok tekintetben kihívást jelentő származása ellenére is „szerencséje” volt, mert hiszen végtére mégiscsak a Béla-ághoz tartozott, amelynek — szemben az András-ággal — nem szakadt magva, s „szerencséje” volt azért is, mert III. Béla személyében sorstársa akadt, aki zászlóként emelhetette fel László nevét. Így, ilyen viszonytárgyos úton, politikai megfontolásoktól sem mentesen jutott László a szentség glóriájához.

Pedig László önmagában — aktuálpolitikai megfontolásoktól mentesen — is igazán jelentős uralkodóink egyike. Nincs terünk arra, hogy részletesen bemu-

tassuk mindazon érdemeit, amelyek erre a magas piedesztálra emelték. E helyütt meg kell elégednünk azzal, hogy csak vázlatyszerűen villantjuk fel azokat a legfontosabb eseményeket, amelyek állításunkat igazolják. A legfontosabb ezek sorából az, hogy Lászlóval ért véget az a több évtizedes válságperiódus, amely Szent István halálával (vagy talán már uralkodása utolsó éveiben) vette kezdetét. A nevével összekapcsolt, drákói szigorúságú törvények vasököllel csaptak le a magántulajdon megkárosítóira, továbbá mindazokra, akik a formálódó rend elől menekülni, a társadalmi rétegződés igájából kibújni vagy azt elkerülni akarták. A magyar krónika egy helyén — a valóságnak megfelelően — arról olvashatunk vele kapcsolatban, hogy szigorú törvényeket alkotott. Ugyanezen krónika egy másik helyén azt találjuk, hogy minden ítéletében enyhített a törvények szigorúságán. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi beállítás már szentségének ismeretében fogant, amikor minél inkább az volt a cél, hogy megtisztítsák a frissen kanonizált király alakját a földi hatalom gyakorlásából kikerülhetetlenül adódó erőszakos, kegyetlenséget sem nélkülöző vonásoktól, s a szent király ideáljának megfelelő légius magasságokba emeljék. Szerencsére ránk maradtak László törvényei, amelyek vérről íródtak, s nem kell természetlen vitákat folytatnunk a tekintetben, hogy a krónika melyik beállítása áll közelebb a valósághoz. A lopáson ért szabadot vagy szolgát László törvényei szerint fel kell akasztani; a templomba menekülő tolvaj szemé világát kell hogy veszítse; a mindössze libát vagy tyúkot eltulajdonító szolga vagy szabad fél szemével bűnhődjön tettéért. És még hosszan idézhetnénk e büntető törvénykönyvek különös kegyetlenséget sugalló cikkelyeit. Vajon erre gondolt László, amikor 1091-ben úgy fogalmazott: bűnös, mert a földi uralmat nem lehet a legsúlyosabb bűnök nélkül gyakorolni? Mindenesetre ezekkel a törvényekkel az országban évtizedek óta megrendült jog- és vagyonbiztonság elve helyreállt. A drákói szigorúságú törvények eredményességét mi sem bizonyítja egyértelműbben, mint az: László utódának, Kálmánnak már megadatott — maga fogalmazott így —, hogy a törvény bilincsenek szorításán lazítson.

László másik nagy érdeme, hogy orozslánrészt vállalt az országot kelet felől fenyegető nomád népek megfékezésében. Istvánnak és az István nyomdokaiba lépő Andrásnak elsősorban nyugati irányban, a hódító németiséggel szemben kellett megvédenie az ország függetlenségét. Lászlóra a keleti végek biztosítása maradt, s ez szikrányival sem volt könnyebb feladat, mint a német expanzió megállítása. A már hercegeként Kerlésnél (Cserhalomnál) győztes László életét és uralkodását át- és átszöttek a keleti hadszíntereken, Erdélyben és az Erdéllyel határos vidékeken a pogány besenyők, úzok (torkok) és kunok (kománok) elleni győztes csaták. Talán nem egészen véletlen, hogy a Somogyvárott, az általa alapított bencés apátságban eltemetett László teste nem sokkal halála után átkerült a keleti országrész felemelkedőben levő városába, Váradra. A nyugattal szövetkező és a nyugat ellenében harcoló korábbi magyar királyokkal szemben László az első király, aki „emancipálta” a magyar keletet, s talán a késői utókor halála tükröződik abban, hogy sehol annyiszor nem festették meg templomi falképeken László pogányokkal szembeni harcait (László párviadalát a leányrabló „kunnal”), mint az erdélyi egyházakban. Lászlónak elévülhetetlen érdemei vannak a magyar állami függetlenség megőrzésében a kelet felől jövő támadásokkal szemben.

László abban is általa szentté avatott elődje, István nyomdokaiba lépett, hogy tovább építette a magyarországi egyházszervezetet. Igaz, az orozslánrész ebben

Istváné, nem csekély azonban ehhez László hozzájárulása sem. Ő alapította Zágráb püspökségét, köze van a nyitrai püspökség létesítéséhez, a bihari püspökség székhelyének Váradra történő áthelyezése is nevéhez kapcsolható. Bencés apát-ságokat alapított, rajta hagyta keze nyomát a káptalani szervezeten és a főesperesi intézményen. Éppen ez évben, május 20-án van 900 éve annak, hogy László elnökletével összeült a szabolcsi zsinat, amely az egyházi élet sok-sok fontos kérdésében foglalt állást, egyebek mellett kötelezően előírta a frissen kanonizált magyarországi szentek, István, Imre és Gellért ünnepének tiszteletét. A mélyen vallásos László azonban a császársággal harcban álló pápaság szövetségében nem tartott ki élete végéig. Amikor 1091-ben horvátországi hódításba kezdett, pápai hűbéres államra emelt kezét. Ez a végét jelentette a pápai—magyar szövetségnek, s élete utolsó éveit László a pápaellenes tábor tagjaként a császár szövetségeseként élte meg. Az 1091. évi katonai akció azért nevezetes, mert egy több mint 800 évig (1918-ig) fennálló perszonálunió, Magyarországnak és Horvátországnak a magyar állam keretében, a magyar korona uralma alatti együttélése alapjait vetette meg. A későbbi magyar krónika biblikus helyre hivatkozva („Ne lépd át atyáid határait” Péld 22, 28) állapította meg Lászlóról — történelmileg tévesen, de a jámbor életű, hódításoktól tartózkodó szent király-eszme gondolatkörének megfelelően — azt: megelégedett a maga határaival, s tartózkodott idegen és ismeretlen népek kormányzásától.

A történelmi messzeség nem csupán az éles kontúroknak, de a valóság-hű ábrázolásnak sem kedvez. Valóság és eszmény furcsa keveréke színezte évszázadok alatt a László-képet. Az előbbi példák számát még eggyel gyarapíthatjuk. A röviddel szentté avatása után íródott verses zsolozsmája a 13. század eleji viszonyoknak megfelelően a keresztény lovagok oszlopaként tekint Lászlóra, nem véve tudomást arról, hogy László korában még nem lehetett szó lovagságról és lovagi kultúráról Magyarországon. A csekély valóságmagra időről időre újabb és újabb rétegben reá rakódó aktualizálások, eszményiesítések hovatovább szinte teljesen elfedték az eredeti portrét. Új László-kép született az évszázadok során. A 14. század közepén keletkezett, ismeretlen ferences szerző által írt krónika (vagy inkább geszta) már nyíltan lovagként ábrázolta Lászlót: 1345-ben, amikor a tatárok támadtak a székelyekre, a váradi egyházból eltűnt László teste, majd egy idő múltán átizzadva találták meg. A csodát azok a tatár foglyok „fejtették meg”, akik elmondták: őket nem a székelyek és a magyarok győzték le, hanem maga László, akit mindig segítségül hívnak. Nagy lovagként magas paripán ült, fején arany korona, kezében csatabárd, s azzal aprította őket. S miközben László székelyei és magyarjai élén a pogányok ellen harcolt (miként valóságos életében annyiszor), feje fölött tündöklő koronával a fején Boldogságos Szűz Mária jelent meg. Mit mondhat erre a történész? A mondában a szent király megtette a kötelességét, megvédte, győzelemre segítette népét, amely szentté avatta és szentként tisztelte őt. Egyre inkább elhalványult tehát a hús-vér, cselekvő és szenvedő, származása hálójában vergődő, vért ontó és a világi hatalom gyakorlásában magát bűnösnek minősítő ember, s egyre határozottabb körvonalakkal született meg a szent mítosza, a mitikus szent, az ideál. A történészt veszteség érte, mert szinte elvesztett egy hús-vér királyt, de egy népet, egy nemzetet szerencse ért, mert eszményt tudott találni és alkotni magának.

KERNY TERÉZIA

Szent László ereklyéi

Noha a 18. századtól kezdve napjainkig bezárólag a történettudósokat, régiségbúvárokat és a művészettörténészeket állandóan foglalkoztatták Szent László ereklyéi, az ide vonatkozó szakirodalom általában megelégedett a legismertebb maradványok illetve foglalataik bemutatásával.

A Szent László-ereklyék összegyűjtésének gondolatával Timon Sámuel foglalkozott először, aki kéziratban maradt munkájában megpróbálta rendszerezni a különböző kútfőkből ismert relikviákat. Nyomdokain a 19. század első felében Podhradczky József írt bőséges levéltári források alapján egy terjedelmes tanulmányt. A század második felétől Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Ebenhöch Ferenc, majd pedig Fraknoi Vilmos és Karácsonyi János egyháztörténészek ezirányú munkássága vált jelentőssé.

I. László korábbi sírját szentté avatása (1192. VI. 27.) során a *Várad Regestrum* szövege szerint fölnyitották, majd az átvitel, a translatio során fejét és karját leválasztották. A tetem többi részeit elhelyezték az új sírba, míg a kiemelt ereklyék díszes foglalatba kerülhettek, amelyeket ünnepélyes alkalmakkor valószínűleg a László tiszteletére szentelt oltáron helyeztek közszemlére. Ekkor szó van még fejekereklyéjének megkoronázásáról is. E jelenet nem ismeretlen más szentté avatási szertartásokban sem, de Lászlóéval kapcsolatban csak néhány éve mutatta ki Mezey László egy hozzá fűződő liturgikus szövegében, ún. rimes officiumában. 1275-ben, ismét a már említett Regestrumban olvasva, Lodomer várad püspök jelenlétében egy birtokper résztvevői Szent László *fejére* tettek esküt. Az ott elhangzott mondat pontos értelmezése hosszú ideje foglalkoztatja a szakembereket, de valószínűleg soha nem lesz alkalmas arra, mint remélik, hogy messzemenő következtetéseket vonjanak le belőle a koponyaereklyetartó külalakjára nézve. Szent László-ereklye 1275-ben még egyszer szóba kerül, mégpedig a zágrábi székesegyházban, ahol Timót püspök szeptember 12-én fölszentelte Szent László-oltárát. Ebbe többek között László-relikviát is helyeztek.

Újabb leválasztott maradványokról azután már csak az Anjouknál találkoznak, amikor a Szent László-kultusz az udvar dinasztikus reprezentációjának legfontosabb támasza lett. E tisztelet központi szervezője Károly Róbert alatt, az uralkodó legbefolyásosabb párthíve, Boldog Gazotti Ágoston volt, aki 1302-1322 között ült a zágrábi püspöki széken. Mecenatúrájával minden kínálkozó lehetőséget megragadott, hogy minél szélesebb körben propagálja a magyar szent kultuszát. 1314-es pontifikális pecsétjén a zágrábi székesegyház védőszentje, István király mellett helyet kapott az alapító, László király alakja is. A Szent Jobb tiszteletét ellensúlyozandó létesített kultuszt egy állítólag a király ajándékaként a dómba került Szent László karereklye körül. A Váradon őrzött kézereklyéből ezidőtájt még több leválasztás történt.

1320-ban Tamás esztergomi érsek búcsút engedélyezett a Hernád szigetén álló (Középnémeti) Szent László kápolnának, ahol a patrónus ujjeréklyéjét őrizték. Az ujjperc később Regécre, onnan pedig Tállyára vándorolt, ahol ma is található.

Az 1345-ben trónralépő Nagy Lajos már nem csupán Magyarországon, hanem Európa-szerte népszerűsítette Szent László kultuszát. 1367-ben az aacheni Szűz Mária egyházban alapított kápolnát ugyancsak Mária és a három magyar szent, István, Imre és László tiszteletére, amelyet gazdag folszereléssel látott el. E klenódiумok között szerepeltek a névadó szentek ereklyéi aranyozott ezüst foglalatú hegyikristály tartókban. 1377-ben Walter Volant, Würzburg címzetes püspöke alapított a bambergi Szent Mihály templomban egy új oltárt Szűz Mária, a Mindenszentek és a három magyar szent király tiszteletére. Ezen az oltáron a szemtanúk beszámolója szerint ereklyék is láthatók voltak. Nagy Lajos ajándékként került viszont a raguzai (dubrovnikai) ferences kolostorba Szent László jobb alsó karcsontja, amelyet Fraknoi Vilmos fedezett föl.

A Zsigmond uralkodása alatti Szent László-kultusz lényegében a korábbi évtizedek gyakorlatához igazodott. A tisztelet egyik középpontja továbbra is a váradi püspöki székhely volt. Székesegyházát, pontosabban kanonoki sekrestyéjét 1400 körül tűzvész pusztította el, s ekkor megolvadt László koponyaereklyéjének foglalata is. A régi, ismeretlen *caput pectorale* helyett egy magas művészi színvonalú herma készült. 1412-ben a városban vendégeskedett Zsigmond sógora, Jagelló Ulászló. A lengyel király a koponyacsontból egy szilánkot kapott ajándékba, amelynek őrzésére a hagyomány szerint szintén egy fejalakú tartót csináltatott. Karácsonyi János kutatásai alapján e hermát előbb a krakkói várkápolnában őrizték, majd Anna Jagiellonka, Báthory István neje 1589-ben a pulтусki jezsuita kolostornak adományozta. Többet nem hallani felőle.

Az udvar hivatalos reprezentációs törekvéseivel egyidejű volt Esztergom illetve az ország vezető prelátusainak Szent László-kultusza. Közülük ez legjobban Kanizsai János érseknél ragadható meg, aki ugyancsak birtokolt egy koponyaszilánkot. A partikulárét 1403-ban a lengyel származású Stiborici Stibor Esztergom kifosztásakor elrabolta és Beckó várába vitette. A darab 1431-ben bukant föl ismét fia, II. Stiborici Stibor végrendeletében. E testamentum szövege külön is hangsúlyozta, hogy Szent László „megaranyozott feje” a család tulajdonából nem idegeníthető el. Végül is kalandos úton a már üres réz herma Trencsén városába került, ahol a helyi szóbeszéd Csák Máté hermájaként tartotta nyilván. Innen azután a múlt században a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába jutott. Habsburg (V.) László Szent László tisztelete (jóllehet névadó szentje is ő!) kevéssé közismert. Tény azonban, hogy kezdeményezésére V. Miklós pápa a római San Stefano Rotondo templomát 1453-ban a magyar pálosrend kezelésére bízta és a három magyar királyszent tiszteletére is szentelte. A Szent István protomártír nevét viselő főoltárba pedig a magyar szentek ereklyéit helyezték el. Tudomásunk van arról is, hogy Lorettóba egy ezüst, félalakos Szent László ereklyetartót küldött.

A középkori virágzás után Szent László tiszteletét más szentek szorították ki. Ennek ellenére azonban még a 17. és 18. században is megragadhatók új elemek a kultuszában, sőt átmeneti szünet után a Habsburg-dinasztia, az egyház és az arisztokrácia együttes törekvéseinek eredményeként ismét megélné a korábbiaknál lényegesen szélesebb társadalmi bázison. Zágrábban például Szegedi Lukács püspök ápolta a korábbi hagyományokat, aki egy Szent István karereklyét cserélt el a váradi székesegyházban lévő Szent László karereklyéért. A jobb alsó kart 1690-ben ezüst tokba foglalták, felirattal látták el. Ma is ebben látható a székesegyház kincstárában.

1565. június 22-én a protestánsok János Zsigmond hallgatólagos jóváhagyásával Szent László váradi sírját föltörték, földi maradványait széjjelhányták. A szent király tetemének még föllelhető darabjait I. Rákóczi György az ún. Aranyos bástyába menekítette. Más ereklyéket Náprági Demeter püspök szerzett meg, s vitt magával Gyulafehérvárra. Ide került egy rövid időre a herma is, ahonnan azután Győrbe vándorolt.

A 18. században azután az ismert ereklyékből még sok leválasztás történt. Így került többek között Bécsbe, a Szent István templomba is. Külön története van a győri Szent László hermának, amelyből a váradiak sürgetésére 1775-ben választottak le egy kis szilánkot. A partikulárét előbb egy hegyikristály lemezbe zárva tartották, majd a 19. században Schlauch Lőrinc váradi püspök az eredeti mintájára egy új hermát készíttetett őrzésére. 1867-ben a római Szent Péter bazilika kapott az esztergomi ereklyéből egy darabot.

Az elkövetkező időszakban azután már csak egy-egy ismertetés, évforduló, vagy éppen tudományos felfedezés kapcsán kerültek szóba a szent király ereklyéi. Így 1904-ben, amikor a kassai székesegyházban rábukkantak gerincscsontjára. Újabb leválasztások is akadtak és néhány partikuláré magánygyűjteménybe is került. Földolgozásuk a talán most sorrakerülő kutatások feladata lehet a Szent Lászlóhoz kapcsolódó egyéb emlékekkel (bárd, halotti jelvények, palást stb.) együtt.

HOLLÓSI ÉVA

Szent László a magyar képzőművészetben

Nyolcszáz éve, 1192-ben avatta III. Béla magyar király pápai jóváhagyással szentté 97 évvel korábban elhunyt ősét, I. Lászlót. Még bátyja, Géza uralkodása alatt bizonyította László lovagi erényeit, az ifjú herceg mind a külső ellenséggel szemben, mind Géza oldalán a Salamon ellen folytatott harcokban elévülhetetlen érdemeket szerzett. Géza halála után 1077-ben lépett László a magyar trónra és 18 éves uralkodása jelentette a feudális Magyarország első virágkorát. I. László fejezte be az István által megkezdett korszerű közigazgatási rendszer és egyházszerkezet kiépítését. Lászlót a középkorban a pogányok ellen harcoló lovagkirály alakjában ismerte a néphagyomány, kultusza főként I. Lajos és Zsigmond idején virágzott.

Az Árpád-ház kanonizált tagjainak tiszteletét egyrészt az egyház, másrészt a dinasztia indította el. A három „szent király” — István, Imre és László — Thüringiai Erzsébettel együtt szerepel a 13. század végének egyetlen reprezentatív, szenteket felvonultató emlékéen, az ún. *Berni diptichonon*. Ez a jelenleg Bernben őrzött, Magyarországról származó házioltár a Mindenszentek liturgiáját veszi alapul, így sorakoztatja fel a római egyház, az egyházi rendek, a magyar egyház és a királyi család szentjeit.

A 12-13. századi — főként írásos forrásokból ismert — előzmények ellenére is megállapítható, hogy a szent királyok kultusza elsődlegesen az Anjou-kor terméke. A kultusz központja nyugvóhelyük, Székesfehérvár illetve László esetében Várad volt, de mindkét helyen együtt ápolták mindhárom szent tiszteletét. Első közös ábrázolásuk feltehetően a székesfehérvári bazilikában volt, de Várad is központi szereppel bírt. Előképet a három magyar szent együttes tiszteletére a három bibliai király szolgáltattott. István a bölcs, öreg király, László a középkorú, aktív harcos, Imre pedig a vallásban elmélyülő ifjú megtestesítője. Így a három szent a korszak fő embereszményeit is megtestesítette, ugyanakkor a három életkor, a három temperamentum, az egyház illetve az ország szolgálatának három módja is megjelenik ábrázolásukban.

A 14. század harmincas-egyvenes éveiben alakult ki a három szent legendájának ciklikus ábrázolása. A *Magyar Anjou Legendárium* Jacobus de Voragine *Legenda Aurea*-ja nyomán készült és különböző szentek — köztük több magyar — életét illetve csodáit mutatja be képsorozatokban hosszabb-rövidebb magyarító szöveggel. László a földi királyságot elutasító, imádkozó, keresztes hadjárattal foglalkozó, az egyházat fegyverrel is oltalmazó szent alakjában jelenik meg. A kun kezéből megmentett magyar lányban — a Vatikáni Könyvtár 83-as fóliájának harmadik jelenete szerint — László Szűz Máriára ismer. Ez az esemény a magyar király legendáját Szent Györgyéhez kapcsolja, aki hőstette jutalmául a sárkány karmaiból kiragadott lányban szintén Máriára ismer.

A *Képes Krónika* még terjedelmesebb képsort szentel László történetének, egyforma részletességgel taglalja a herceg, majd a király életét. A lánymentés szerepel ugyan egy képen, de a pihenés már nem. Időben egymás után következő jeleneteket egyesít a miniátor egy képen, amikor Szent Lászlónak egy vadászaton angyal jelenik meg és megparancsolja, hogy azon a helyen Szűz Mária tiszteletére templomot építtessen. Jobb oldalt az előtérben áll a király, és felemelt karjával az épülő templomra mutat. Nem messze tőle egy kőműves maltert kever, a háttérben egy másik munkás a falat rakja. A miniátor oly mértékben kedvelte Lászlót, hogy azokon a lapokon, ahol a scriptor nem hagyott iniciálénak vagy miniatúrának helyet, a lap alján négy kis kerek képecskében meséli el a történeteket, és bár a szöveg nem említi temetése csodáját, miszerint a holttestet vivő kocsis a temető felé szándéka ellenére ment Váradra, ezt a jelenetet is megfesti.

Nemzeti királyaink közül Szent Lászlót ábrázolták a legtöbbször a magyar festészetben és szobrászatban. Főleg a 14. században számos önálló freskóciklus örökítette meg életét illetve a hozzá kapcsolódó legendákat. Elsősorban erdélyi és felvidéki templomokban maradtak fenn monumentális freskóciklusok, melyekben az északi falon visszatérő téma a Szent László-legenda. A lányt elrabló kun üldözése és a vele folytatott küzdelem sehonnán sem hiányzott, a szent legenda ürügyén így számos világi jelenetsor került a templomok falára. A drámai jelenetekből kitűnően komponált ábrázolások aránylag gyenge minőségű kivitelezése arra utal, hogy ezekben a freskókban ma már fel nem lelhető mintaképeket követtek. Minden bizonnyal Budán vagy Váradon lehetett jelentősebb falképsorozat.

A lovagi kultúrát, a lovagszent kultuszát a királyi udvar irányította, az általunk ismert freskóciklusok megrendelői azonban jobbára a középnemességből kerültek ki. Az igényesebb képsorok az udvarhoz közelebbi, a társadalmi hierarchia magasabb fokán álló megrendelők számára készültek (pl. Bántornya és

Gecelfalva), ami főleg a művészi színvonalban jutott kifejezésre, az ikonográfiában kevésbé jelentkeztek eltérések. Az előbbi két templomban a jelenetek önálló mezőkre vannak tagolva, míg a korban nagyjából egybeeső kakaslomnici, rimabányai vagy gelencei ciklusokban a jelenetek nincsenek egymástól elválasztva, tagolatlan képsort alkotnak, ami archaizálóbbrábrázolási módra utal. Hasonló felfogásban, de az internacionális gótika dekoratív stílusában készültek 1419-ben a székelyderzsi plébániatemplom falképei. A Szent László-ciklus a 15. században veszt népszerűségéből, a század második felében már divatjamúltnak számít.

A 14. és 15. századi szobrászatban is többnyire együtt ábrázolták a három szent királyt. Kolozsvári Márton és György első alkotásai 1360-70 körül is Istvánt, Imrét és Lászlót jelenítették meg talpuzaton állva a váradi székesegyház észak-nyugati sarkán. Attribútumaik egyértelműen azonosították a szenteket, László jelvényei hüvelyében tartott, tehát oldalára csatolt kard és csatabárd, valamint a nyakában viselt pajzs voltak. A lovagkirály István jobbán, balra pedig Imre állt.

Ezek a szobrok éppúgy elpusztultak a török időkben, mint a Czudar János váradi püspök megrendelésére 1390-ben készített életnagyságnál nagyobb bronzlovas, mely Szent Lászlót ábrázolta, kompozíciója a Kolozsvári testvérek prágai Szent György-szobrával mutatott rokonságot. A fej a győri székesegyház Szent László-hermájával állt kapcsolatban, melyet korábban Márton művének tartottak. Ez a Váradról 1602-ben Győrbe került fejedeklyetartó középkori ötvösművészetünk kimagasló emléke. A hieratikus megjelenésű, stilizált haj-, bajusz- és szakállviseletű, patetikusan felnyílt szájú királyfej a műfaj hagyományai szerint kötött formálású. Ezt a hermát az egyik legautentikusabb Szent László-portrénak tekinthetjük, hisz korábbi előképek alapján készült. A korona 1600-ban Prágában, a herma restaurálásakor került a fejre, mivel a korábbi megsérült, az eredeti naturalisztikus színezésből mára már semmi nyom nem maradt.

Néhány faszobrászati emlék is őrizi Szent László alakját. A Magyar Nemzeti Galéria egy ismeretlen helyről származó, 1430-1440 között készült, mára erősen sérült, festett faszobrának fején egy régi fénykép szerint korona, baljában pedig országalma, jobbában csatabárd volt, ez utóbbi attribútum alapján nevezték már első említésekor Szent Lászlónak. Arctípusa ugyancsak megfelel a lovagkirály hagyományos ábrázolásának. Lefelé, kissé jobbra néző tekintete, zömök arányai, a lehulló palásttal hangsúlyozott előlnézet arra mutatnak, hogy egy oltárszekrény magasan elhelyezett bal oldali figurája lehetett.

Szintén a Galériában őrzik az 1500 körül készült, valószínűleg Mateócról származó Szent István és Szent László szobrokat, melyek mindkét uralkodót páncélban ábrázolják. A virtuóz könnyedséggel és biztonsággal mintázott szakáll és haj mindkét figuránál hatásosan irányítják a figyelmet a markáns arcokra, a szuggesztív tekintetű szemekre. István és László egy oltárszekrény két szélső alakját képezhették, középről feltehetően egy Madonna hiányzik.

Szent László portréjával találkozunk még pecséteken és érmeiken is, Nagy Lajos pénzeinek egy részére a sajátja helyett példaképe, a szent lovagkirály kép-mását vésette.

A reneszánsz művészet Szent Lászlót nem szerepeltette monumentális falképeken, legendája kizárólag metszeteken elevenedett meg, alakja királyképsorozatok részeként jelent meg. Metszet szolgálhatott előképül a Magyar Nemzeti Galéria 1600 körül egy ismeretlen festő által készített egészalakos képmásához is, melyen Szent László páncélja felett díszes palástban trónol, fején korona,

kezében lándzsa, illetve országalma. A háttér kiképzése reneszánsz palotabelső-re utal. A kompozíció az észak-olaszországi Madonna-ábrázolások háttérmegoldását követi a kétoldali grisaille tájrészlettel, balra a váradi székesegyház, jobbra staffázként a lánymentés jelenete látható. A két élettrajzi motívum felidézése a jó keresztény király és lovag eszményi egységére utal. Hasonló kompozíciós megoldás jellemzi Szent István és Imre herceg képeit is, hisz a három festmény összetartozik.

A török kiűzése után a barokk művészeti stílus szellemében építkeztek országszerte, a templomok falait freskókkal gazdagon borították, számos oltárkép készült. Ekkor ismét divatba jöttek a szentek legendáit feldolgozó képciklusok, de egyedi jeleneteket is találunk. A művészileg legjelentősebb ábrázolásokat a győri székesegyházban látjuk. Az osztrák rokokó vezető mestere, Franz Anton Maulbertsch megfestette Szent Lászlót, amint vizet fakaszt egy sziklából és Lászlót Szent István sírjánál.

Mivel a korai barokk művészet Magyarországon csak jelentéktelen, provinciális alkotásokat produkált, a nívós falképsorozatoknál a késő barokk, illetve rokokó stílus dominált, így a csatajelenetek helyett az elvont témájú, illuzionisztikus jeleneteké volt a főszerep. Talán egyedi esetként a pápai kastély kápolnájának falán az egykori leírás tanúsága szerint László király győzelmes csatái voltak láthatók.

Az olajképeken is visszatérő téma, amint Mária ölében a gyermekkel kijelöli Lászlónak a váradi székesegyház helyét. A Szent László-kultusz utolsó igényes, késő barokk emléke a pozsonyi prímási palota házikápolnájának oltárképe, mely a szent apoteózisát ábrázolja, Zallinger András munkája. A lovagkirály egy felhőn térdel, puttók tartják párnán a koronát és az országalmát, a szent feje felett balra a zászlón a Madonna mint Patrona Hungariae jelenik meg, a kompozíció Szent István koronafelajánlásaira emlékeztet. A kápolna kupolfreskóján Maulbertsch a sziklából vizet fakasztó királyt ábrázolta. A festői program a népe szomjúságán csodával segítő nagy uralkodó példáját kívánta feleleveníteni. Barokk oltárépítmények szobrai között is több helyütt szerepel Szent László alakja.

A 19. századi romantikus, majd akadémikus festészet is számtalan feldolgozásban nyúlt a Szent László-legendához. A Kisfaludy Károly szerkesztette *Aurora* szépirodalmi zsebkönyvekben látott 1822-ben napvilágot a később népszerűvé vált török időkből merített *Dobozy Mihály menekülése* téma első képi megfogalmazása. Ez a kompozíció szolgált mintául négy évvel később ugyancsak az Aurorában Vörösmarty *Cserhalom* című költeményének illusztrálásához. Kisfaludy vázlatát követve készítette a bécsi Michael Hoffmann a rézmetszetet, melyen a török-tatár öltözetben megjelenő kunt, aki ölében a félelemtől elalélt elrabolt magyar nőt igyekszik ellovagolni üldözője, a sisakba és páncélba öltözött fiatal László herceg előtt. László bajuszos arcában a művész nem törekedett portrészzerű hűségre, tipikus 19. századi figurát alkotott. Míg a középkorban a leány megmentését részben misztikus tartalommal töltötték meg, addig a 19. századi művészek a kötött téma mellett is a festői problémákra koncentráltak.

A század végén készült két kimagasló jelentőségű és művészi kvalitású monumentális freskó témáját alkotja a Szent László-legendá. 1880-ban fejezte be Lotz Károly a budai Mátyás-templom Szent László kápolnájának három jelenetét: *A cserhalmi ütközetet*, *A váradi templom alapítását* és *Szent László vizet fakaszt a sziklából*. Ezek a lovagkirály legendájának leggyakrabban ábrázolt eseményei. Az első képen Lotz valójában a leányrabló kun legyőzését ábrázolja az előtér síkjá-

ban levő lendületes kompozícióval. A művész számos elemet átvett a téma középkori feldolgozásaiból. Lotz képei aranyhátter előtt, a két alsó gótikus boltíves fülkében, a vízfakasztás fölöttük mintegy falevélformában jelennek meg. A felső kép a legegységesebb, az erdő vadjai a természet világát viszik a kép középkori szellemébe.

Székely Bertalan az újjáépült pécsi székesegyházban két mellékkápolna kifestésére kapott megbízást. A Mária-kápolnában Székely a magyar királyság első századai történetének fontos eseményeit jelenítette meg. A művész a legszínesebben nem az oltár felett elhelyezett *koronafelajánlás* jelenetét festette meg, hanem azt a korábban templomban nem szereplő történeti eseményt, amely Szent László horvátországi hadjáratának kezdetét, az *átkelést a Dráván*, ábrázolja. Székely képe hangulatában és nem kompozíciós megoldásában igyekszik a középkort idézni. Lotz és Székely freskóin egyaránt dicsfény övezi László fejét, ez jelentős eltérés a korábbi évszázadok szokásától.

A századfordulón a szimbolizmus és szecesszió teljes egységben jelent meg a magyar képzőművészetben, különösen a Gödöllői iskola tűzte célul egy nemzeti mítosz megteremtését, elevenített fel ősi legendákat dekoratív historizáló stílusban. Ebbe a programba belefért a Szent László-legendája is, de főként grafikai lapokon jelentek meg a korábbról is ismert események.

1892-ben Szárnovszky Ferenc nyerte meg az Iparművészeti Társulat pályázatát és készítette a jubileumi *Szent László-érmét*, mely előlapján a győri hermát, a hátlapon pedig a kunnal folytatott küzdelem jelenetét ábrázolja. A művész nem a középkor óta hagyományos László-ábrázolást követte, amikor a király állva küzd a kun harccsal, hanem a Szent György-érmek európaszerte ismert kompozíciója nyomán László is lovon ül; László a sárkány helyett a kun harcost győzi le, míg a lány a háttérben áll. A francia iskolázottságú Szárnovszky jól oldotta meg a kissé zsúfolt kompozíciót, és az éremnek nagy sikere volt.

Századunk első felében több egyházművészeti pályázat és kiállítás is volt, melyre számos Szent László-kompozíció készült, ekkor vagy önállóan ábrázolták a királyt vagy legendájának mesészerű, csodás elemeit ragadták ki. Komo­lyabb művészi értéket csak igen kevés mű képvisel azonban. A jelentős alkotások inkább a szinte minden más témát elsőprő Szent István-kultuszhoz kapcsolódtak. A magyar neoklasszicizmus jeles képviselője, Medveczky Jenő készített ugyan 1941-ben egy a Szent László-legendát feldolgozó falképtervet, de ez nem került kivitelezésre. A Római iskola szobrásztagjai közül többen is faragtak vagy öntöttek László-kompozíciókat, csak Ohmann Béla *Szent László-oltára* a város­majori templomban vált közismert művé.

TÓTH ISTVÁN

Szent László király emléke költészetünkben

Ha időben és térben mérnénk fel egy-egy történelmi személyiség, egy-egy esemény kisugárzó erejét, alighanem László király (1040?-1095) nyerné el a pálmát egész történelmünkben és szellemi életünkben. A róla szóló geszták, krónikák és liturgikus szövegek (zsolozsmák, himnuszok, szekvenciák, miseszövegek és legendák) valahonnan ősköltészetünk bűvópatakjaiból erednek, és nyomon követhetők (szinte megszakítás nélkül) egész Arany Jánosig, Juhász Gyuláig, úgyszólván napjainkig. László király egyéniségében van valami szokatlan vonás, sőt látszólagos ellentét is: szentjeink közül ő az egyetlen igazi katona, aki majdnem egész életét hadakozás közben éli le, és egészen rendkívüli testi erővel is rendelkezik, nemcsak lelki adottságokkal; sőt az investitúra küzdelmeiben (ha nem is fordult határozottan a Szentszék ellen) mindig a saját útját járta, amint országa érdeke megkívánta. Így személye feltehetőleg már életében forrása lehetett egyfajta (többnyire a pogány korból eredő, szájhagyományra épülő) hősi költészetnek, mondaszövésnek. Ezt határozottan alátámasztják azok a prózában rögzített legendák, amelyek a „kunok” feletti győzelmeiről szóltak, és ma már többnyire képzőművészeti ábrázolásokban maradtak fenn. László király arcképe a legellentétebb adottságok egymásnak feszülő egységét alkotja: az egészen kimagasló testi erőt és a lelki önmérsékletet, a rendkívül bátor, erős akaratú hadvezért és bölcsen politizáló államférfit foglalja páratlan egységbe. Abban az eszményi portréban, amelyet egészen kiváló költői leleménnyel alkotott meg az 1192-ben keletkezett himnusz feltételezett szerzője, Lászlót olyan bátor katonának ismerjük meg, akire egyaránt jellemző a hős (az „athleta”) szó is, a Szűz Máriára alkalmazott metaforás díszítő jelző („vas caelestis gratiae”) is:

*Kit királyok ura véd fent:
üdv, királyok gyöngye néked —
László, mennyek lakosa!
Követted az ég királyát;
bár védelmünk most is állnád,
országunk hős harcosa!*

*Üdv, magyarok üdvös hőse,
angyalok társörököse,
égi kegyvel telt edény!
Kit öröktől kijelöltek
hírneves, kiváló hősnek
az igazság mezején.*

*Jó magyar nép, örvendezzél,
új királynak új dalt zengjél,
rázzon csengőt a kezed!
Üdvöz légy, te boldog Várad,
visszhangozza sok-sok század
mind növekvő híredet!*

*Himnuszt zengnek, Krisztus, Néked
a föld színén élő népek;
mindent vonz a feszület.
Égbe hágók lajtorjája,
hitvallóknak koronája,
hír, dicsőség a Tied.*

Amen.

Az 1192-es szentté avatáskor keletkezett zsolozsma egésze olvastán olyan férfit ismerünk meg, aki — kiváló testi erejével és nemes, érzékeny lelkületével

— Toldi legheszményibb vonásaiban fog csak egy-egy pillanatra ismét kirajzolódni irodalmi tudatunkban.

Érdekes és tanulságos ebből a szempontból is újraolvasnunk a kanonizálás költői emlékeit (amelyek a bihari püspökség Váradra helyezésének 100-ik évéből valók), mert inkább a középkori igazságszolgáltatás vonatkozásában élt történeti tudatunkban László király sírja, úgy, ahogy a *Várad Regestrum* peres jegyzőkönyveiből vagy Tompa Mihály *Kálmán és Predszlava* című költeményéből megismertük. Talán nem fölösleges megjegyeznünk, hogy a történeti tudat sem fedi mindig pontosan a történeti tényeket. Ma már bizonyított tény, hogy a „kun” betörés besenyő volt, az pusztította el a bihari várban székelő püspökséget is 1091-ben, ami az áttelepítést szükségessé tette. Efféle visszavetések igen gyakoriak a középkori történeti munkákban (mind az ok-okozati összefüggésben felépített gesztákban, mind az időrendben elbeszélő annaleszekben és krónikákban), de még gyakoribbak a szépirodalmi művekben (legendákban, mondákban, himnuszokban és főként a rezponzóriumok mozaikszerű életrajzi mozzanataiban). Ami az első költői termés anyagát, szerkezetét, verselését illeti, talán az lesz szokatlan az olvasó számára, hogy — az ambroziánus himnuszoktól eltérően — kevesebb ókori filozófiára utaló gondolata és képanyaga van, verselése is kevésbé ókori jellegű, mint az ősbibb formájú, rímtelen jambusokba foglalt ambrusi himnuszoknak volt. Úgy látszik, a korabeli várad püspök: a Párizsban tanult Elvinus és feltehetőleg az egész munkaközössége a korszerűbb francia irányzat híve volt. Jól ismerte bizonyára Adamus a Sancto Victore (1110-1192) költői stílusát, módszerét.

A himnusz és különösen a szentté avatás közelében született *Szent László király hitvallóról* című szekvencia bizonyíthatóan viktorinus eszményű költészet hatása alatt keletkezett. Ez szinte már egyszerű formája alapján is megállapítható: kétszer-kétszer ismétlődő, azonos szótagszámú és egymással rímelő trocheuszi sorrendben (vagyis „sequentia”-ban) épül fel a vers. Eddig úgy állították irodalomtörténészeink, hogy egy másik várad vers: Janus Pannonius búcsúverse (*Abiens valere jubet sanctos reges, Waradini*) kétnyelvű irodalmunk legelső remekműve. A kép módosításra szorul: a Szent Lászlóról szóló himnusz a maga nemében éppen olyan tökéletes alkotás, mint Janus László királytól (is) búcsúzó verse.

*S te, ki rótszínű vértben ülsz lovasként,
Jobb kézzel felemelve harcibárdod;
Fénylőn balzsamot izzadott a sírod,
Míg kőszálakon ékesen nyugodtál:
Szent László, kegyesen segítsd utunkat.
Rajta, társak, a mély utat vedeljük!*

Zsigmond német-római császárnak és magyar királynak már ott állt nem mindennapi latin sírfelirata, valahol a Szent László sírja mellett:

*Róma, a császárod pihen itt, aki Szent Birodalmad
Trónján ült, nem a kard, ámde erénye jogán.
Három pápa helyett választattam meg az egyet,
Rossz szakadástól megmentve a föld kerekét.*

A konstanzi zsinatra céloz nyilván, ahol (1414 és 18 között) XXIII. János, XII. Gergely és XIII. Benedek pápák helyébe V. Márton pápát választották meg, helyreállítva a katolikus egyház egységét. Ekkorára már a váradi vár és környéke lett a magyar katolicizmus legnagyobb búcsújáró helye, ahová királyok temetkeztek (II. István +1131; Luxemburgi Zsigmond +1437), nem is szólva több királynőről, főpapról és főnemesről. Mindenképpen figyelmet érdemel, hogy László király már szentté avatása előtt is igen nagy tiszteletnek örvendett — erre utalnak nemcsak az ábrázolások, de a királyi temetkezések korai kezdete is. Egyik igen szép magyar nyelvű versünk szintén a Szent László-kultusz szülöttje: *Szent László király éneke*, amelynek írójáról csak annyit tudunk, hogy latinul is megírta László királyról szóló dicséretét (*Hymnus de Sancto Ladislao* címen). Feltehetőleg magyarul írta meg először ma már faragatlannak tűnő versét, amelyből hiányzik a sorok pontos szótagszimmetriája, és a sorvégi rím is. Viszont éppen az ütemszimmetria és a betűrím bizonyítja a 15. századi versünk eredetiségét és formai erényeit:

*Tagodban / ékes // termetedben / díszes.
Válladtól / fogva // mindeneknél / magasb.
Csak / szépséges // császárságra / méltó,
Hogy / szent korona // téged / méltán illet!*

Paulus Crosnensis Ruthenus, akit Pawel Z. Krosna néven ismernek a lengyelek, Thurzó Szaniszló prépost barátságát és Thurzó Zsigmond püspök támogatását élvezte Váradon, de Magyi Sebestyént (a későbbi humanista költőt) is tanította — így került Váradra, ahol igen szép verset írt a váradi télről és panegiriszt Szent László király emlékére. Mindkét verse Janus Pannonius életművének ismeretéről is tanúskodik. Elragadtatva szól ő is László király lovasszobráról, és úgy mutatja be a jótékony lovagkirályt, mint aki megszabadítja Várad jobbágyait egy pusztító vérmedvétől. Sokoldalú László-portréjába a templomépítő, a városalapító, a hős hadvezér, a bölcs király és a csodatevő szent egy-egy vonását mind belerajzolta. De néprajzi szempontból is tanulságos adatokat szolgáltat a (Perényi Gábornak, Crosnensis mecénásának ajánlott) Szent László-dicsvers, különösen a gyással kapcsolatos népi szokások leírásával. A lengyel költő László király második életével fejezi be füzetre terjedő latin panegirikusát:

*Abban fénylik, amit felemelt: a váradi várban
S egyházában, amely Mária temploma lett!
Ottan a márványkő sír mélyén nyugszik a teste,
Boldog csontjairól fel-felvillan a fény.*

A lovasszobor is, a szentté avatott király sírba és hermába helyezett ereklyéi is mindinkább a középkori egyház jelképeivé váltak. Ugyhogy amikor a reformáció oldaláról támadni kezdik a római katolikus egyház hibáit, Szent László kultuszát és lovasszobrát veszi célba Szkhárosi Horváth András:

*Oly igen féltem az török császárt,
Meg ne jargalná Szent László lovát,
Fogva ne vinné sok kövér papját,
Azkik kerengik szíp koporsoját.*

(*Panasza Krisztusnak. 157-160.*)

Maga a tény, hogy a támadás legfőbb célja lehet Szent László neve: beszédesen bizonyítja, hogy nagyon is él a szent király tisztelete a 16. században.

Az az inkább művészi, mintsem valláséleti, kultikus ábrázolás, amelynek úttörője a reneszánsz nagy költője, Janus Pannonius volt, megalapozza a reformáció kora számára is Szent László történeti ábrázolásának a gondolatát és a szemléleti módját. Joannes Sommerus talán először választja el a földi uralkodót a szent alakjától. László ismét segítőnek bizonyul: a tudományos tárgyyszerűség irányába segíti az unitáriusok erősen disputázó íróját. Példás alakja áthidalja így irodalmunk készülő szakadékait. Sommerus János — Dávid Ferenc veje — hősiessége mellett László király szerénységét és lelki nagyságát külön kiemeli 1567-es *Reges hungarici* című történeti tárgyú verseskönyvében: *Ámde nemes, nagylelkű királyunk béke iránti / Szeretetében sem állott senki mögött.*

Ugyanezt az utat járja az evangélikus Leonhardus Uncius is, aki *Poematum libri septem de rebus ungaricis* című poémájában még tovább megy rajta: a király szent életére utal, amely által egyaránt kiérdemelte népe csodálatát és saját lelki üdvösségét, anélkül azonban, hogy hivatkoznék szentté avatására, a szentek tiszteletére, s így mint író nem került szembe vallási meggyőződésével. A tekei humanista, aki Báthori István segítségével került Pádovába és Rómába, így ír László királyról, a legenda határát súrolva:

*Oly nagy erényű volt, hogy méltóságos alakja
Legjobb hírnek örült minden harcok előtt.
Hogy Jeruzsálem fala alól a pogányt el akarta
Úzni, ahol Krisztus értünk túrta a kint;
De a halála előbb jött, s békés fénybe takarva,
Már csak a lelke repült szent Jeruzsálem alá.*

Érdekes Háportoni Forró Pálnak, Bethlen Gábor történetírójának a verse, — *Prosopopeja arcis Várad de finali sui aedificatione* — amely párhuzamot lát a két nagy várépítő: László király és Bethlen Gábor történeti szerepe között. Mindez természetesen azt bizonyítja, hogy a Nagy Fejedelem élete válságos mozzanataiban is történetünk teljes dimenziójában gondolkozott. Amint a Bethlen-bástya falába vésett vers is mutatja, ekkor már Várad az Erdélyi Fejedelemség és a kálvinista egyház birtokában volt, a helybeli Szent László-kultusz — legalábbis intézményes formában — megszűnt, sőt tilos volt. A Szent márványsírja üresen tátongott, kidobálták belőle a csontvázat, hogy megakadályozzák a protestánsok által „bálványimádás”-nak tartott kultusz továbbélését.

Egyáltalán nem meglepő az, hogy — aki „more Jesuitarum” taníttatta az unokaöccsét még a harmincéves háború alatt is — vállalta László király hősi szerepét kálvinista fejedelemeként is:

*Én, a váradi vár, ki a László sírja miatt volt
Híres, testileg oly csonkán álltam előbb.
Bethlen költségén kijavítva, ma tőle vagyok nagy;
Amibe más kezdett, véghez vitte dicsőn.
Lóhet már maga Mars is a bástyáimra golyókkal;
Semmi se rettent meg, biztosan óv a falam.
Mint Szemirámisz művétől Babilon neve nagy lett,
Bethlen műve nyomán nagy leszek én magam is.*

Még a reformáció előtt kezdett kialakulni a humanizmus keretében (az 1474 február hetedik váradai török betöréssel kapcsolatban is) az a meggyőződés, hogy az Isten bűneinkért büntet bennünket, amint a *Magyi János-kódex* leoninusa bizonyítja: *Szúzi Dorottya után jámbort ölt a pogány / A kor bűne miatt sírnak a váradiaik.*

A reformáció heroikus korában úgy tűnt az új hit híveinek, hogy az óhitűek hitbéli tévelygései hívták ki az ég haragját. A tévelygések legfőbb botránykövét pedig éppen a szentek tiszteletében vélték felfedezni. Kopcsányi Márton ferencesrendi szerzetes viszont éppen Szent László tiszteletétől, a szentek kultuszától való elfordulásban határozza meg a sorscsapások legfőbb okát:

*Luthert, Kálvinust dicsírik
Szent István hitit nevetik.
Szent Lászlónak, Szent Imrének,
Nincs bűcsüje a szenteknek...*

(Boldog Szűzmáriához, Magyarorszáért)

Nemcsak Kopcsányi Pap Márton (ferencesből lett) vikárius látja éppen ebben a bajok okát, de — ha másfelől is kiindulva — erre a következtetésre jut még az a kálvinista eposzíró is, aki Várad török kézre jutását tárgyalja. A Rákóczi-eposz névtelen szerzője is egybeköti II. Rákóczi György törökellenes küzdelmét László király nagyszerű példájával. Az isteni kegyelmet megszemélyesítő Malaszt allegóriája egyrészt elismeri Rákóczi „buzurmány” pogányok elleni harcát, másrészt éppen a harc elégtelenségére figyelmeztet:

*Inkább nem futok el keresztény magyartól,
Csak ne távozzanak régi példájoktól,
Tüteket segítek Hunyodi Mátyásról,
Gondolkozván László, István királyokról...*

(71-74. s.)

Az 1676-os Kájoni-cantionale *Szent László királyról* című éneke minden bizonnyal jóval a török, sőt nem lehetetlen, hogy a reformáció előtt keletkezett. Erre nem a vers nyelvéből, de tartalmából következtettem. A nyelvtörténeti jegyek éneklés által vagy egy-egy átíráskor „korszerűsödhetnek”, de az lehetetlen, hogy Kájoni ne tudna a váradai változásokról, amikor középkori állapotában rögzíti a Szent László-kultuszt:

*A Körös mellett egy várost építe,
Melyet Váradnak Szent László nevezte:
S szép kalastromot Mária nevére,
Mellé építtete.*

*Ott püspökségét és káptalant szerze,
A tiszta élet virágzott őbenne:
Temetését is ő oda rendelte,
S ott fekszik szent teste.*

Kizárt dolog, hogy az Erdélyben oly járatos Kájoni ne tudna a váradai állapotokról (s ez a kérdés még akkor is válasz nélküli, ha csupán másolónak tekintem őt). Erkölcsei szigorának mindenképpen le kellett volna vonnia valamilyen szentenciát a sorscsapással kapcsolatban. Hiszen névtelen szerző munkájáról van szó. A keresztények Istene nemcsak büntet, de jutalmaz is, de csak szenvedések és küzdelmek után érdemesíti erre a török megszállás alatt szenvedő Várad

városát. Erre utal a felszabadult váradi vár 1692-es kronosztikonja: *AMa DICsó kegy Urának, a háromnak, ki Csupán egy, / S úrnapiján a Váradi Vár kapuját kinyitotta.*

Amint a Szent László templom emléktáblája is mutatja, a váradi keresztények 1692 június 6-án szabadultak fel a török elnyomatás alól. A Szent László-kultusz annyira központi kérdése egész szellemi életünknek, hogy irodalmunk mind-egyik korszakát rekonstruálhatjuk tüzetesebb tárgyalásokor. Magától adódónak tartjuk azt, hogy az első zsolozsmaversek a himnuszok, szekvenciák formaelemeit öltötték magukra. De az már kevésbé megszokott számunkra, hogy a kolosmonostori bencés rendfőnök, Nagyszombati Márton már a 16. század első negyedében ókori metrumokat, distichonokat használ; a humanisták stílusában ír az *Opusculum* szerzője, tógásan ábrázolja Szent Lászlót:

*Mint Traianus ragyogott igaz elméjével, akár az
Ókori vallásban látni a Numa nevét.
Egyre hajolt a lükurgoszi törvények igazára,
Jó bíráknak igaz döntésére hatott...*

Ezt a folyamatot — vagyis a katolikus egyházi költészet humanizálódását — koronázza meg az a *Szent László-zsolozsma*, amely a pannonhalmi Szent Márton Apátság számára készült. Az egy napi zsolozsma ismeretlen írója kitűnően gyakorolja a klasszikus verselést: a vesperást alkaioszi formában, a nocturnust és a laudest szaffói szakaszban írta. Ugyancsak a reneszánsz szellemét tükrözi a zsolozsma újplatonista szelleme, emanációs képvilága:

*Néha néped lehangyod, elragadnak
Könnyű, tisztán felragyogó egekbe
Fényes évek, mik körülötted ízznak
Égi tüzekkel.*

(Ad officium nocturnuum. II. sz.)

Amennyiben csak a zsolozsmák, humanista versek, egyházi énekek — egy szóval a hivatásos irodalom — világára szorítkoznánk a felmérésünk, hiányos képet alkotnánk László király ábrázolásáról. Az ő alakja talán még István és Mátyás király alakjánál is szélesebb szellemi közegben élt és él. Hősi személye a legmélyebb népi régiókban is élt még a tudatos népiesség előtti időkből. A pálosok egyik névtelen szerzője a 17. század első felében jegyezhetette fel például a helyi mondát, amely a Szent László-legendárium egyik legismertebb mozzanata. A naiv népiesség bájjával hamisítatlan légkörben szólal meg ez az eléggé bárdolatlan népköltészeti termék:

*Megverte Szent László király a rút tatárokat,
Mikor azok kezdének szórni aranyokat.
Hát szent királ buzgósággal azért imádkozik,
Hogy az elszórt arany mind kerkővé változik...*

*(Hymnus de S. Ladislao vernaculus —
Dankó. Vetus hymnarium. 397.l.)*

A hős király így nemcsak történelmi tudatunkban, de tájszemléletünkben is szerepet játszik. Ennek igen sokféle költői vonatkozása van, és természetesen a

táj is része a szent király portréinak, illetve azok hátterének. Egyetlen motívumra szeretnék itt kitérni: a vízfakasztó Szent Lászlóra. Ez a motívum — amely bizonyára kapcsolatos a váradi hóforrásokként feltörő fürdőekkel is — Mózzessel állítja párhuzamba hőszűnt, amint a *Lelki paradicsom* című gyűjtemény barokk himnuszja is tanúsítja: *Mint Moyses a kősziklából, / Vizet adsz, s táplálsz abból / Népedet szép forrásból... (Ó, szentséges László király)*

Ezeknek a naiv népiesség jegyében keletkezett műveknek Tompa és Arany munkásságában lesz majd igazi jelentőségük. Egyelőre azonban a klasszicizáló barokk idejében járunk, amikor a Váradon kegyesrendi pappá szentelt Révai Miklós álmodja újra a Szent László kultuszában fejlődő várost:

*Rendezd újra, zavartalanul növekedve a régi
Díszeidet, gyönyörű Várad, amíg gyarapodsz...
Néz le a fenti egekből, boldogan ér le a földre
Az, ki e tájakon élt isteni Szellemeiként:
László, ki Egyházat emelt volt, gondjai által...*

(Elegiarum liber II.5.)

Az egykori váradi rajztanár — aki minden idők legnagyobb magyar nyelvésze volt — több magyar nyelvű „alagyá”-jában is ápolta László király szellemét, így egy ugyancsak Kollonits Lászlónak és egy Tóth Farkasnak ajánlott versben.

Révai Miklós latin és magyar elégiáiban az eddigiéknél sokkalta gyakorlotabb klasszicizáló barokk költőt ismerünk meg, aki Janus Pannonius búcsúversére hivatkozva állítja, hogy csodás módon menekült meg Szent László fejerekléje. Kollonits László püspökké szentelése a tárgya a szóban forgó versnek, de (épp ebből látszik, hogy) a bihari táj legnagyobb védő szellemének László királyt tartja (mindkét változatban), sőt a Tóth Farkasnak ajánlott elégia is azt tanúsítja, hogy a szent király alakját nemigen lehet megkerülni nemcsak valláserkölcsi dolgokban, de történeti tények fejtegetésében sem.

Vörösmarty *Cserhalom* című hőskölteménye a *Zalán futása* tőszomszédságában keletkezett; ezzel kezdődött el középkori történelmünk költői újraértékelése. Valami egészen új szemlélet jellemzi ezt a romantikus eposzt (különösen ha a barokkal egybevetjük): László király — bármennyire is heroizált — lovagi, tehát emberi — földi mivoltában kerül a szemünk elé, anélkül, hogy a költő tagadná a szentségét. Előtérben mindenképpen a katona alakja áll, még akkor is, ha életvitele teljes összhangba kerül a mondákból, legendákból ismert szent életével. Mert Vörösmarty 1833-ban írt *Szent László* című epigrammájában elismeri róla, hogy „a haza szentje vala”. *Iliászra* emlékeztető eposzában (ahol Etelke és Heléna párhuzamba kerül) tehát nehéz lélektani hűséggel ábrázolni a szerelmes herceget. Éppen ezért az Etelke és megmentője közötti enyelgés visszafogottsága a legizgalmasabb számunkra. *Hát a győzőnek mi jutalmat szána Etelke? / Nem fog-e Cserhalom neki is szentelni virágot, / Mely hervadjon bár, más szebb kelhet ki porából?*

— ezt kérdi a szépséges lánytól László herceg. Erre a *Cserhalom* lesütött szemű és elpirult szép Helénája, aki Arbóc sírját megkoszorúzta, így szól: *Fejedelem! csak holtaknak kell adni halotti / Tiszteletet s gyászos koszorút a hervatag ágból.*

S mindez igen érzékenyen érintette az ifjú herceg szívét, aki azonban (Toldihoz hasonlóan) inkább katona, mintsem szerelmes lovag volt.

A Szent Lászlót ábrázoló költészetnek a középkor és a barokk után — de talán még azoknál is intenzívebben — a reformkor és a 48-as idők adnak újabb lendületet. Ebben a tekintetben mind Garay, mind Tompa, mind Arany költészete igen gazdag termést szolgáltatnak. A Vörösmarty nyomdokaiban járó Garay 1847-ben két balladát (*Cserhalom, Szent László hadjárásai*) szentel a magyar király emlékének. Köztudott, hogy az Arany előtti balladák német mintákhoz igazodnak. Ezt az utat járja a *Hédervári Kont* írója is, továbbfejlesztve Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Czuczor Gergely hősi balladaíró művészetét. Az *Árpádok* című balladafüzérének ilyen polgári-hazafias szellemű darabja az a két Szent Lászlóról szóló költemény is, amely a példás életű király mondáinak és legendáinak félkész elemeit is felhasználja. A *Cserhalom* balladaszerűbb, de a műfaj érzelgős kinővéseit inkább magán viseli, míg a *Szent László hadjárásai* higgadtabb, nagyepikaibb hangulatú nibelungizált (7+6) jambusi sorai miatt is sikeresebbnek mondható. Az *Obsitos* című komikus elbeszélő költeményében már használta volt azt a versformát. Sajnos azonban, a *Szent László* című eposzában egyfajta jambusi tizenegyest használt, amely nemigen illik a fenséges tartalomhoz. Ez a disszonancia eléggé zavarólag hat a vers újraolvasásakor. De nemcsak ez bántja az olvasó ízlését: a magasztos tárgy és a biedermeier intimitás elegye éppoly zavaró, mint a szerző eposz és verses regény közötti állandó ingadozása.

Arany János és Tompa Mihály tudatosítják és tökéletesítik azt a törekvést, amely már régóta élt László királyról szóló népmondáinkban, egyházi énekekben és elnépiesedett legendáinkban. Feltehetőleg a kerlési (cserhalmi) győzelem óta — ahol a 28 éves László herceg legyőzte a besenyő lányrablót — vagy még előbbi időkből éltek már ezek a mondák, hősi énekek szájról szájra szállva és kötetlenül alakulva. Amint említettük: egy helyi verses monda fel is jegyződött a 17. században Szent László pénzével kapcsolatban. Szerzője vagy másolója bizonyára jól ismerte főként az *Érdy-kódex*ben feljegyzett Szent László-legendát, de a nép ajkán élő helyi mondákat is. Ezt a naiv népiességet emelte a tudatos népiesség klasszikus rangjára Arany és Tompa. Arany *Szent László füve* című népmondája a *Rózsa és Ibohya-féle*, a *Toldinál* egy fokkal meseszerűbb népiességét juttatja eszünkbe. A történeti hős itt teljesen mesebeli lényvé válik, a nép képzeletéhez igazodik. Nemcsak az elbeszélés költői kivitelezése, de maga az ötlet is egészen kivételes: egy mindenki számára elérhető (gentiana cruciata néven ismert) gyógyfűvel éreztetni egy népszerű hős általános értékét, mindenki számára hasznos voltát. Ami viszont Arany *Szent László legendáját* illeti, az kétségtelenül a legértékesebb alkotása nemcsak a gyűjteményünknek, de egész Szent László-irodalmunknak. Elbeszélő művészerete külön tanulmányt érdemelne. Ez már a *Toldi szerelmének* módszerére utal: a legenda, a történelem és a népköltészet csodálatos arányérzékkel alkotott ötvözetét nyújtja. A korszerű az írói módszerében, hogy irodalmunk legkálvinistább költője: Arany — akárcsak Thomas Mann — hisz a csodák, legendák lélektani, erkölcsi igazában (persze anélkül, hogy ennek a hitnek a mibenlétét külön hangoztatná, mert hisz az egyben elhatárolná a református írók saját alkotásától). Arany epikai hitelhez ragaszkodó elve nemcsak a történeti hűség, de a népiesség területére is vonatkozatható. Tompa szélesebben értelmezi a népiesség alkotói módszerét. Bizonyára ezért is érződik Tompa *Szent László királyról* című versén (amely a Tordai Hasadékról szól) olyan szűkszavúság és elnagyoltság, ami idegen a népköltészet termékeitől. Ugyanez jellemzi a *Kálmán és Predszlava* című elbeszélő költeményét, csak még annál is szaggatottabb. Viszont az *Ósidőkből* című egészen ki-

emelkedő mind formai, mind tartalmi szempontból. Úgy látszik, beteg és üldözött lelkének leginkább békére lenne szüksége; osztolni tud mások szenvedésében, és szívesen fejteget erkölcsi kérdéseket. Juhász Gyula *A váradi püspök lánya* című verse — a Nyugatosok költői gyakorlatára nem túl jellemző módon — népies hangvételő, verselésű, és profán szemléletű is, mert a győztes László herceget csalódott szerelmesként mutatja be az „igricnóta” keretében. Különösen a vers utolsó szakaszából jutottam arra a következtetésre, hogy Juhász Gyula ismerte az 1192-es himnuszt (mert aligha véletlen a „Visszazengi minden század”, vagyis a „Resonat in saecula” szó szerinti megfelelője).

A Szent László-himnuszt sorának „visszazengése” így szó szerint is, jelképeesen is igaz; mintha figyelmeztetne bennünket az 1092-es alapítás, az 1192-es kanonizálás és az 1692-es török alóli felszabadulás ünnepi akkordjaira.

Nagyvárad látképe 1598 körül Georg Houfnagel rézkarca
(Bertalan Vilmos fotója)

RÓNAY LÁSZLÓ

A reformkor irodalma

Művészet és politika

Ez a most következő korszak a magyar irodalom egyik aranykora. Az előző időszak kezdeményezői ugyan még éltek, de helyükbe újak jöttek, vérbeli, nagy lírikus tehetségek, s közülük, Vörösmarty Mihályban és Arany Jánosban, illetve Petőfi Sándorban szinte összegződött minden olyan jellemvonás, amelyet nemzeti karakterünk részének mondunk. A töprengőbb, bizonytalanabb, a lélek mélységeibe leszálló Vörösmarty és Arany, s a hallatlanul nyílt, szangvinikus forradalmár Petőfi voltaképp egymás kiegészítői, mégha a fejlődés egy pontján elszakadtak is egymától, s a történelmi események a komor beteljesedést sejtő, látomásos szavak megfogalmazóját igazolták is.

Győzött a nemzeti nyelv ügye, a nyelvújítási harc nagy művekkel igazolva az újtókat véget ért, s kialakultak azok az intézményrendszerek is, amelyek segítették a gondolkodás és a művészetek fejlődését. Lapok és folyóiratok működtek — közöttük a Kisfaludy Károly indította Aurora külön figyelmet érdemel —, amelyek segítették a tehetségek kibontakozását és addig csak kezdeményeikben élő műfajok meghonosítását. Egyre eredményesebben működött az Akadémia, nagy színészek diadalra viszik a magyar nemzeti színjátszás ügyét, melynek állandó otthonául működik a Nemzeti Színház, a szépirodalom támogatására megalakult a Kisfaludy Társaság, amelynek Petőfit kivéve a kor, minden fontos írója aktív tagja volt.

A magyar irodalom elkötelezett szolgálója lehetett a nemzeti politika megteremtésének. Nem az íróknak kellett politizálniuk, mert olyan politikai eszmék lettek uralkodóikká amelyeket hatalmas személyiségek hitelesítettek és vittek diadalra: az irodalomra ezeknek a gondolatoknak a népszerűsítése és művészi köntösben történő előadása várt. A „legnagyobb magyar”, Széchenyi mellett főlölesleges is lett volna politizálniuk. *Széchenyi István* (1791-1860) nem volt író, de programjában, melyet nagyhatású könyveiben kifejtett, minden addigi elképzelésnél világosabban fogalmazta meg a nemzet felemelkedésének módját. Tapasztalatai arra intették, hogy a műveltséget minél szélesebb körben ható, aktív szemléleti elemnek mutassa, s leghatékonyabb terjesztőinek, az íróknak megkülönböztetett szerepet szánt programja végrehajtásában, melyet azok tehetségük szerint támogattak is. Ma már szinte elképzelhetetlen, hogy egy nagy író a lóversenyek díjaira versikéket fabrikáljon, ez akkor természetes volt, mert e feliratokban aforisztikus tömörséggel lehetett megfogalmazni a reformkor haladó jel-

szavait. Széchenyi nagy aggodalommal figyelte a reformkor másik nagyformátumú politikusának, a cikkeivel és szónoklataival példátlan népszerűséget szerző *Kossuth Lajos*nak (1802-1894) hatását. Kossuth feje köré glóriát font haladó eszméiért elszenvetett börtönbüntetése, forradalmár gondolatai, az önkényuralom ellen kezdeményezett harcának mind gyűjtőbb eszméi pedig tovább gyűrűztek az ugyancsak radikális változásokat sürgető és a Széchenyi által javasolt lépéseket mind lassúbbaknak vélő értelmiségben, amely hovatovább a nemzet szószólója lett. Nevetséges óvatoskodásnak minősült e felfokozott, várakozó, újat sürgető közhangulatban Széchenyinek az a figyelmeztetése, hogy a megfontolatlan izgatás — úgy érezte, mindinkább ez jellemzi Kossuth elképzeléseit — forradalomba, mégpedig a nemzetközi erőviszonyok mérlegelése alapján veszett forradalomba torkollik majd, s annak eredménye a bécsi udvar önkényuralma lesz. Neki lett igaza, de erre senki sem emlékszik szívesen. Mindkét nagyszerű politikus hazájától távol fejezte be életét, Széchenyi a döblingi szanatóriumban írt az önkényuralom módszereit szarkasztikusan leleplező műve miatti zaklatásoknak lett az áldozata, Kossuth pedig hosszú élete és nagyszabású közép-kelet-európai reformterveinek fogalmazása közben tapasztalhatta meg a nagyhatalmak hazánk iránt tanúsított közömbösségét, s élhette át ugyanazt az érzést, melyet miatta Széchenyinek kellett: mily tragikus, sőt végzetes, ha a nemzet jobbjai nem figyelnek vagy nem akarnak figyelni egymásra és a bölcs szóra.

Széchenyi a kor egyik igen népszerű íróját, *Kisfaludy Károlyt* (1788-1830) kérte fel tervezett folyóirata, a *Jelenkor* szerkesztőjének, akinek darabjai (*A kérők*, *A pártütők*) már a tízes évek végén nagy népszerűséget szereztek. Igazán maradandó hatást azonban *Aurora* című „zsebkönyvének” szerkesztésével gyakorolt kora irodalmára. Az *Aurora* a szerkesztő körül formálódó írói kör fóruma, Széchenyi eszméinek propagálója lett. Kisfaludy szinte észrevétlenül Kazinczy helyébe lépett, s magyar irodalom tisztelt vezéréként. Elbeszélései és lírai költészete (talán a sokat idézett *Mohácsot* kivéve) ugyan mára inkább csak korának tiszteletre méltó relikviája, balladáit viszont a műfaj meghonosításának fontos úttörői, s időről időre ma is sikert arat színpadjainkon az ötletes, szellemes *Csalódások*. Sokat ígérő pályája hamar félbe szakadt: mindinkább elhatalmasodó tüdőbaja végzett vele. A kor reformszelleme aligha bontakozhatott volna ki eredményesen útmutatása és az *Aurorával* teljesített küldetése nélkül. Lapját a jeles teoretikus, kitűnő szervező, *Bajza József* (1804-1858) vitte tovább. Rendkívül jelentős volt tanulmányirói és közönségnevelő szerepe, s kiváló színi bírállataival és elméleti írásaival sokat tett a magyar színházi élet nemzeti jellegzetességeinek elmélyítéséért.

Kölcsey Ferenc

Széchenyi eszméit a politikában és az irodalomban is hatásosan képviselte Kölcsey Ferenc, kinek nevét még ellenfelei is tisztelettel emlegették szigorú és következetes erkölcsi tartása miatt.

A tudatos készülődés éveit és próbálkozásait után a húszas évek elején ért nagy költővé. Berzsenyit ugyan darabosnak nevezte, de az ő modorában írta *Rákos* című szózatát, 1823-ban pedig életének fő művét a *Hymnust*, mellyel a magyar nemzeti irodalom egyik legnagyobbja lett. Nemzeti imádságunk 6 évvel születése után jelent meg nyomtatásban majd Erkel megzenésítésével (1844) megkezdte gyakran mitikus magaslatokba szökő hódító útját.

A Hymnusban is kísért a romantikus-pesszimista történelemszemlélet. Ez abban is kifejeződött, hogy a költő — nem elsőként — Isten büntetésének érzi a bűneink miatt ránk törő veszedelmeket és pusztításokat. Még egyetemesebben pesszimista életérzést szóltatott meg a *Vanitatum vanitas*ban.

A harmincas évek legelején a magyar irodalom új műfajt hódított meg magának, hogy még hatásosabban fejezhessék ki költőink a reformkori életideálokat és igazságokat. Az epigrammának egy moralizáló változata ez, amelyet Kölcsey is szívesen és igen eredményesen művelt. A reformkor saját gondolataira ismert verseiben, s jelszavaként vallotta vele együtt: *Messze jövőndővel komolyan vess öszve jelenkort: / Hass, alkoss, gyarapíts: s a Haza fényre derül!*

Emelkedett életszemléletének összefoglalását találjuk gyönyörű *Parainesis*-ben, amelyet a nagytekintélyű Athenaeum közölt folytatásokban. Ihletének támpontjait adhatták az általa kitűnően ismert antik szerzők, elsősorban Cicero, de amit elmond, az mindenestől megszenvedett igazsága, s a reformkor morális célkitűzéseinek foglalata.

Kölcsey szerint a boldogság nem lehet az ember célja. Aki magasba tör, a tettek által juthat fölfelé, s ha értelmes céljának rendeli alá tevékenységét. A legmagasabb és legszebb erény a haza önzetlen szeretete. Ideálja a köztársasági ember, aki egybeköti a tudományt a munkás élettel. Bár az emberiség gyakran jutott zsákutcába, összességében mégis hordozza azokat az erényeket, amelyeket az egyénnek kötelessége szolgálnia és kifejlesztenie.

A „szolgálat”, a másokért való élet ideálját Kölcsey valóban gyönyörűen és kivételes tömörséggel, világossággal fogalmazta meg. Műve a magyar próza s egyben az erkölcsnemesítő irodalom remeke, melyből méltán okultak nemzedékek, s amely alkalmas arra, hogy belőle az értelmes, bölcsen megtervezett élet eszméit leszűrjük a magunk számára.

Közben egyre fájdalmasabban érezte, hogy szeretett nemzete veszélybe került. Az általa kifejtett kötelmeket magára nézve is parancsoknak értelmezte, így hát a sorssal is perbe szállt hazája védelmében. A végzetten folytatott tragikus párbeszédének nagyszerű dokumentuma a *Zrínyi második éneke*, amelyben súlyos ítéletet mond a függetlenségi törekvések elárulói fölött, akik magukkal ránt-hatják az egész nemzetet a sírba, hogy helyébe új, s jobb nép léphessen. Ez volt végső üzenete, amely élő, felelősségünkre ébresztő figyelmeztetés mindnyájunk számára, s egyben egy nagy moralista végrendelete.

Kölcsey utolsó nagy versének komor látomása egy nála nagyobb lírikusnál is visszatér. Ez a költő a magyar irodalom egyik legjelentősebb alakja, aki összekapcsolta a „haza” és „emberiség” fogalmát s így lett költészete egyetemes érvényű mondanivaló kifejezője.

Vörösmarty Mihály

Vörösmarty Mihályra eposzának, a *Zalán futásának* megjelenése után figyelt fel a közönség és az irodalmi élet. Addig konvenciók megverselésénél egyébre alig futotta tehetségéből. 1823-ban kezdte el írni eposzát. A magyar nemzeti öntudat önmaga kifejezését remélte és várta e műfajban. A honfoglalási eposznak kellett volna egységbe foglalnia azokat a szemléleti elemeket, amelyek egyébként ott készülődtek már a polgári és a nemesi értelmiség tudatában, a kor lírai mozaikjaiból felsejlett már szemléleti képe. Vörösmarty eposzíró kortársai közül Páz-

mánda Horvát Endre *Árpádja* és Aranyosrákosi Székely Sándor *A székelyek Erdélyben* című műve már csak a Zalán után jelentek meg, s meg sem közelítették annak költői erejét, jöllehet az Árpád-eposz például sokkal jobban megmozgatta a közönséget, jóval többen rendelték belőle, mint Vörösmarty művéből.

A Zalán futása a vergiliusi hagyományt követi. Római mintájához hasonlóan honfoglalási eposz. A tárgy: Zalán megfutamítása. Abban is az Aeneisre emlékeztet, hogy a hatalmas csatajeleneteket szerelmi betétek ellenpontozzák. A szerelmi érzés beteljesülése épp oly reménytelen, mint Dido Aeneas iránt érzett szenvedélyéé. Az eposznak ez a rétege talán még szebb és kifejezőbb, mint a másik, ebben teljes szépségében bontakozik ki a magyar romantika mesevilága, fantasztkumra való hangoltsága. Ez az érzéskör sokkal maradandóbbakká teszi a szelíd, érzelmes iróniával előadott már-már regének ható történeteket, mint a borzalmak halmozásában kéjelgő műveket. A *Csongor és Tünde* jelenti majd a csúcspontot, míg Vörösmarty kisebb terjedelmű, de ugyancsak romantikus epikus versei, a szenvedély rombolását a központba állító *Széplak*, a Berzsényi szerint „kannibáli” *A két szomszédvár* s a robinzonádok világát idéző *Délsziget*, nem egységesek. A szelídebb tónusú, mesei elemekben gazdag *Tündérvölgy* fantasztkus mesei világában megint otthonosabban csapong fantáziája. Ez a verse bizonyos vonatkozásaiban ezért is válhatott Petőfi *János vitéz*ének előképévé, de a *Toldit* író Arany is tanult belőle.

A *Csongor és Tünde* (1831) már az érett költő remeke, életszemléletének foglalata. Az utat kereső Csongor, a világ látszatértékeinek hiábavalóságát példázó vándorok, Tünde iránti ezoterikus érzelmei, kellő ellenpontot találnak a fennkölt hősök érzelmvilágát karikírozó Balgában és Ilmában. A darab szerkezete, felépítése némiképp Mozart nagyon népszerű *Varázsfuvolájára* is emlékeztet. A zeneszerző azonban több megértéssel és elnézéssel viseltetik hétköznapi alakjai iránt, mint a parlagitól idegenkedő költő. A hatás azonban mindkét esetben ugyanaz: lelepleződnek azok az eszmények, amelyek az emberi önzés és szűklátókörűség következményei, s csak a józan, tiszta érzések nyernek igazolást. Mindezt mesteri nyelvkezeléssel, villódzó humorral valósítja meg, irodalmunkban szint páratlan vállalkozása keretében, hiszen elsőnek sikerül hőseit nyelvhasználatukkal is tökéletesen jellemeznie, épp oly könnyedén és elegánsan használja a fennkölt nyelv kifejezéseit és fordulatait, mint a vaskosabb, parasztiét, s azt is jelzi finom iróniával, hogy a nemzeti nyelv csak e kettő szintézisével válhat igazán életképesé.

Nemcsak eposzával elégítette ki a nemzeti felbuzdulást, hanem népies költeményeivel és elbeszéléseivel is, amelyek közül a *Pusztai csárda* igazi remek, de nem kevésbé hatásosak a romantika eszközeivel írt, de a magyar néphagyomány szemléletét és kifejezésmódját egyesítő balladái sem (*Az ősz bajnok*).

A költői kísérletek korát a szemléletének változása, lírájának megkomolyodása, egyéni felelősségre ébredésének korszaka követte. Átérezte, hogy a költőnek kötelessége saját eszközeivel is segítenie a nemzet ébresztésének programját. Kölcseyhez és több pályatársához hasonlóan rövid ideig az epigrammákban fogalmazta meg felelős hazaszeretetének és tette szólító gondolatainak foglalatit (*Magyarország címerére*). Ugyanakkor azonban belső fejlődésének és költői érlelődésének más műfajokban is néhány remek bizonyítékát adta. Az 1833-ban született *Szép Ilonka* az egyik legszebb magyar lírai vers. Benne egy hallatlanul finoman ábrázolt érzelmi folyamat tanúi lehetünk, egészen a tragikus végkifejletig, amely azonban oly egyszerűen, oly kifejezően jelenik meg a versben, mint-

ha nem is a végletes érzelmek korát élnénk. Már ebben a versben is kifejezést nyer Vörösmarty ihletének egyik jellemző és fontos eleme, a drámaiság. Itt azonban a drámát a lemondó szomorúság és reménytelenség érzéskörébe transzponálva fejezi ki. A drámai pátosz majd egyik legnagyobb versében kap teljes kifejezést. A *Szózat* 1836-ban, a súlyos csalódást hozó, a reformfolyamatot tekintélyi eszközökkel, akár erőszakkal is megfékezni rendelő országgyűlés hatása alatt született. A magyar nemzeti tudat a *Hymnus* ikerdarabjának látja, s nem is oktalanul. Ebben is a nagyszerű nemzeti múlt áll szemben a reménytelen, cselekvésre képtelen jelennel, s talán még erősebben fejezi ki a hazához való töretlen hűség és az azzal minden szenvedés közepette vállalt azonosulás gondolatát. Nem véletlen, hogy a forradalmár diákok a „magyar Marseillaise”-ként énekeltek, s az sem, hogy minden bukott forradalom idején megszólal, hogy a reménytelenségből is reményt kovácsolhassunk.

A *Szózat*nak nem elhanyagolható eleme a nemzethalál félelmetes látomása sem. Vörösmarty jellemének egyik mind erősebben ható eleme, a drámai végletek közötti egyensúlyozás, a kételyeivel való küzdelem, a lehangoltságra és reményvesztettségre való hajlama is megmutatkozott e gondosan megformált látomásműsorban. Bénító kételyein, depresszióin olykor — mint a *Guttenberg-albuma* (1840) nagy kérdéssorainak lezárásában, de még inkább azokban a hatalmas hazafias ódáiban, amelyekben a pátosz és az ideálteremtés nagyszerű szándéka elnyomja kedélyvilágának rapszodikus hullámvásárlását — sikerült győzedelmeskednie. Ilyen típusú versei közül a *Liszt Ferenchez* írtat emlegetik és szavalják a legtöbbször, s aligha érdemtelenül.

Körülbelül 1843-tól azonban egyre erősebbek lesznek költészetében a disszonáns, rapszodikus, végletes keserűségét is megszólaltató hangok. Az 1843/44-es országgyűlés megmutatta a jószándékú nemesség erőtlenségét és koncepció nélküliségét. Kossuthot elűzték a Pesti Hírlaptól, hol korábban mozgósító hévvel fejthette ki eszméit. A költő kétségbeesett lelkiállapotát az a meggyőződése mélyítette, hogy a történelem tanulsága szerint az egész emberiség reformtörekvései mindenkor kudarcot vallottak. A sors eleve igazságtalan, megnyomorítja milliók életét, boldogságra pedig a kiválasztottak kicsiny csapatát segíti. Ez a fájdalmas felismerés hatja át a *Gondolatok a könyvtárban* (1844) félelmetes látomásait. A verset bölcseleti mélysége és nemes pátosza a világirodalom nagy lételemző romantikus versei mellé emeli. A költő az emberiséget egybeforrasztó új érzés születésének lázas pillanatát ábrázolja, amely végül is azt a bizonyosságot szüli szívében, hogy a lehangoló valóság tényei sem okozhatnak reménytelenséget. Az *emberek*, amely e hatalmas költeménynek párverse, viszont már azt a felismerését nyomatékosítja, hogy „nincs remény”! A reformgondolatok hűséges harcosa döbbenettel ismerte föl, hogy a reformoknak nincs társadalmi bázisa, amíg az új igazságokért csak a kiválasztottak kis csapata hevül, lehetetlen tömegeket mozgósítani kivívásukra. A vers kilátástalan alapérzésébe persze belejárt szott Vörösmarty alapvetően depressziós egyéniségének máskor is megfigyelhető kedélyhullámvásárlása, mely az évek előrehaladtával mind komorabbá s ezzel együtt mind vizionáriusabbá tette lírájának belső terét. Az *emberek* pesszimizmusát még meghaladta az *Országháza* kicsit patetikus soraival, amelyeket ő maga adott elő a Nemzeti Körben, nagy sikert aratva, de például nagyhatású és néhol a líra legmagasabb pontjaira érő szerelmi költészetében is megfigyelhető a kétség, a bizonytalanság, a csüggedésre való hajlam, mind erősebb jelenléte. Ennek persze a kettejük között meglévő óriási korkülönbség az oka, mint erről *A me-*

rengőhöz őszinte soraiban vall. Nem egészen költői szerepjátszás vezérelte, amikor aránylag fiatal férjként is „megtört életéről” beszélt:

*Nem fáradsz-e rám mosolyogni, ha csüggedek és ha
Megszédít a gond, túrni szeszélyeimet?
Nagy feladat vár Rád: fiatal szívednek erényét
Tenni napúl megtört életem árnya fölé.*

A szabadságharc láza nem is ragadta úgy magával, mint a forradalmár Petőfit, *Harci dala* inkább a Marseillaise utánérése. Annál félelmetesebben szárnyalt fel lírája, amikor lelke gyászos érzelmei a nemzet kilátástalan érzéseire visszahangoztak. A szabadságharc leverése után születtek legnagyobb versei. Az *Előszó* 1850/51 telén íródott. Félelmetes hitellel jeleníti meg benne a reformkor lázas, tette összpontosító életszemléletének és a szabadságharc bukása utáni reménytelen, kilátástalan kor hangulatának ellentétét. A lázas pátosz, a tett öröme, az értelmes munka szinte himnikus szárnyalású megjelenését hirtelen a tél és halál kietlen képei váltják föl, majd megjelenik az ember, e félig isten, félig állat, melyet teremője is borzadállyal szemlél. Nem csoda, hogy a vers nem jelenhetett meg, de az sem, hogy a költő a *Lear király* fordításában is megtalálta azt a lehetőséget, hogy tépett, zaklatott lelkiállapotáról valljon. Kortársai oly mélynek, oly súlyosnak látták lelke meghasonlottságát, hogy másik hatalmas történetfilozófiai költeményét egyik első elemzője, Gyulai Pál, „egy örült képzettársításának” nevezte. Valójában *A vén cigány* egyetlen lélegzetvétellel írt hatalmas látomássorozat. Költője a legfélelmetesebb lelki viharok hangjait is hitelesen szólaltatja meg, s döbbenetes pátoszszal, fogcsikorgató sorsvállalással néz szembe a szinte végzetes pusztulással, mely minden korszakban újra meg újra megtizedeli a legjobbakat, de talán arra is alkalmas, hogy megtisztítsa a jobbra érdemes emberiséget.

„Fogytán van napod” — írta mind súlyosabb betegségével küszködve. „Napjával” „szerencséje” is elhagyta. „Szegény magyar költő — Mire virradsz te még — Van-e még reménység — Lesz-e még hajnalod?” — kérdezte némi öniróniával egyik töredékében, s a magyar történelem új és új fordulatai ezt a kérdést azóta sem tették időszerűtlenné.

Vörösmarty hatása és költői eredményeinek kisugárzása óriási volt. Korántsem tehetségtelen költő kortársainak jelentősége szinte eltörpült az övé mellett. A vele egykorú *Czuczor Gergely* (1800-1866), a bencések dicsősége, egy ideig rendjének ellenőrzése alatt is állt hazafias azaz: „rossz” — társaságba való keveredése miatt, híres és valóban felrázó 1848-ban írt *Riadója* miatt pedig két évig vasban raboskodott, majd teljesen visszavonulva szótárán dolgozott, amely a magyar nyelvtudomány egyik máig használatos nagy teljesítménye lett. *Garay János* (1812-1853) rövid élete során elsősorban a hit, a remény és a szeretet érzésköreit énekelte meg, *Az obsitos* (1843), a hetvenkedő katona története pedig egy évszázaddal később Kodály Zoltán *Háry János* című daljátékának lett ihletője.

Romantikus prózaírók

Az európai regény nagy művei mellett a magyar próza ekkortájt csak szegény rokon. Hiányzott az az olvasó réteg, amely igényelte volna a nagyobb lélegzetű prózai olvasnivalókat. Jellemző a kor elvárásaira, hogy a különben igen tehet-

séges *Fáy András* (1786-1864) 1820-ban megjelent meséi és aforizmái 5 év alatt három kiadást értek meg, még *Kazinczy* is lelkesült örömmel üdvözölte őket. Tehetségét és regényírói elhivatottságát inkább a *Bélteky-ház* mutatta (1832), amely az első magyar társadalmi regény, *Széchenyi* reformeszméinek lelkes propagálója.

Jósika Miklóst (1794-1865) az a kétes értékű dicsőség érte, hogy 1849-ben a szabadságharc alatti tevékenysége miatt halálra ítélték. Élete végéig emigrációba kényszerült. Ő teremtette meg a magyar történelmi regényt *Abafijával* (1836), amely egyszerre morális és társadalmi célzatú. Sikeresen kamatoztatta megírása közben *Walter Scott* regényírói módszerét. Jellegzetesen romantikus díszletezéssel élt. Fontos az a gondolata, hogy az embernek szembe kell szállnia jellemének rossz tulajdonságaival és szívós kitartással le is győzheti azokat. A maga korában igen népszerű volt *Az utolsó Báthory* című regénye, amely a magyar romantikus próza iskolapéldája. Társadalmi regényeiben lélektani jelenségek hiteles ábrázolásával is kísérletezett — mérsékelt sikerrel. *Rokona, Petrichevich Horváth Lázár* viszont azzal szerzett érdemeket, hogy a kor színvonalán tolmácsolta *Byron* hihetetlenül népszerű alkotásainak egy részét, saját művei is az angol próza hatását mutatják, minden különösebb színvonal híján.

Széchenyi nyomában, de már előtte is, érdeklődő, tehetséges politikusok és gondolkodók kerekedtek föl, hogy megismerjék a világnak azokat az új eszméit és jellemzőit, amelyekkel érdemes beoltani a hazai társadalmat, hogy valamelyest szűnjék szellemi és politikai elmaradottsága. A romantika egyik igen kedvelt műfaja, az ismeretlen tájakon uralkodó viszonyok, szokások bemutatására törekvő útirajz akkor lett ismét igen népszerű műfaj. Sikeresebb darabjait akkori értelemben véve tömegek olvasták. *Böloni Farkas Sándor* (1795-1842) *Utazás Észak Amerikában* című könyve, azzal az egyszerű ténnyel, hogy bemutatta az Egyesült Államok hihetetlenül gyors polgári fejlődését, azt a képzetet keltette egyes bírálóiban, hogy adatait újjából szopta, az országgyűlési ifjak azonban bibliájukként forgatták a viharsebesen új és új kiadásokat ért könyvet. Bár a szerző figyelmeztette olvasóját a rabszolgatartás embertelenségére, nem titkolta, hogy a polgári társadalom még ebben a formájában is sokkal életképesebb és fejlődőképesebb, mint a jobbagység intézményén alapuló rendiség. *Pulszky Ferenc* (1814-1897) mint igazi, nagyra hivatott műtörténész, kulturális benyomásairól számolt be lelkesülten *Úti vázlatok* című írásában. Fontos felismerése volt, hogy korszerű gazdaság és társadalom nem létezik korszerű közeledés nélkül. A kiváló tehetségű *Szalay László* (1813-1864), aki ebben az időben *Eötvös József* társaságában mint jeles politikai reformer fejtett ki értékes tevékenységet, *Státusférjak és szónokok* (1846) című művében a francia és az angol parlament munkáját és nagy alakjait mutatta be a magyar közönségnek. *Szemere Bertalan* (1812-1869) *Utazás külföldön* című könyve 1840-ben jelent meg és aratott óriási sikert. A szerző nem kíváncsiságból utazta be Nyugat-Európát, hanem kényszerűségből: az 1836-os nagy letartóztatási hullám idején ellene is elfogató parancsot adtak ki, s jobbnak látta egy időre Nyugat-Európában menedéket keresni. Nem lelkesedett annyira a pénz-arisztokráciáért, mint *Böloni*. *Gorove István* viszont (1819-1881) *Nyugat* címmel az angol polgárosodás lelkesült hívének mutatkozott. Könyvének ugyancsak nagy hevülettel megírt, a francia közállapotokat bemutató részletét viszont a figyelmes cenzor húzta ki. A reformkor egyik legérdekesebb útleírását *Irinyi József* (1822-1859) adta ki *Német- francia- és angolországi úti jegyzetek* címmel (Halle, 1846). Esményképe Párizs, megvetésének tárgya a német konzervatíviz-

mus. Ó némi iróniával adott számot angliai tapasztalatairól. Előadásmódja példamutatóan egyszerű, politikai nézetei rendkívül radikálisak, nem véletlenül lett ő is a magyar szabadságharc egyik szellemi előkészítője.

Érdekes, magában álló alakja a reformkori prózaírásnak a majdnem minden műfajban sikeresen próbálkozó *Vajda Péter* (1808-1846), aki ugyancsak nagy utazó volt, de nem útirajzot jelentetett meg, hanem *Garasos Tár* címmel ismeretterjesztő lapot. Fantasztikus tájakon játszódó elbeszélései jellegzetesen romantikus környezetet tártak a hűledező olvasó elé. Témáinak és szemléletének folytatói majd a század végén tűnnek fel, őket nevezük „ködlovagoknak”. Érdemei vannak abban is, hogy meghonosította a magyar irodalomban a prózavers műfaját, költőnek azonban aligha nevezhetjük. *Utazás a hazában* címmel kiadott útirajza (1843) azért érdemel figyelmet, mert Petőfi hasonló műfajú írásait és lírájának tájszemléletét készítette elő bennük.

Ezek a szemlélettágító és stiláris vonatkozásban is fontos újításokat hozó prózai kísérletek is hozzájárultak ahhoz, hogy színre léphetett a magyar regényírás első nagyszabású alakja, *Eötvös József*.

Eötvös József

Már az 1842-ben kiadott *A karthausi* jelezte, hogy a fiatal író gondolkodását megérintették az utópista szocialisták is. Arra törekedett, hogy a szentimentalizmus közhelyein felülemelkedve általános érvényű társadalompolitikai és bölcséleti mondanivalóját hitelesen fogalmazza meg. Gusztáv, a regény főalakja ugyan végigjárja azokat a stációkat, amelyeket egy szentimentális vagy romantikus regény hősének illet: szerelmi csalódása után kolostorba vonult s végül megbékélt lélekkel készült az elmúlásra, de történetének elmondását hosszú fejtegetések, értekező betétek szakítják meg, amelyek az elmélkedő író világszemléletének foglatatát tartalmazzák. A moralizálás, az úti beszámolók, illetve maga a cselekmény meglehetősen laza szálakon illeszkednek egybe így a regény nem nevezhető a műfaj legszerencsésebb megvalósulásának, társadalombírálata is csak közvetetten érvényesül, mert nem az alakok sorsa és az események kifejtése hordozza, hanem az erkölcsi tanítások és lírai elemek.

Nem így az 1845-ben megjelent *A falu jegyzőjében*. Ez a regény a vármegyei rendszer konzervativizmusának és mozdíthatatlanságának kemény bírálata. Eötvös nem palástolja azt a meggyőződését, hogy a magányos ember bukásra van ítélve legyen bármily jószándékú is. Tengelyi, a regény főalakja, a vármegyei maffia áldozata lesz, nemesi oklevelét ellopják, őt magát kiszorítják a kiváltságosok közül. A regény befejezésében csüggedten ápolja gyümölcsfáit, hiszen megszűnt az a lehetősége, hogy másokért tehessen bármit is. A magányos Tengelyi alakjával azt igazolja az író, hogy a vágyott átalakuláshoz meg kell teremteni a demokratikus intézményrendszert, máskülönben örökre megmaradnak az olyan, már a nevükkel is jellemüket mutató megyei tisztségviselők, mint Nyúzó, a főszolgabíró. Egyetlen olyan alakja van a műnek, akinek szenvedélyes igazságérzetét és felvilágosult szemléletét nem rendítik meg a megyeiek erőszakoskodásait és jogtalanságai, s ez Völgyesy, a betyárrá aljasított Viola védője. Völgyesy alakjában az író alighanem példaképének, Kölcseynek jellemét igyekezett nem is sikertelenül megjeleníteni. A regény egyik fő erőssége szilárd szerkezetében rejlik. Az a kép, amelyet a kor Magyarországnak intrikákba süppedt

vidéki világról ad, joggal állítható a nagy orosz regények társadalomábrázolása mellé. Előadásmódja azonban kicsit nehézkes, némelyik alakja pedig túlságosan is tételszerűen jeleníti meg az író elképzeléseit. A *falu jegyzője* a kor egyik legmélyebben szántó bírálata, alkalmas lett volna arra, hogy a magyarság szükséges önbírálatának kovásza legyen, s hogy mégsem lett az, annak az a magyarázata, hogy Eötvös elbeszélő művészete nem volt arányban gondolkodásának mélyen szántó voltával. Jókai kezében ez a téma bizonyára sokkal elevenebben és színesebben jelent volna meg, igaz, alighanem hiányzott volna belőle az az elkésztítő kritika, amely Eötvös szemléletét ezekben az években áthatotta, s amely nem Jókai, hanem Kemény Zsigmond regényvilága felé mutatott előre.

A *Magyarország 1514-ben*, Eötvös következő nagyregénye nemcsak az író történet szemléletének kiteljesedését mutatja, hanem beteljesíti azokat a gyarló kezdeményezéseket is, amelyek a lélektani regény megteremtésére irányultak. A regény témája a magyar történelem egyik tragikus eseményét, Dózsa György parasztháborúját idézi, melynek jogosultságát az író nem vitatja, de módszereit éles bírálattal illette. Am minden rokonszenve a tisztafejú, okos és elkötelezett forradalmár: Lőrinc papé, aki a történelmi eseményeknek és a regény cselekményének is egyik mozgatója. A forradalom vak erő, amelyet csak olyan józan és a jövőre is tekintő gondolkodók tarthatnak kordában, mint Lőrinc. S a forradalom rombolhat is, ezért idegenkedik tőle Eötvös későbbi, forradalom alatti magatartását előlegező Telegdi.

Megrendítően hitelesek és átgondoltak a regénynek azok a részei, amelyekben Eötvös a nemzeti önbírálat eszményét igyekszik szolgálni, arra készítve a nemesi osztály tagjait, hogy a múltban játszódnak, de jelenlegi önmagunkat is ábrázoló történet tükrében önmagukba tekintsenek, s vegyék észre azokat a hibáikat és bűneiket, amelyek megvallása, megbánása és jóvátétele nélkül újra és újra csak önmérsztő, magyar és magyar közötti háborúk következnek, de józan kiengesztelődés és a jövőre való megnyílás sohasem. Épp ezért olyan fontos a szerepe a regény nemesi sorból való szereplőinek. Ártándi Pál szinte gátlátalan jellemének ábrázolásával mintha a saját korának Széchenyi által is osztorozott henye nemesúrfiai akarta volna bemutatni, akik céljuk elérése érdekében a becsület legelemibb törvényeit is képesek sárba tiporni. Ártándi jellemtelenségének nagy része van abban, hogy a keresztesek gyűjtogatni kezdenek, s ez után az eseményeket már nem lehet megállítani, a végzet veszi át a főszerepet, s ennek árnyékában nemcsak a regény jobb sorsra érdemes szereplőinek, de az egész országnak jövője is bizonytalan, borús előérzetekkel terhes.

Ezek a kísértetiesen scenírozott, szinte állóképre emlékeztető, nagy gonddal készített szűkszavú rajzok Eötvös prózaírói tehetségének csúcspontjai. Inkább a részletek festésében volt igazán otthon, az elbeszélő elemek kezelésében kevésbé. Regényei, közöttük a *Magyarország 1514-ben* is, inkább hatalmas operalibrettók: nagyszerű alkalmat kínálnak a különféle szereplők megmutatkozására, ugyanakkor a cselekmény előre vivését kevésbé változatosan valósítja meg. Konfliktusaik nem mindig a jellemek logikájából fakadnak, gyakran az író szándéka, egyfajta preconcepció mozgatja őket, mint a későbbi *A nővérekben* is, amely alapjában véve elhibázott mű.

Tempfli Józseffel

Idén májusban kivételes ünnepek színhelye lesz Nagyvárad. Egy héten át emlékezik a város, vele Bihar, Erdély magyarsága, az egész nemzet Szent László városának kilencszáz esztendőös történelméről. Alkalmat nyújt a nagy hagyományok felidézésére az, hogy 800 éve avatták szentté I. László Árpád-házi királyunkat és az, hogy Várad 300 évvel ezelőtt szabadult fel a török iga alól. Irodalmi, zenei alkotások szólnak Vitéz János, Janus Pannonius koráról. Történészek mutatják be Várad küzdelmes múltját, áldozatait a szabadságért. Újra felhangzik a mise szövege az évtizedek óta romos, elhagyott Vártemplomban, ahová Szent László királyt temették. Római katolikus és protestáns püspökök, papok együtt hirdetik a lélek, a szellem kiolthatatlan lobogását, újra éledő erejét. Ismét egymásra találunk a nemzedékek és különböző felekezetű magyarok a keresztény történelem felszabadulásában.

— Püspök úr, ilyen mély, kitörölhetetlen az Ön városában, egyházmegyéjében a várost alapító nagy magyar király tisztelete, ilyen elemi erővel támad fel újra a hajdani Szent László-kultusz?

— Nagyvárad kétszeresen is Szent László városa: ő alapította, és ő a védőszentje is. Sőt, az egész nagyváradi egyházmegyének védőszentje. Két mozzanattal is szemléltethetem, hogy milyen mélyen gyökerezik nálunk az emberek szívében a nagy magyar király kultusza. Először is azzal, hogy még a sztálinista időkben és a Ceausescu-korszakban is minden évben, a Húsvétot követő negyedik vasárnapon körmenetet rendeztünk a Szent László-herméval, amelyen nagy számban vettek részt vidéki vagy más vallású testvéreink is. Ez annál nagyobb dolog volt, mivel Szent László váradi hermája a magyar szent koronával ábrázolja a királyt. Ami pedig az idejünnepségeket illeti, László király szentté avatásának nyolcszázadik évfordulójáról eleinte csak mi, római katolikusok akartunk megemlékezni, de ekkor jelentkeztek a protestánsok, a neoprotestánsok, sőt a Romániai Magyar Demokrata Szövetségben tevékenykedő testvéreink is, hogy szeretnének velünk együtt ünnepelni. Hiszen a Szent László évforduló nagy eseménye az egyetemes magyarságnak, sőt, az egész kereszténységnek. Így aztán közös kuratóriumot hoztunk létre az ünnepi hét előkészítésére. Túlzás nélkül állíthatom, hogy az évforduló lázba hozta nemcsak híveinket, de írók, művészek, közéleti emberek, tanárok széles körét, külföldre szakadt egykori váradiakat, bihariakat is. Reméljük, hogy megemlékezésünk méltó lesz Szent László király történelmi nagyságához.

— A nagyváradi püspöki szék betöltése, hosszú idő után, a közfigyelmet a püspökségre, ennek történetére irányítja. Kérem, villantsa fel a város, a püspökség alapításának történetét.

— A kommunista diktatúra első éveiben vértanú halált halt, boldog emlékezetű Bogdánffy Szilárd nagyváradai teológiai tanár, felszentelt püspök társzerkesztésében megjelent *Nagyvárad* című kiadványból idézek: „Nagyváradot Szent László alapította. A nagy király ifjúságának éveit a szomszédos bihari földvárban — Biharváradon — élte, és vadászatás közben fedezte fel azt a Körös ingoványától körülvevett, hadászatilag kitűnő fekvésű szigetet, ahol király korában Várad várát fölépítette. Szent Lászlónak élete végéig legkedvesebb tartózkodási helye Várad maradt. A Szent István által alapított bihari püspökséget is ide helyezte át, itt monostort és társas káptalant alapított, majd székesegyházat épített. Innen indult diadalmas csatáiba a váradi és bihari zászlóaljak élén, és később — kívánsága szerint — itt is temették el, az általa épített székesegyházban.”

Alig száz évvel az alapítás után már itt találjuk a Fehér-Körös partjaitól fel a Hortobágyig s a Tiszától a kalotaszegi havasokig mindenütt a bencéseket, premonstreieket, ágoston-rendűeket, johannita szerzeteseket. Vonzó volt a váradi püspökség, mert két olyan hellyel büszkélkedhetett, mint a Berettyó menti Szentjobb, ahol Szent István király áldott jobbát őrizték és a másik váradi székesegyház, a benne lévő Szent László-sírral. Mindkét hely nemzeti búcsújáró hely lett. Kiváltképpen, amikor híre ment, hogy Szent László teste csodálatos módon vitetett Váradra, hogy sírjánál „nagy sok vakok, sánták, csonkák vigasztaltatának meg a szent királynak érdemei miá”. Messze földről jártak ide „Isten-ítéletre” peres ügyekben, hogy maga az Isten — a szent közbenjárására — szolgáltasson igazságot. Jöttek gyalog, mezítláb, jöttek Magyarország legtávolabbi részeiből is, köztük királyok, királynék, főurak. Szívesen temetkeztek Szent László sírja közelébe.

Nyolcszáz évvel ezelőtt, 1192 Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén avatta szentté III. Celesztin pápa követe Lászlót. A szentté avatást az ország népének akarata szerint III. Béla király kérte a pápától. Szent István, Szent Imre, Szent Erzsébet és László király! Talán nincs még egy uralkodóház a világon, amely annyi szentet adott volna a kereszténységnek, mint az Árpád-dinasztia.

Szent László tiszteletének nem egyedüli színhelye Várad. Elegendő, ha itt most a győri Szent László-hermát említem meg. Naprági Demeter gyulafehérvári püspök vitte magával Erdélyből előbb Prágába — ahol kijavította, a hiányzó drágaköveket pótolta —, majd győri püspökként a Duna parti városban őriztette. Ott is maradt Győrben, amelyet a püspök Szent László oltalmába ajánlott. 1763. június 28-án olyan nagy földrengés volt Komáromban és környékén, hogy a város teljesen rombadólt, de a közeli Győr sértetlen maradt. A megmenekülést a győriek Szent Lászlónak tulajdonították, és megfogadták, hogy minden évben megemlékeznek az évfordulóról. 1990-ben a győri püspökség és a város vezetői megújították fogadalmukat, és tiszteletük jeléül körmenetben hordozták körül Szent László hermáját.

A szent király tisztelete mindenütt újjáéledt és megint fényt kapott.

— *Őn egyházmegyéje sorrendben 81. főpásztora. Elődei közül kiket említene, nyilván a teljesség igénye nélkül? A váradi püspökök jelentős szerepet játszottak a magyar hitéletben, a művészetekben és a tudományokban is. Ez a hagyomány eléggé feledésbe ment.*

— Már csak a történészek tudják, hogy a váradi püspökök Bihar megye örökös főispánjaiként, világi tisztet is betöltöttek, karddal is védték a hazát és a kereszténységet. A csatamezőn esett el Dominis János 1444. november 10-én

Várnánál. Perényi Ferenc 1526. augusztus 29-én Mohácsnál áldozta életét, 28 esztendősen. Kiemelkedő egyéniség volt Martinuzzi Fráter György, a pálos szerzetesből lett püspök, aki nagy betűkkel írta be nevét Erdély, a magyar nemzet történetébe. Az első főpap, aki Várad püspökeként bíborosi rangot viselt, gróf Csáky Imre volt. 1721-ben részt vett a pápaválasztási konklávéban, amikor XIII. Cécét emelik pápává. Csáky püspök építtette fel Várad főterén a Szent László templomot, amelyik azután a székesegyháza is volt. Az új székesegyház, püspöki palota és a Kanonok-sor felépítése gróf Forgách Pál püspök elképzelése volt, az építés hosszú időn át folytatódott. Bíborosi rangot kapott 1893-ban Schlauch Lőrinc váradi püspök is. Az utolsó váradi főpap gróf Széchenyi Miklós, 1911 és 1923 között. Az ő püspöksége idejében, a trianoni békeszerződés következményeképpen, a váradi egyházmegye kettőbe szakadt. A püspök Romániában marad, az egyházmegye magyarországi részeit a debreceni apostoli kormányzóság irányítja.

Elkezdődik az egyházmegye kálváriája. A román hatóságok hosszú időn át nem engedélyezik megyéspüspök kinevezését Váradra. Átmeneti, ideiglenes főpásztorok vezetik az egyházmegyét. 1929-ben meg is szüntetik a nagyváradi egyházmegyét, összevonják a szatmárral. Fiedler István szatmári püspök jó pásztor Váradnak is, külvárosi negyedekben építtet templomokat, a Katalin telepen, a Szent Erzsébet-telepen, a Szent József-telepen. De Fiedler püspököt 1939-ben lemondatták, bűne: hűsége a magyarsághoz. Egy ideig Márton Áron gyulafehérvári püspök irányítja az összevont váradi-szatmári egyházmegyét is. 1942-ben Szatmárra dr. Scheffler János teológiai professzort nevezik ki püspöknek, egyben ő a váradi püspökség apostoli kormányzója. Scheffler püspök később a kommunista diktatúra áldozata lett, bebörtönözték, 1952-ben Jilava tömlőében halt meg. Hamvait sikerült hazahozni, a szatmári székesegyházban talált végső nyughelyet.

Ugyan a váradi püspökökről kérdezett, de úgy hiszem, hogy egy ilyen felsorolásban említeni kell nemcsak a főpásztorokat, hanem azokat a jeles váradi egyházi embereket is, akik maradandó műveket alkottak, például a történelemtudományban. Így méltatlan lenne, ha nem hajtánánk fejét a nagy történész, Bunyitay Vince előtt, akit jeles mai történészek tartanak előfutárunknak Bihar múltjának kutatásában, a művészettörténet és műemlékvédelem úttörője, Rómer Flóris kanonok, a historikus Fraknoi Vilmos, a műgyűjtő Ipolyi Arnold előtt.

— *Kérem, hogy a püspök úr saját eddigi életútját vázolja fel.*

— Magáról beszélnie az embernek szemérmű kérdés. legfennebb nagy vonalakban villantom fel életem állomásait. Előjáróban annyit erről, hogy mindig keveset vártam a Jó Istentől és az emberektől, és mindig többet kaptam, mint amennyit vártam. Ezért úgy érzem, hogy örök adósa vagyok Istennek és az embereknek, és az is maradok bármennyit enged szolgálnom az Úr.

Szatmár megyében, Csanáloson születtem, 1931. április 9-én. Földműves szüleimtől, a sok-sok szereteten kívül két értékes örökséget kaptam: mély hitet és munkaszeretetet. És a szülőföldemhez való feltétlen ragaszkodást. A csanálosi négy elemi után, két osztályt a nagyváradi Szent László Gimnáziumban végeztem, 1942 és 1944 között. Tovább a nagykarolyi piarista gimnáziumban, majd a szatmárnémeti római katolikus középiskolában tanultam, illetve az iskolák államosítása után a szatmárnémeti Magyar Gimnáziumban végeztem. Érettségi után teológiára akartam menni, de a papképző főiskola helyzete kétséges volt

— Róma jóváhagyta-e? — egyetemre pedig nem vettek fel, mert szüleim kuláklistára kerültek. Pályáztam a tanügybe, ahová alkalmaztak. 1950 és 1956 között Szentjobb községben tanítottam. Fő tantárgyam az orosz nyelv volt, csak így túrtak meg a tanügyben. Emellett reám bízta a művelődési otthon igazgatását és esti tanfolyamra kényszerítettek. Ebből azért később, papi pályámon hasznom is származott, mert ismertem a marxizmus-leninizmust, bátran vitába tudtam szállni az ateizmus mellett érvelőkkel, és elhallgattattam őket.

Persze, vallási kötelezettségeimnek is mindig eleget tettem, ezt a nép is látta. 1956-ban bevonultam a gyulafehérvári Hittudományi Akadémiára. Márton Áron püspök úr 1962. május 31-én szentelt pappá az ősi fehérvári székesegyházban. Azonnal a Bihar megyei Tenkére kaptam papi kinevezést, ahol 1979-ig szolgáltam. Közben, 1972-ben címzetes esperesi ranggal tüntettek ki. 1979 és 1981 között Tasnád papja voltam, majd a várad-olaszi plébániára helyeztek át. 1982-ben szentjobbi apáttá neveztek ki. Őszentsége, II. János Pál pápa 1990. március 14-én a 913 éves nagyváradai egyházmegye püspöki tisztét bízta reám. Dr. Paskai László bíboros, prímás, esztergomi érsek öminenciája szentelt püspökké, Gyulay Endre szeged-csanádi és Bálint Lajos gyulafehérvári püspökök segédletével. Azóta Isten, egyházam és az emberek előtti felelősséggel igyekszem szolgálni híveimet, és amennyiben tehetem, kiveszem részemem a boldogabb, egyetememes emberi jövő formálásából.

— *Szentjobb községben tapasztalta-e a lakosság büszkeségét, hogy egy ideig náluk őrizték első királyunk jobbját. Él-e a faluban ennek az emléke, hagyománya?*

— Mélyen vallásos nép lakja Szentjobb községet. Színmagyar lakosság, 85 százaléka római katolikus, 13 százaléka református, néhány család pedig baptista. De felekezetre való különbség nélkül büszkék arra, hogy István királyunk jobbját a mai temető helyén lévő kolostorban őrizték. A plébániatemplom szentélyében kiemelkedő helyen tartják azt az írást, amelyik a településnek ezt az ősi, kiváltságos voltát tanúsítja.

— *Várad-olaszi plébánosaként, az olaszai temető tervbe vett felszámolása idején, illetve ezt megelőzően a püspök úr az olaszai templom alagsorába vitette át a nevezetesebb halottak földi maradványait. Kiket helyeztek el új sírban? És a hatóságok akadályozták-e az átköltöztetéseket, hiszen magyar halottakról volt szó?*

— Nagyvárad vezetősége 1982-ben kezdte meg a várad-olaszi temető tervszerű felszámolását. 1982-ben a kriptákba még lehetett temetni. De az év végétől már azokba sem. Tömblakások építésével, az utak szélesítésével szorították mind kisebbre a temető területét. Miért? Mivel ez a temető egyértelműen tanúsított a Várad múltjáról, elárulta, hogy kik voltak ősi lakosai. A családok, ha akartak, fizetés ellenében megválthatták a felszámolásra szánt sírokat, elvitethették hozzátartozóikat. Ellenkező esetben jöttek a földgyaluk! A sírhantokat elegyengették, a sírköveket, persze jó pénzért, eladták.

Ekkor fogtam hozzá olyan jeles emberek földi maradványainak megmentéséhez, akiknek nem voltak már családtagjaik. Összesen 118 személyt exhumáltattam. Közöttük volt kanonokokat, papokat, katonatiszteket, zenészeket, mérnököket, építészeket, egy főispánt, híresebb polgármestereket. Az a cél vezetett, hogy megmentsem hamvait és emlékét azoknak, akik valamit tettek Váradért. Velem párhuzamosan sok holttestet exhumált Matos Ferenc székesegyházi apátkanonok is. A székesegyház kriptájába kerültek a kanonokok, Karácsonyi János

neves egyháztörténész, Rómer Flóris, báró Bémer Pál és mások. Az olasz templom kriptájában kapott végső nyughelyet Madách Imre felesége, Fráter Erzsébet, Bem tábornok tiszti szárnysegédje, Farszádi Kovács Mihály, a Rimanóczy család tagjai, akik Nagyvárad szecessziós palotáinak javarészét tervezték és építették, az olasz templom volt papjai, Sal Ferenc, aki harminc éven át polgármestere volt a városnak, Hlatky főispán családtagjai, a báró Haller és Gerliczey családok halottai. Exhumáltattam a premontrei rend elhunytjait is, őket a premontrei templom kriptájába vittük. Mindenki nyughelyét kis fehér márványtáblával jelöltem meg. Volt eset, hogy 164 éve nyugvó halott sírját kellett megbontanunk. Magam minden egyes exhumálásnál jelen voltam, legtöbbször én tartottam a nejlonzsákokat, amelybe a földi maradványokat gyűjtöttük. Hogy a hatóság gátlotta-e a halottak átköltöztetésében? Inkább támadtak. Azt mondták reám, hogy a régi, letűnt dzsentrí világnak akarok pantheont létesíteni. Elmondtam, hogy nagyon tévednek. Vegyünk egy példát, a szegény Fráter Erzsikéét. A legnagyobb nyomorúságban halt meg, a városnak kellett eltemettetnie.

— *A diktatúra idején a főtéri Szent László-templom terobe vett és megkezdett lebontása adott okot súlyos konfliktusra a bukaresti hatalom és az egyház között. Akkoriban a romániai sajtó egyetlen szóval nem tudósított a drámai eseményekről, de egész Erdélyben suttozták, hogy a város lakói, nemcsak a római katolikus hívek, élő láncsal, testükkel védelmezték meg a templomot. Valójában az egyik első nyílt dacolás volt ez a román párhatalommal. Szelíd, vértelen felkelés, amely végül is győzött.*

— A főtéri Szent László-templom gyors lebontásának terve, egyben e terv meghíúsulása szeszal magyarázható, hogy Románia akkor nyitást keresett Amerika felé. Cioara miniszter az Egyesült Államokba utazott. Nagyvárad vezetői tudták, hogy ha törvényesebb időszak kezdődik, akkor nehezebb lesz keresztülvinniük régi tervüket, a város központjában lévő magyar templom eltüntetését. Ezért gyorsan határoztak. Elrendelték, hogy 1964. május 17-én, Pünkösd első napján hirdessék ki a Szent László-templomban: az épületet a következő héten le fogják bontani. Igen ám, de a hatóságoknak nem jutott eszükbe, hogy Pünkösd kétnapos ünnep, s ha első napján kihirdetik a rendeletet, az emberek másnapra felocsúdnak, ellenállnak. Azt hiszem, nem is gondoltak arra, hogy valaki is szembe mer szállni velük. Tévedtek.

Pünkösd hétfőjén, este fél 7 órára volt kitűzve az utolsó szentmise. Mikor a helyettes plébános felolvasta a rendeletet, az ünnepi misére gyűlt hívők zokogásban törtek ki. A Szent László-templom Nagyvárad szíve. Nem igaz az az érv, amit a hatóságok hangoztattak, hogy akadályozza a közlekedést. Legfennebb csökkenti a térhatást. De ez a nagyváradiakat nem zavarja. Ebbe a templomba jönnek be legtöbbször reggelként, munkába induláskor, vagy délután, munkából jövet. Nemcsak katolikusok látogatják, de protestáns, román és zsidó testvéreink is.

A plébános sírógörcsöt kapott, idegösszeroppanást, a helyettes plébános is mise végén sírva vonult a sekrestyébe. A templom zsúfolásig tele. Az emberek nem mozdultak. Kiseberek voltak ott, munkások, proletárok, síró protestáns nők, zokogó cigányok. A helyettes plébános kijött a sekrestyéből, kérte az embereket, hogy menjenek haza. Hiába kérte. Újabb és újabb tömegek nyomultak be a templomba, körbejártak, csókolták az oltárt. A templom előtt is emberekkel telt meg a tér, egészen a közeli városházáig. Anyák voltak ott, karjukon kisgyerekekkel, fiatal fiúk és lányok, városiak és falusiak. Egész éjszaka őrizték a templomot, énekeltek, imádkoztak.

Közben a civilben lévő rendőrök igazoltattak, sok embernek elvették a személyazonossági igazolványát, volt, akit letartóztattak. A tömeg nem oszlott szét semmilyen fenyegetésre. Csütörtök estig állt az élő lánc a templom körül, hétfőtől csütörtökig. Más vallásfelekezetek küldöttségeket menesztettek Bukarestbe, állítólag az ortodox püspök is közbenjárt a helybeli és a bukaresti hatóságoknál. Félték, hogy a világ sovíniszta lépésként fogja értékelni a templom lebontását. El kell mondanom, hogy a városi építkezési vállalat sem volt hajlandó elvégezni a bontást. Kimentek falvakba munkásokért, de senki nem jött, kétszeres fizetésért sem.

Megjelentek az egyenruhás rendőrök, a rendőrautók, körülvették a tömeget. A templom védelmezői közül tizenhárom személyt letartóztattak és elítéltek. Államellenes cselekedet címén hét esztendőre ítélték őket. Ebből öt és fél évet le is ültek.

A helyi hatóságok — mivel nem találtak munkásokat a bontásra — a templom felrobbantására gondoltak. Ekkor Bukarestből öttagú küldöttség érkezett, amelyik állítólag nem is tudott a bontási tervről. Úgy mondták, hogy nincs bukaresti engedély, ezért a helyi, városi vezetőségnek is meg kellett hátrálnia.

Május 22-én, pénteken reggel ismét misét mondhattunk a Szent László-templomban. Zengett a Te Deum! Ez a templom azóta még kedvesebb a váradiaknak, hiszen a testükkel védelmezték meg. 1991-ben restauráltattuk. Főoltárán a várost alapító szent királyunk képe látható, s alakja mögött a drága háromszínű zászló, alatta a tabernákulum feletti örökmécses vigasztaló bizonyossággal hirdeti, hogy nem vagyunk árvák, hogy a történelmet mégiscsak Isten irányítja.

— *Püspök Úr, miként jellemezné a nagyváradi egyházmegye mostani helyzetét?*

— Híveink kiterjedtebb egyházi tevékenységet várnak el tőlünk, teljes joggal. Igen ám, de ehhez keretre lenne szükség, iskolákra, kórházakra, öregotthonokra, gyermekotthonokra, kultúrházakra. Mindezen intézményekkel rendelkezünk, azokat ma is jogos tulajdonunknak tartjuk. A kultusztörvény tervezetében mindezeket visszakértük, a földekkel együtt, hiszen ezek biztosíthatnak anyagi alapot nagyobb arányú tevékenységünkhöz. 1991 februárjában tettük le kérésünket Iliescu elnök úr asztalára. A kérést valamennyi vallásfelekezettel egyeztetve fogalmaztuk meg. De azóta semmi mozgás, hiába sürgetjük a törvénytervezet megszavazását. Ez a halogató kormánypolitika a legnagyobb nehézség számunkra, ez gátolja tevékenységünk kibontakoztatását. Nem támaszkodhatunk mindég csak a Nyugatra! Így is nagyon sok segítséget kaptunk már. Templomaink java-részt újjászülettek, ősi székesegyházunk kívül-belül új köntösben ragyog. Az utóbbi öt évben két új templom és két plébánia épült fel.

— *Milyen a hitbuzgalom a hívek körében?*

— Ceausescu „aranykorszakának” — a sok átka mellett — volt egy „haszna” is. Lelketlen uralmával annyira meggyűlöltette magát a fiatalok körében is, hogy a tömegek az egyház felé, Isten felé fordultak, tőle várták a segítséget. Mindenkit fűt a hittudás vágya. Teológiai levelező tagozatok indultak be. Jelenleg 154 hallgatónk van. A felsőbb osztályokba járó fiataloknak hetente kétszer tartunk oktatást, megbeszélést, lelkinapokat. Sok fiataalt küldünk külföldi országokba, ugyanúgy fogadunk külföldieket, tapasztalatcserére, vallásos rendezvényekre, hogy tapasztalják: világegyház vagyunk. A fiatalok szívesen bekapcsolódnak a taizé-i mozgálmába, a neokatekumenátus rendezvényeibe, éjszakai szentségimádásokba.

Sok esetben a fiatalok mozgatják meg a kissé elfásult, az életbe belefáradt idősebbeket. Mindenki szívesen bekapcsolódik — a kötelező lelki gyakorlatokon kívül — a karitatív tevékenységbe is.

— *A híres-neves Kanonok-soron székel most a püspökség. Milyen távlatai vannak a Kanonok-sor helyreállításának? A székesegyház közelében áll a 18. századi Várad legpompásabb barokk műemléke, a püspöki palota. Alapkövét 1762-ben tették le, nyolc évig épült. Az a Franz Anton Hillebrandt tervezte, aki a magyar királyi kamara vezető építészeként a Grassalkovich-, Apponyi-, Eszterházy-palotákat megálmodta, a nagyszombati egyházi építkezéseket is vezette. Az ötvenes években az úgynevezett görög szabadságharcosok csúfolták meg a palotát, majd restaurálása után múzeumot rendeztek be az épületben. Hivatalosan csak „barokk palotának” szabad nevezni. Igényli-e vissza az egyház a püspöki palotát, és van-e esélye annak, hogy a román állam visszaadja a törvénytelenül elvett, csodálatos épületet?*

— Említettem, hogy mind a Kanonok-sort, mind a püspöki palotát, valamennyi egyházi épületet, iskolát, kórházat, öregotthont, gyermekotthont, kultúrházat, földeket a készülõ kultusztörvény tervezetében követeljük vissza. Ebben a kérdésben parlamenti döntésnek kell születnie. Magam külön is, több esetben kértem a püspöki palota visszaadását, mivel erre feltétlen szükségünk van. Mind a román sajtóban, mind a bukaresti parlamentben rengeteg támadás ért azért, mert jogos tulajdonunkat visszakerem. A román televízió is közvetítette azt a parlamenti ülést, amelyen Dumitrascu konstancai és egy Suta nevű bihari képviselő követelte: a parlament akadályozza meg a váradai püspök kérésének teljesítését. Ők úgy vélik, hogy mind a püspöki palota, mind a Kanonok-sor a román állam elidegeníthetetlen tulajdona, amelyet nem lehet kivenni az állam kezéből és a püspökség szűk keretei közé szorítani. Persze egyiket sem hagyjuk az állam kezében, mind országos, mind nemzetközi téren mindent elkövetünk, hogy az épületeinket visszaszerezzük. Helyiség kell a múzeumnak? Ott van a vár, nagy része üres, tegyék rendbe, s nagyon alkalmas lesz múzeumnak!

Mivel a kultusztörvény vitáját halogatják, és nekem egyszerűen nem volt hol laknom, a Kanonok-sor visszaszerzésére pert indítottam a városi hatóságok ellen. A pert meg is nyertem. De az épület jó részéből megsem tudtam kilakoltatni az oda befészkelődött vállalatokat. Mert a város egyáltalában nem nyújt ehhez segítséget. Így csak három irodai helyiséget tudtam berendezni, ez a püspökség, vendégszobáim nincsenek, magam pedig két olyan szobában lakom, amelyek valamikor cselédszobák voltak. Nekem ez is megfelel, de intézményeinknek helyiségekre lenne szükségük. Nem mindegy, hogy el tudok-e szállásolni a püspökségen négy vendéget, vagy egyetlen napra 28 ezer lejt kell fizetnem értük a szállodában.

A Kanonok-sort különben kívülről szépen rendbe tettük. Belülről is azokat a részeket, amelyeket visszaszereztünk. Itt adtunk helyet a magyar sajtónak is.

— *Gondoltak-e a felekezeti oktatás beindítására, még az iskolák — remélt — visszaszerzése előtt?*

— Tavaly ősszel mind a reformátusok, mind a katolikusok két-két IX. osztályt indítottunk be, tehát megkezdtük a középiskolai oktatást. Az egyik neve: Lorántffy Zsuzsánna, a másiké: Szent László-líceum. Mind a négy osztály egy épületben, a volt katolikus iskolában talált otthont, de csak délutáni oktatásra

kaptuk meg a tantermeket. A tanári kart és a személyzetet az egyházak fizetik. Hasonlóképpen a lakbért és a közdíjakat. Az évnyitó ünnepséget együtt tartottuk meg. Év közben is közös rendezvényeink vannak. A katolikus osztályokba is vettünk fel református tanulókat — hatot —, akik oda kíváncsiak. A reformátusok beindították a felsőoktatást is, ahová viszont katolikus vallású hallgatókat is felvettek.

— *Milyen a római katolikus egyház viszonya a görögkeletiekhez Nagyváradon?*

— Mi a görögkeletiekkel is igyekszünk testvéri jó viszonyt fenntartani, de közös templomi rendezvényeink eddig nem voltak. Inkább csak állami ünnepeken találkozunk, amelyekre meghívtak ők is, mi is. Tömören viszonyunkat így jellemezhetném: hűvös, távolságot tartó.

— *Hát a váradi és bihari görög katolikusok helyzetét miként jellemezhetné? Kapták-e vissza egykori templomaikat? Milyen arányban tértek vissza az erőszakkal ortodox vallásra térítettek eredeti egyházukba?*

— Helyzetük tragikus. Nem kapták még vissza templomaikat, a székesegyházukat sem. Vagy a mi templomainkban miséznek (eddig két helyen), vagy legtöbbször a szabad ég alatt. Váradi püspökük egy iskolai díszteremben szokott misézni, ahol előbb, szombat este bált rendeznek, és a termet szemetesen hagyják ott vasárnapra. Tehát a görög katolikusok és a görögkeletiek között a viszony a lehető legellenségesebb, noha — kevés kivétellel — ezek is, azok is románok. Ami a visszatérésüket illeti, megítélésem szerint az egykori görög katolikusok 80 százaléka lépett vissza régi egyházába.

— *Az előbb említett „kevés kivétel” nyilván a bihari és szatmári magyar nemzetiségű görög katolikusokra vonatkozik. Biztosítva van-e számukra az anyanyelvű templomi szertartás?*

— Úgy tudom, hogy igen, mert vannak magyar nyelvet ismerő papjaik is. Maga Vasile Hossu püspökük is beszél magyarul.

— *Híradásokban gyakran szerepel együtt a két váradi magyar püspök, a katolikus Tempfli József és a református Tókécs László. Beszél Ön, Püspök úr, a közösen beindított felekezeti oktatásról. Aligha merül ki ennyiben az Önök által gyakorolt élő ökuménia.*

— Legfényesebb bizonyítéka ennek az élő és éltető ökumeniának az, hogy Várad-hegyalján közösen építettünk templomot, közösen áldottuk meg, közösen használjuk. Templomainkban többször tartottunk ökumenikus összejöveteleket, közös körleveleket küldünk egyházközségeinknek, felhívásokat teszünk közzé közösen a sajtóban, mikor híveink vagy nemzetünk közös érdeke így kívánja. Idén májusban közösen rendezzük meg ünnepségeinket Szent László szentté avatásának nyolcszázadik, a török kiűzésének háromszázadik évfordulóján. Viszonyunkat tömören így jellemezhetem: testvéri és meghitt.

Beke György

BÁTHORI CSABA

Kövesse szó a szót...

Aki nem tanulta, nem tud beszélgetni.

Számtalanszor megtapasztaljuk, hogy egy eszmecsere során nem tudjuk megközelíteni a másik érveit: még a hangját se halljuk. Egyszer csak arra hökkenünk, hogy nincs értelme a párbeszédnek, s pusztá esetlegesség marad a találkozás, veszteségidő. Minden indokolatlanul meghosszabbított vita: rövid életű fanatizmus, buboréktár. Ki-ki úgy kel föl az asztaltól, hogy élesebb körvonalakban látja elképzeléseit, örvend kikoholt szenvedélyeinek, s hajlandó több ízben is hangoztatni kedvenc elgondolásait. Hangjának erejét csakugyan megismerte, de korántsem azt a hűvös eszmélet-szögletet, amelyben gondolatok mozdulni szeretnek.

Tudatosan kell tudni azt, hogy a gondolatok kedvelik a szenvedélytől mentes beszélgetési környezetet, s csakis ott születnek meg, ahol nincsenek tüstént halálra kárthatatva. A hang megemlése önmagunknak káros: nemcsak beszélgetőtársunknak fenyegetés, hanem önmagunkkal szemben is udvariatlanság. Mert az, aki pontos beszélgetésre törekszik, legelőször is magával szemben kíméletes. Kíméletessége abban áll, hogy engedi terebélyesedni a csöndet, a gondolat környezetét. De egyszersmind abban is, hogy a vastagodó csöndben megnöveli aktivitását.

Nincsen párbeszéd fölkészülés nélkül: maga a gondolatcsere nem a vetés, hanem az aratás ideje. Legalábbis: az aratás közben érkező gyarapodásé.

Szóljon hozzá a témához a társalkodás reneszánszkori mestere, Michel de Montaigne. Ő azt mondta:

„Tehát: minden okkal-móddal végbevitt ütést elfogadok és elismerek, legyen az bármilyen gyenge, de fölöttébb nem tűröm azokat, amelyeket szabálytalanul mérnek rám. A tárggyal alig-alig törődöm, a véleményekre nem adok, s hogy melyik érv győz, csaknem hidegen hagy. Egy álló napon át békésen el tudnék társalogni, ha regula szerint folynek a vitatkozás. Nem is erőlködést és árnyalatot várok, hanem rendet. Rendet, amilyet minden nap látni kanászok s boltoslegények torzsalkodásaiban, sohasem magunk között. Ha megbokrosodnak, kész a bárdolatlanság, miközttünk nem kevésbé. De minden ízetlenségük s féktelenségük ellenére tárggyuknál maradnak: szóváltásuk magából a dologból fakad. Ha egymás szavába vágznak s morognak-szitkozódnak: legalább megértik egymást. Minden választ melegen köszöntök, ha nekem érdemben válaszol. De ha a disputa zavaros, s nincsen regula szerint, hagyom a dolgot, s makacsul, haraggal ragaszkodom a formához, és elkezdék olyan hajthatatlanul, csépelve, civakodva vitatkozni, hogy utóbb belevörösödöm.”

Ezt a szöveget érdemes megrágni.

Montaigne arra ösztönöz, hogy igyekezzünk alkalmazni a saját eszméinkből való kihátrálás gyakorlatát. Az a mozgékony azonosulási és elkötdési hajlandóság, amely csak dialógusban sajátítható el, rend kereteiben nyer funkciót. Ennek a rendnek feszültség-elemei lehetnek: a latolgatási periódusok megfigyelése, az „öngyanúsításnak” bizonyos tréningje, a saját magunkhoz való szoktatás elismerése, készségek oktan elfogadása nélkül. Igenis helyeslendő az a fölfogás, hogy hozzá kell igazodnunk magukhoz a dolgokhoz: legyünk parányi lelkiismeretfurdalással személyiségek.

Rengeteg hitványság esett a történelemben ahhoz, hogy ne szemléljük óvatossággal bármely egyedül üdvöt ígéro idea születését.

Montaigne mintha azt sugálná: maradjunk meg a vereségben anélkül, hogy kárt okoznánk. Mert a dolog szerinti vereség valójában esélynövekedés: fontos, hogy mit nem tudunk. Az nevel. Az érlel.

Hozzáfűzném: ahol vita kerekedik, ott szokás szerint hibák felé haladunk. Hibás a start, meg kell állítani a versenyt. A közeledés a párhuzamosságban rejlik, az egzisztenciális érintkezés a sokáig félelem nélküli egymás mellett haladásban. Sokszor megfigyelhető, hogy a tartalmas beszélgetések a nyílt, benső szuverenitáson nyugvó, de mérsékelt ösztönzésekből fakadó alkalmakból keletkeznek. Hogy ez létrejöhesse, rendszerint nem a partner legfontosabb mondanójára kell válaszolni. Adatredukcióra kell szorítkoznunk, azaz mondanóinkat egyszerű, használható formájúvá kell átalakítanunk. Mindig tanácsos az, hogy a közvetlen bekövetkezheto csönd közelében maradjunk. Persze — hogy vadásznyelven fejezzem ki magam — nem löni, az is hiba. De közlendőinket csak nagyritkán hitelesíthetjük a meggyözöds pecsétjével.

Hosszabbítani kell az utat az ötlettől a meggyözödségig. Mert közte van az emberré érés feladata: meggyözödséshoz csakis és egyesegegyedül huzamos ideig visszatartott gondolatok vezethetnek.

A meggyözöds nem elindulás, hanem megérkezés.

Számunk szerzöi:

Kamarás István szociológus

Dümmerth Dezsö író, történész

Tóth István irodalomtörténész, Marosvásárhely

Kerny Terézia művészettörténész, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Hollósi Éva művészettörténész

Beke György író, újságíró

Báthori Csaba író, a Bécsi Napló szerkesztöbizottsági tagja

Tabódy István

Az 1961-es letartóztatás előzményei 1959-re nyúlnak vissza, amikor a Hittudományi Akadémia hallgatóit rá akarták venni arra, hogy vállaljanak aktív szerepet a békemozgalomban. Akkoriban az akadémia főduktora voltam.

Miután 1958-ban, viharos események után pappá szenteltek, Shvoy püspök úrnak az volt a véleménye, hogy nagyon szűken teljesítettem a kánonjogilag előírt szemináriumi időt, hiszen közben egy időre lefogtak, tehát éppen csak két évet töltöttem szemináriumban. Azt mondta, „még paposodnom kell”, vonuljak be még egy évre a teológiára. Akkor már elég gazdag múlttal rendelkező ember voltam, s tíz-tizenöt évvel idősebb kurzustársaimnál.

Talán nagyobb tekintélyre tettem szert a kispapok előtt, mint egyes elöljárók, bár én ezt soha nem használtam ki. Miután a legtöbb püspököt személyesen ismertem, és a saját püspökömtől, Shvoy Lajostól első kézből kaptam meg, miről tanácskoztak, milyen gondok vannak a kispapokkal kapcsolatban, esténként informáltam társaimat a velük kapcsolatos hírekről: milyen nyomást gyakorol az állam a püspöki karra, és a püspöki kar mit várna a kispapoktól.

A püspöki kar nyugalmat szeretett volna, hogy az állam ne „piszkálja” őket a kispapok miatt. Nagyon nehéz ma beszélni arról, milyen körülmények között nevelődtek akkor a kispapok. 1956 után az ellenünk folytatott nyomozást szemináriumi elöljáróink végezték. Volt köztük olyan is, aki később püspök lett. Ezek az elöljárók az állam által valamilyen ok miatt kényszeríthető emberek voltak, kivéve az akkori spirituálisunkat.

A letartóztatásra bármikor számítani lehetett, az évek során ugyanis folyamatosan fogták le a papokat. 1957-ben, amikor a szemináriumból elvittek bennünket, ért csak váratlanul minket, hiszen a kispapok a forradalomban, ami a fegyveres részét illeti, teljesen ártatlanok voltak. Olyan esetek előfordultak, hogy a kispapok reverendát adtak a menekülő egyetemistákra; segítettek röpcédulákat sokszorosítani, terjeszteni, ez is tény. Az 1957-es letartóztatásra az igazi indítókot csak a közelmúltban tudtam meg. Mindszenty bíboros úr engem bízott meg, hogy menjek ki az Állami Egyházügyi Hivatal Pasaréti úti épületébe tíz kispappal, és biztosítsam, hogy onnan ne tűnjenek el az iratok. Más idők jártak akkor, más idők a mostaniak, amikor — gondolom — a rendszerváltozás során teherautószám égették el a kompromittáló iratokat. 1956-ban ezt meg lehetett akadályozni. Kijelöltem a tíz kispapot, de már nem jutottam ki a Pasaréti útra, mivel 4-én az oroszok megszállták Budapestet. Több kispap ezekben a napokban kinn járt a Pasaréti úton. Egyikük látta, amint az ottani dolgozó zsebre tette a páncélszekrény kulcsát és el akart távozni. Vigh Szabolcs rászólt az egyházügyi tisztviselőre: vegye ki a zsebéből a kulcsot és tegye vissza a helyére. Az illető így is tett, majd eltávozott.

A forradalom leverése után az az egyházügyi hivatalnok szembetalálkozott az utcán Vigh Szabolccsal, és fölismerte. Szabolcsot már másnap letartóztatták, a központisták ellen bosszúhadjárat indult. Sajnos a szeminárium nem egy vezetője aktívan részt vett a nyomozásban és jelentéstételben. Féltek tőlünk, hogy tevékenységünkkel esetleg lebuktatjuk professzorainkat, püspökeinket. Nem mindenki képes vállalni azt, amit Szent Ignác mondott: az Úr búzája vagyok, örülök, hogy megőrölnék.

Amikor visszakerültem a szemináriumba, s tulajdonképpen itt kellene kezdenem, rendkívül furcsa helyzetet találtam. A Hittudományi Akadémia akkori rektorának ÁVH-s tiszt volt a testvére. Nagy tudós hírében álló, de korántsem hősi lelkületű szerzetes volt a dékán. Valamennyien rendkívül fagyosan fogadtak. Nem tudták, Shvoy püspök egyéni akciója révén kerültem-e vissza a szemináriumba, vagy pedig az állam beleegyezésével. Shvoy püspök úr ugyanis rossz püspök, szálla volt az állam szemében. Az ÁEH közölte, hogy az ő tudtukkal helyeztek oda engem, s fölszólította a rektort, az előljárókat, hogy feledtessék velem a korábbi sérelmeket.

A spirituálisom, Papp Imre, aki nagyszerű ember volt, behívatott és nevetve azt mondta nekem: ide figyeljen Pista, most csináljon úgy, mintha még sosem járt volna ebben a szemináriumban. Menjen be a rektor úrhoz, jelentkezzen nála, a többit bízza rám.

A rektor, amikor meglátott, szó szerint kirúgta maga alól a széket, s kitárt karokkal futott felém. Megölelt, összevissza csókol. Milyen öröm, hogy újra vagy!

Majd átküldött a dékánhoz, aki hasonlóan viselkedett. Megölelt, és biztosított arról, ha bármire szükségem volna, mindig mellettem áll.

Később egyházi vonalon a fejemhez vágták, hogy én tettem tönkre a központi szemináriumot. Az egyház bizonyos köreiből elterjedt, hogy forró fejemnek és katonás, lázító magatartásomnak köszönhető, ami 1958-ban a Hittudományi Akadémián történt. Beszédeim hatására — állították egyesek — az egyébként jámbor és szent életű kispapok fegyelmezetlenségre szánták el magukat: nem voltak hajlandók részt venni a békepapi gyűlésen.

Hamvas érsek úr mint esztergomi adminisztrátor, három szeminárium fölött rendelkezett. Ezek élére talán nem a legszerencsésebben válogatta ki a rektorokat. Azt mondta nekem: közöljem a kispapokkal, amennyiben nem mennek el, nem megyünk el másnap a békegyűlésre, akkor az ÁEH valamennyiünket kizár a Hittudományi Akadémiáról és a szemináriumból.

1958 decemberében, a békegyűlés előtti utolsó együttlétünkön felálltam, és azt mondtam a kispapoknak: nézzétek, két jó megoldás lehetséges. Vagy elmegyünk mindnyájan, és az nem baj, vagy egyikünk sem megy el. Baj csak abból származik, ha megyünk is, maradunk is. Hiszen ez az ÁEH célja, hogy megszissanak bennünket és fölmorzsolják az akadémiát. Én nem foglalom állást, döntsön a Jóisten, menjünk el a szeminárium kápolnájába, énekeljük el a *Jöjj, Szentlélek Úristent*, utána maradjunk csöndben egy ideig, majd mindenki vonuljon vissza a cellájába, ne szóljon a másikhoz egy szót se, és holnap reggel úgy dönt, ahogy akar!

A békegyűlés előtti estén Hamvas érsek úr megkérdezte tőlem: mit gondol, el fognak menni? — Érsek úr, véleményem szerint nem. Erre így válaszolt: rendben van, nem mennek el, az ÁEH kidobja őket innen, de mi lesz az épülettel? — mármint a Hittudományi Akadémia és a szeminárium épületével. Emiatt aggódott az érsek.

A hetvenöt hallgatóból hárman vettek részt a békegyűlésen. Ezt követően rövid úton kirúgtak elsősorban engem, tíz főkolompосnak tartott kispappal együtt. A bentmaradóktól nyilatkozatot akartak kicsikarni, melyben elítélnék bennünket. Ekkor a püspökök ismét nagy agitációba kezdtek saját kispapjaiknál: írják alá az elítélő nyilatkozatot, hogy ezzel megmentsek a saját bőrüket.

Továbbra is szabadon jártam ki-be a szeminárium épületébe. Aznap délelőtt is bent voltam, amikor a püspökök gyözködték a saját egyházmegyéseiket. Számomra mulatságosnak tűnt az egész, mert már tudtam, hogy a kispapok visszautasították az ajánlatot, és az elítélő nyilatkozatot egyikőjük sem írja alá. Shvoy atya észrevett, magához hívott és megkérdezte: no, mi van? Hogy döntöttek a többiek?

Senki nem írja alá! Nem ítélnék el bennünket! Erre így szólt: Jaj, fiam, szaladj, hívd össze azonnal az enyémeiket, mert én rábeszéltem őket! Hívd gyorsan valamennyit, és közöld velük az én nevemben, hogy a világért alá ne írják a nyilatkozatot. Ezt követően valamennyi kispapot kitiltották a Hittudományi Akadémiáról.

Miután láttam a sorsukat, értettem meg a sajátomat, és értettem meg az Istent. Az Úristen velem már előre végigcsináltatott mindent, hogy utána én megmenthessem a többi szeminaristát.

A kispapok eltávolítása egyébként példátlanul aljas megoldás volt. Az Actio Catholica akkori elnöke, Várkonyi Imre teljesen jogtalanul vett részt a püspökkari konferencián. Állítólag mint kispapneveléssel foglalkozó szakembert hívták meg. Korábban Várkonyiról csak annyit tudtam, hogy a Grósz érsekre terhelő iratokat ő adta ki a bíróságnak, és önmagát valahogy préposttá nevezette ki.

A püspökkari konferencián felállt, melyen sajnó Shvoy püspök úr elaludt — nagyon öreg ember volt már ekkor —, és azt mondta: Tiltakozik az ellen, hogy a becsületes és rendes kispapokat megfertőzzék az olyan alakok, mint amilyenek a Központi Szemináriumban vannak —, és itt nyilván rám gondolt. Követelte, hogy ezeket az embereket távolítsák el. Várkonyi száz százalékgig az állam embere volt. A mi kirúgásunkhoz az ő fölszólalása adta a döntő lendületet.

Ha jól emlékszem, Marellának hívták a párizsi pápai nunciust, aki tízezer forint segélyt küldött nekünk, s abban a hitben juttatta az Actio Catholicához, hogy biztosan megkapjuk. A tízezer forint az AC-nál „elveszett”...

Néhány kispap azonnal hazautazott, a többiek Pest utcáin csatangoltak. S tanácstalanul várták, hátha történik valami. Akkoriban a Váci utcában az angol-kisasszonyoknál miséztem. Apácák, kidobott káderek jártak oda. Amikor megtudták, mi történt, reggelente pénzt dugdostak a zsebembe. Itt ismerkedtem meg Cséry Hanna erdélyi származású grófnővel, gróf Andrassy Ilonával és Károlyi Erzsébet bárónővel. Nagyszerű nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeztek. A liechtensteini uralkodó főherceg is szerepelt a névsorban. Valószínűleg bosszúból ítélték el engem tizenkét évre, mivel ezeket a neveket a kihallgatások során természetesen nem árultam el. A liechtensteini uralkodóherceg és a bécsi nuncius közvetítette a mi kéréseinket a Vatikánba. Andrassy Ilonának unokatestvére volt az akkori francia nagykövet, Paul Boncourt felesége. Mindszenty bíboros úrral is volt összeköttetésünk. A bíboros tudta, hogy mit csinálunk, és egyetértett velünk. Paul Boncourt-né nagyon szerette a bíboros urat, és bejárt hozzá az amerikai követségre.

Megemlítettem Károlyi bárónőnek, akivel korábban, 1956-ban már együtt ültünk a börtönben, hogy mi történt. Károlyi bárónő a forradalom leverése után

a francia követségtől rengeteg segínyt kapott és osztott szét. Ezért kellett bűnhődni.

Hetvenöt fiatalot kellene megmenteni — mondtam neki. Egyházi felhatalmazásra és pénzre lenne szükségem. Akkor már elhatároztam, hogy a megmaradt negyvenöt-ötven papnövendék számára létrehozom a földalatti szemináriumot. A pápától a bécsi nunciuson keresztül kaptam meg az egyházi jóváhagyást és felhatalmazást.

Most már hozzáláthattam a szervezéshez. Rengeteg ismerősöm volt Budapesten: korábbi rabtársaim és családi kapcsolataim révén. Az ország népe nagy rokonszenvvel kísérte a munkánkat, a világsajtó is hírt adott rólunk. Erzsébet néninek barátja volt Ausztriában egy Auersperg hercegnő, aki ügyünk érdekében az egész osztrák sajtó szimpátiáját megszerezte. Rendkívül jóban volt Löwenstein herceggel, Adenauer kancellár korábbi tanácsadójával. Ő a nyugatnémet sajtót informálta rólunk. 1959 szilveszterén a BBC magyar adásában hallottam, hogy az év hazai történései között az egyik legnagyobb eseményként említették szemináriumunk létrejöttét és a kispapok viselkedését.

Igen nagy nemzetközi visszhangja volt a történeteknek, ezért tartottam nevetésesnek — mint a bírónak is említettem —, hogy kémkedéssel vádolnak, hiszen már két éve mindenki előtt nyilvánvaló volt, amit tettünk.

Munkahelyeket és albérlőket kellett szereznem a fiataloknak. Anyagi ügyekben Erzsébet néni intézkedett. Hat héten belül kezembe nyomott egy csomagot. Legalább ötven-hatvanezer forint volt benne. Nem az első, de a legjelentősebb összeg volt. A bécsi nunciustól kaptam a francia követségen keresztül. A bécsi nuncius, De Lapiane összeköttetésben állt velem anélkül, hogy tudta volna, valójában ki áll a másik oldalon. A nuncius tanácsot kért XXIII. János pápától ügyünkben. Egyszer írásos pápai áldás érkezett a nevemre, s ebből én a legalizálás és a biztatást olvastam ki. Az áldást tartalmazó iratot természetesen a rendőrség letartóztatásomkor elkobozta. Kispap-társaim közül a jezsuiták és mások ekkor már külföldön voltak, többen közülük Rómában működtek, s ők is segítettek.

A kezdet kezdetén elhatároztam, ha egyszer létrejön a szeminárium, azt nemzetközi tekintélyű professzorok vezessék. Könyörögtem Bánk Józsefnek és Cserháti Józsefnek, hogy vizsgáltsanak vagy legalább ismerjék el a vizsgákat. Sajnos, nem merték vállalni.

Minden fiatalnak elegendő pénzt adtam ahhoz, hogy legyen miből megélnie az első fizetéséig. Lehetőség szerint egy munkahelyre legalább kettőjüket helyeztem el, ahogy ez az ősi egyházban is szokás volt. Ketten lakjanak, tanuljanak, egy helyen dolgozzanak.

Összegyűjtöttem néhány hatodéves, jól képzett, de még nem doktorált korrepetitort, így Nagy Imrét, a jelenlegi budapesti érseki helynököt, Rédly Elemért, aki ma a győri szeminárium rektora, Simmer Józsefet, ezt a kiváló képességű embert, aki később sajnos kilépett. Ők a legjobb tanulóknak számítottak az egyházban. Professzornak páter Mócsy Imre jezsuitát, páter Petrucho, aki a szegedi szemináriumnak hosszú időn keresztül volt a rektora és még két-három hasonló rangú szellemet kértem föl. Később mondta nekem Mócsy Imre, hogy az ő vizsgáit valamennyi európai egyetemen elfogadták. A jezsuitáknak már gyakorlatuk volt ebben, hiszen ők saját kispapjaik részére a kistarcsai internáló táborban is létrehoztak földalatti szemináriumot.

Így éltünk egy éven át. Akkor arra gondoltam, ha nem történik valami előrelépés, a fiatalok belefáradnak ebbe az életbe. Féltettem őket a széthullástól. Min-

denképpen papszentelést szerettem volna, hogy az alsóbb évfolyamosoknak ezáltal erőt adjak. A sikeres vizsgák letétele után azonban egyházi jogi problémával kellett szembenéznem. Ki szenteljen? A gond elsősorban kurzustársaimmal volt, akik már diakónussá lettek szentelve. Jogilag nagyon nehéz az egyik egyházmegye diakónusát egy másik helyen pappá szentelni. Ehhez külön kértük a pápa hozzájárulását, s ő a nunciuson keresztül üzent nekünk: tegyünk belátásunk szerint. Áldását adja ránk.

Megpróbáltuk elérni a püspököknél, hogy szenteljék fel saját kispapjaikat. Shvoy püspök úr két diakónusát berendelte magához Székesfehérvárra és pappá szentelte őket. Az akkori egri érsek ezért megneheztelt a püspökre, mondván, megszegte a megállapodást, elárulta a püspöki kart.

A megyéspüspökök nem merték vállalni a szentelést, sőt egyikük még azt is mondta nekem: minek erőltetni a kirúgott kispapok fölszentelését, így legalább könnyebben megnősülhetnek — különösen jámbor személy volt az illető.

Miután a püspökök elzárkóztak, más megoldás után kellett néznünk. Rédly Elemérrel és Kelényi Tiborral sokat gondolkodtunk, mitévők legyünk. Az egyházi jog előírása szerint Endrey püspök úrnak joga volt szentelni. A pápai évkönyvben, az Annuario Pontificioban mint esztergomi ordinárius szerepelt, azaz a megjegyzéssel, hogy akadályoztatva van. Így lett Schwartz Eggenhoffer Artúr az egyházmegye apostoli kormányzója. A püspök úr szimpatizált az elképzeléseinkkel, de maga nem akart részt venni azok megvalósításában.

Hogyan tovább? Egyszerre villant belém, a, gondolom a Szentlélektől származó sugallat, hogy a jogot és a bátorságot kell ötvözni. Zadravecz püspök úrról tudtam, ő szentelte a szerzetesi utánpótlás papjait. Endrey püspök úr az engedélyt boldogan kiadta egy másik püspök részére. Ezzel az irattal kerestem föl Zadravecz püspök urat Zsámbékon. Ő édesapámat nagyon jól ismerte. Közöltem vele, szeretnénk fölkérni papszentelésre. Ez nem megy olyan simán, válaszolta, ehhez engedély kell! Erre elővettem a fölszentelendők névsorát és az Endrey püspök által kiadott engedélyt.

Így már semmi akadálya, nevetett föl. Beszéljük meg, mikor és hol. Március 17—19-ben állapotunk meg. A helyszín pedig a Tanács körüti lakásom. Társaim beöltözve izgultak a szobában, vajon megérkezik-e a püspök?

A kérdéses napon a Moszkva térre siettem, s vártam a zsámbéki busszal érkező püspököt. Egy közismert békepappal együtt szállt le. Futó pillantást vettem rám, akkor már mindketten eléggé rutinos emberek voltunk, tudtam, nem szabad mozdulnom. Elhaladtak előttem, majd nem sokkal később Zadravecz püspök elbúcsúzott kísérelésétől. Nevetve jött vissza. Taxiba ültünk és elmentünk a lakásomra. Társaim fölsóhajtottak, amikor megpillantották a püspököt. Hetüket szubdiakónussá és diakónussá, Somogyi Sándor regnumistát pappá szentelte.

A további szentelésekhez ismét a bécsi nunciuson keresztül kértünk engedélyt XXIII. János pápától. Ő minden további nélkül megadta. Később az egyik püspök úrnak igyekeztem megmagyarázni, hogy ne vegye személyes sérelemnek, amiért Zadravecz püspök átvállalja azt a veszélyt, mely az állam részéről fenyegeti a szentelő püspököt. Az idős püspök atyát arra is kértem, ne híresztelje a papszentelések ügyét, mert ezzel saját püspöktársát buktatja le.

Saját kurzustársaimat Mátyásföldön, egy nagyon szép villában szentelte pappá Zadravecz püspök úr. Ott már magnetofonról hallgattuk a Sixtina kórus előadásában a *Tu es Petrust*. A püspök úr az én szobámban a 185. titkos szentelésénél tartott. Akkor a kissé ünnepélyesebb vacsorán mondtam neki: Püspök

atya, nemsokára eléri a kétszázat. Mire rám nevetett: édes fiam, azon én már rég túl vagyok.

Zdravec püspökre mindenféle rosszat mondanak, gúnyolódva emlegetik a frank-perrel kapcsolatos szerepe miatt. Fiatalemberként, politikai tapasztalatok híján került bele. Arról megfélekednek kritikusai, hogy isteni küldetést töltött be évtizedeken keresztül. Nélküle nagyon sokan nem lehetek volna pappá Magyarországon. A magyar egyház és a magyar katolicizmus rengeteget köszönhet neki.

Még egy, az állam szempontjából földalattinak tekinthető papszentelésre került sor a Hermina mezei kápolnában. Bohán Béla jezsuitát, aki ma Kárpátalján folytatja papi hivatását, ott szentelte fel Zdravec püspök úr. A Központi Szemináriumból eltávolított kispapok közül tizenheten így lettek pappá. Tíz kispap szentelését — ha szabad ezt a kifejezést használnom — kizsaroltuk. Két veszprémi, három váci, három esztergomi egyházmegyést Schwartz Eggenhoffer Artúr apostoli kormányzó engedélyével Szabó püspök, s mint említettem, két székesfehérvári diakónusát Shvoy püspök szentelte.

Ki kell mondanom: a kispapok ilyen föllépésére, szerepére soha nem került volna sor, ha a saját püspökeink bevallják nekünk, hogy ők aláírták azt a nyilatkozatot, melyben támogatták a békemozgalmat. Ezt az iratot letartóztatásom után legnagyobb megdöbbenésemre az ÁVH-n megmutatták nekem. Mi mindannyian azzal a meggyőződéssel cselekedtünk a szemináriumban, hogy a Szent-szék akaratát teljesítjük, és püspökeink egyetértenek velünk.

Amióta eltávolítottak a szemináriumból, az ÁVH emberei állandóan követtek. Tudtam, ezért teljesen váratlanul ért letartóztatásom. Annyira természetes volt, hogy figyelnek, tehát mindent tudnak rólam. Nincs mit rejtegetnem, ezt ők is tudják, így nincs miért letartóztatniuk. A Fő utcában a nyomozás során elmondták nekem, milyen nehezen tudtak követni az utcán. Sokszor leráztam a kísérfőmet. Egyszerű trükk az egész, feleltem. Az Astoria előtt beálltam a buszmegállóba. Elengedtem az arra közlekedő három-négy járatot. Aki végigvárta ezt, s végül velem együtt szállt fel, az volt a követőm.

Akkoriban valamennyi fiatalokkal foglalkozó közösséget, csoportot — ma úgy mondják, bázisközösséget — rendszeresen figyeltek. A Budapest körüli kirándulóléhelyek, Makkosmária, Máriaremete hemzsegett a bennünket és más csoportokat figyelő, fényképező nyomozóktól. Szabályszerű őrzásokat tartott az ÁVH.

(Folytatjuk)
Közreadja: Elmer István

Domokos Pál Péter

Március 15-én, nagybőjt 2. vasárnapján összegyűltünk a Szent Péter bazilika magyar kápolnájában hazai és római magyarok, hogy imádkozzunk kiváló honfitársunk, Domokos Péter Pál lelkiüdvéért, akit február 19-én, 91 éves korában magához szólított az Úristen.

Ki volt Domokos Pál Péter? Gyászjelentésében — némi kiegészítéssel — ezt olvassuk: Tanárember volt, a néprajztudomány doktora, aki 1901-ben született Csíksomlyón. Székely ember volt, s mint zenetörténeti és néprajzkutatót főleg a moldvai csángó-magyarok zenevilága, s azon keresztül egész népi műveltsége és magyar sorsa érdekelt. Székelyföldön és a keleti végeken felkutatta a magyar népi hagyomány és művelődés értékeit, s ezzel szolgálta a magyarság ügyét hosszú élete során minden erejével és tehetségével.

Szívből örülök, hogy ezen a nagyböjti vasárnapon nem a gyászmise megszokott szövegével imádkoztunk érte. A vasárnap evangéliuma Jézus színeváltozásáról szólt. Ez a Tábor-hegyi jelenet előrevetítése az Úr feltámadásának és megdicsőülésének, de ugyanakkor prófétai hirdetése is annak, amire Jézus minden követője hivatva van. Az Apostol erre így emlékeztet a szentleckében: az Úr „azzal az erővel, amellyel mindent hatalma alá vethet, átalakítja gyarló testünket és hasonlóvá teszi megdicsőült testéhez”. (Fil 3,21) Ezt hisszük, s ezért könyörgünk Urunkhoz, hogy adja meg Pál Péter testvérünknek az üdvösségnek azt a teljes kegyelmét, ami hasonlóvá válás Hozzá a feltámadásban.

Ám ez az imádságos óra az emlékezésnek is, nemcsak a könyörgésnek volt az ideje. Emlékeztünk arra a székely emberre, aki hosszú életén át hazáját és népét, népe keresztény és magyar hagyományát és műveltségét szolgálta.

Ha igaz az, hogy a gyermek a férfi atyja, kétségkívül áll az az igazság Domokos Pál Péterre, aki szülőhelyén, Csíksomlyón gyakran járt a ferences atyák híres kegy-

templomába, és részt vett a Székelyföldről, Moldvából és Bukovinából érkező zarándokok fogadásán. Ott ivódtak lelkébe a nép egyházi énekei: ott élte át élményszerűen azt, ami később tudományos kutatásának tárgya lett.

Fiatal tanárként már énekkarokat szervez, s amikor Kodály Zoltán tudomást szerez róla, maga küld neki kottákat. Ugyanakkor Bartók Bélának a magyar népdalról írt könyvében arról olvas, hogy a népdalgyűjtés az egész magyar nyelvterületen megtörtént, csak a moldvai csángók vidékére nem terjedt ki. Ez indítja a fiatal Domokost, hogy 1929-ben Moldvába menjen, és — Kájoni János ferences atya egyházi gyűjteménye, a *Cantionale Chatholicum* nyomán — szakszerű zenetörténeti kutatáshoz fogjon. Kájoni 1676-ban 560 magyar és 260 latin nyelvű egyházi éneket gyűjtött össze, de csíksomlyói nyomdája szerény felszerelésével nem volt alkalmas a hangjegyek nyomására, s ezért a megfelelő dallamokat nem tudta közölni. Domokos vállalkozott rá, hogy a források felkutatásával és a nép ajkán megőrzött dallamok összegyűjtésével elvégezze ezt a jelentős zenetörténeti munkát. Ezzel bizonyította, hogy Moldva katolikus magyar népe milyen gazdag forrása a népzeneinek, az egész népi kultúrának.

Mindez kitágította Domokos látókörét. Az egyházi énekek gyűjtése mellett tanulmányozni kezdte a moldvai magyarság hagyományos kultúráját és történetét. Erre főleg Petrás Incze János, egy másik ferences atya munkássága indította, aki egész életén át Moldvában működött, Klézsán volt plébános. Petrás 1838-1886 között, szinte ötven éven át rendszeresen küldte tudósításait a moldvai magyarok életéről a budapesti Tudományos Akadémiának és a szörvány magyarokkal foglalkozó Szent László Társulatnak, remélve, „hátha valaki közülük észbe veszi ennek a távoli, elfelejtett magyar kisebbségnek a sorsát”.

A harmadik egyházi személy, aki döntő hatást gyakorolt Domokos keresztény

egyeniségének és magyar érzésvilágának kialakulására, Márton Aron gyulafehérvári püspök volt. Utolsó könyvének előszavában Domokos így ír erről: „Életem nagy adományának, máig energiát adó forrásának tartom, hogy kora gyermekségétől haláláig szoros emberi kapcsolatban (éveken át munkakapcsolatban) álltam Márton Áronnal... Évtizedek óta írom könyveimet, s előadások százait tartottam a moldvai magyarságról, Erdély történelméről, valáštörténetéről. Az utóbbi években számos helyen szóltam Márton Áronról is... A nagy püspök tudta és vallotta, hogy a magyarság egy és oszthatatlan, éljenek tagjai a világ bármely pontján is.”

Domokos Pál Péter a magyarság sorsa és a magyar művelődés ügye iránt érzett felelősség vállalásában valódi szellemi örököse a keleti végeken fáradhatatlanul tevékeny két ferences barátnak, Kájoni Jánosnak és Petrás Incze Jánosnak, és lelki testvére Márton Áron püspöknek.

Nem csoda, ha március 4-én, amikor a Farkasréten eltemették, sírját azok vették körül, akikért képességeit és munkásságát áldozta. Temetésén Moldvából érkezett csángó-magyarok, Csík vármegye és Székelyföld képviselői vették körül. Benedek Domonkos csíksomlyói plébános, a ferencesek erdélyi tartományfőnöke temette, Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter, valamint Tempfli József nagyváradi megyéspüspök búcsúztatták. Jelen volt Bálint Lajos gyulafehérvári érsek is, aki a temetés után a Nagyboldogasszony budavári templomában a gyászmisét celebrálta.

Ósi székely és csángó szokás szerint a sírhely beszentelése után megtörtént az „ágyvetés”: a földbe süllyesztett koporsóra először szülei sírjáról hozott földet szórtak, majd a székely- és a csángóföld egy-egy darabkájával és Csíksomlyó fenyőágaival, virágaival borították el a koporsót a csángó-magyarok temetési énekeinek kíséretében. Álljon itt befejezésül az egyik ének néhány költői sora:

*„Jaj mely hamar múlik a világ ereje,
mely hamar elbomlik minden erőssége,
s változik szépsége.*

*Hamarébb a süstnél minden erőssége,
tétova elszálljed szélvésztlől elterjed
az ő dicsősége.*

*Mint a szép virágszál tavaszkor kinyílik
a több fűszálak közt ő is megvirágozik
és hamar elalszik.*

.....

*Ki-ki életében azért elkészítse
testét a férgeknek, lelkét az Istennek
örök dicsőségbe.*

*Aggyon az Úr Isten mindnyájan kimúlást
boldog feltámadást és jobb keze felől
velem együtt állást.”*

Lélekben vele állunk Isten színe előtt. Szelleme arra buzdít, hogy hűségesek legyünk népünkhöz mindhalálig.

Békés Gellért

Mikszáth Palócföldön

Mintha kevesebbet beszélnék mostanában Mikszáth Kálmánról. Pedighát régóta mondom: ma aktuálisabb, mint bármikor ezelőtt. Mert hiába is tanítottuk a *Két választás Magyarországon* című regényt, főként pedig Katángy Menyus leveleit, a diákok azt se tudták, mi az a parlamentarizmus. És hiába beszélünk a megyei életéről, amikor senki sem ismerte az önkormányzatot. Nos, most már mindenki hallhatja a rádióban, olvashatja az újságban, sőt saját szemével láthatja a televízióban, mit is jelent mindez. És sokszor nem tud mit kezdeni vele, hiányzik hozzá történelmi iskolázottsága. Így azután előbb-utóbb fel kell fedezni azt a Mikszáthot, aki végigkísérte a magyar parlamentarizmus hőskorát. Iróniája éppen azt nyugtázza, amivel a mai néző nem tud mit kezdeni: a különbözőséget az elvek és a valóság között. Mikszáth megtanít a látszólag fenségesben meglátni a komikusan kisszerűt, és fordítva, a látszólag komikusban a nagyszerűséget.

Praznovszky Mihály *Nógrádi Mikszáth-lexikona* azt a környezetet mutatja be lexi-

kont játszva, amelyben Mikszáth élt. Azokat az embereket, akikből a parlament és az önkormányzat alakult abban az időben. Különböző karakterű, tehetségű, más-más képmást mutató emberek galériáját idézi meg a szerző, főként Mikszáth jellemzései alapján. De az írói bemutatást össze is veti az adatokkal, amelyeket muzeológusként, levéltárakban böngészve évtizedek alatt összegyűjtött. Tudományosan megbízható „életrajzi esszé lexikont” vehetünk kézbe tehát, ahogy szerzője jellemzi a könyvecskét, melyet (nomen est omen!) a Mikszáth Kiadó bocsátott közre. (Mikszáth)

Kabdebó Lóránt

Konrád György: Az újjászületés melankóliája

Le kellene írni mindent. Nem mintha a szavak kifoghatnának az időn, de bennük testet ölthet, aminek el kell múlnia, ami nyomot hagy bennünk, ami anyagtalanul úgyszólván jelen van. Ha megérthetjük egyáltalán, mi történt, mi történik velünk, ez az egyetlen lehetőség rá: a visszalapozásé. Am ez bátorság dolga is. De a jó szöveg mindenkor indokolja önmagát — ha nem is értünk már egyet egészen a benne foglaltakkal —, hisz egy pontos mondat védjegye mindig az igazság: a hazugság unalmas, megbicsaklik rajta a szórend.

Konrád György kicsiny mozaikdarabokból összeillesztett könyvében egy időszövedő férfi, egy magyar regény- és esszéíró lapoz így vissza utolsó néhány évének naplójában. Érdemes megtennie, mert a köröttünk kavargó események könnyen magukkal ránthatnak bennünket is, ha nem vigyázunk, beaprítanak pártokba, zászlós bandériumokba, gittegyletekbe. Ám aki megélt már ötvenhét évet, és itt élte meg, annak már van ideje. Sétál a kacer, meghatározhatatlan korú Buda egyik kertes övezetében, avagy Amerika lehetetlenül szűk közegéből tekint vissza az ottanon egyelőlegzetűnek látszó Európára, s azon gondolkodik, amin már Csokonai is: Hogyan lehet itt valaki „ember és polgár”.

Mert hogy itt, azaz Magyarországon kell azzá válnia, ahhoz nem férhet kétség. Mégis miért ez a tűnődő melankólia? Talán sejtünk valamit, vagy az éppen újjászületőtől elvárható föltétlen bizalom hiányzik belőlünk? Lehet, hogy nincs is olyan szó: „újjászületés”?

Nem tudom. Maradjunk a szövegnél, ahol többé-kevésbé képesek vagyunk tájékozódni. Ez a kötet szellemi öröm annak, aki jobban szereti a kérdéseket az elharmarkodott válaszoknál. (Pátria)

Schein Gábor

Dosztojevszkij: A Karamazov testvérek

Göcsörtös fába vágta fejszóját Kapás Dezső és a főiskola elvégzése után is együtt maradt színészosztálya, mikor elhatározták, hogy „Fivérek és nővérek” címmel a Játékszínben színpadra viszik Csehov művének Nagy András-féle honi verzióját, a Magyar három nővért, majd Dosztojevszkij dramatizált regényfolyamát, *A Karamazov testvéreket*. Előbbiről már beszámoltunk ehelyütt — most az utóbbi is színpadra került a rendező maga készítette színpadi adaptációjában. (Bevallott-bevallatlan folytatásaként egy másik Dosztojevszkijnek, a Veszprémben bemutatott *Bűn és bűnhődés*nek.) Az Oroszország földjéből kitépett s a nyírségi falucskába telepített három nőtestvér még megállt a saját lábán, a Karamazov fivérek bizonytalanabbul imbolyognak azon a komor ravatalozónak berendezett színpadon, ahol ezúttal megjelennek.

Kapás adaptációja lelkiismeretes. Lelkiismeretes, mert Dosztojevszkijhoz hűen foglalkozik az emberi tetteket meghatározó és kontrolláló lelkiismerettel, s kapcsolja össze azt a hit és hitetlenség, szeretet és gyűlölet örökérvényű dilemmájával. Önmagában azért sem hibáztatható, hogy a színházi műfaj öntörvényűségét kihasználva a hangsúlyt a fiatalabb fivér, Aljosa figurájáról áttette a legidősebb testvér, a karamazovi bővérűséget öröklő, fékezhetetlen Dimitrij alakjára. A darab valójában

az ösztönösen cselekvő Dimitrij szenvedéstörténete, fivéréi, az Isten világát tudatosan elutasító Iván és az istenhitben tudatosodó Aljosa sorsának tükrében. Bonyolult pszichológiai, érzelmi, filozófiai kapcsolatrendszer fűzi össze ezt a három embert, s vezeti el az eseményeket a brutális apa brutális meggyilkolásáig. Fájdalom, hogy a gyűlölettől a szeretet felé tartó Dimitrij, a világ bűneit lajstromozó, ám valójában egyre közönyösebbé váló Iván és az Istenbe vetett hitből erőt merítő Aljosa drámája a színpadon nem lesz valódi dráma. Sok tehetséget mutató, de elfúló hangú előadás ez, amely kivételes pillanataitól eltekintve (pl. ahogy a Dimitrijt játszó ifj. Jászai László megismétli egy hasonló helyzetben az apát alakító Csákányi László egyszerre őszinte alázatot és gyáva képmutatást eláruló pillantását) valójában mindvégig őriz egyfajta illusztratív jelleget. Ami a *Bűn és bűnhődés*ben mélyről fakadt föl, itt most illusztráció egy regény lapjaihoz.

Kállai Katalin

Szilágyi Ákos: Gyönyörök kertje

Aki rendelkezik elemi képzőművészeti ismeretekkel, a cím és a borítólap festményrészlete alapján rögvest ráébred, hogy Hieronymus Bosch Az Ezeréves Birodalom címen is számon tartott monumentális alkotása ihlette a költőt. A könyvecske azonban a kétszáznegyvenhárom, számozott négysoros strófa ellenére „nem verseskötet”, sőt Szilágyi Ákos azzal bocsátotta útjára: „magam is szeretném tudni, mi is tulajdonképpen”; „nem én hoztam létre, hanem én voltam az, aki a legkevésbé tudtam ellenállni annak, hogy létrejőjön, s egy Énlény kínjaiból egója zárt kagylójában rímek gyöngyei szülessenek meg. E kínrímek groteszk szó-végvonaglásának maga a század vég, az ezredvég adott apokaliptikus *végkicsengést*”.

A mű sokszorosán megcsavart, szavai a saját tengelyük körül pörögnek — de az egész egyáltalán nem nyakatekert. Figyelmes benső hallásra, a kakofón szó-zene el-

fogadására, szavak, betűkapcsolatok *szívének* érzékelésére van szükség a mondanódó, az én-állapot értéséhez. A legtanácsosabb út a *néma* hangosan-olvasás. Legjobb részleteiben — igazi poétai bravúrral — anyagtalan matériának hat a szöveg, amely szellemes, megdöbbentő, kacagató, botránys paradoxonok tömkelegével fejezi ki a mai ember és a mai nyelv satubaszorítottságát. „Sír a világ négy sarka” — talán ez a sor a leghívebb magyarázat a keletkezés miértjére. Ez a világsírás a ki tudja, hány milliárd egyes ember zokogásának összhangzata.

Bosch szárnyas táblaképének jellegéből és tárgyából természetszerűleg következik, hogy *Föltámadás, Testámentum, A halál, Színeváltozás, Örök élet* belső címekre is rálelünk (bizony, hiányzik a tartalomjegyzék!), az *INRI* egyik szakasza pedig így hangzik: „kínhalál tündököl: kínrím, / rímek kínpadján írni, / mint ki az úrben kinn rí, / s nem un rá: INRI-INRI!” Az idézet a ciklus emelkedettségét és helyenkénti erőltettségét, a Szilágyi Ákos által mesterfokon művelt akusztiko-vizuális költészet gondjait is jelezheti. (*Holnap Kiadó*)

Tarján Tamás

Gyurkovics Tibor: Halló, Krisztus

„Első kötettől aligha várhatunk teljesen kiforrott költészetet, és Gyurkovics Tibornak első kötete a *Grafit*: az sem mindennapi dolog viszont, hogy egy első kötetnek annyira meglegyen a saját színe-hangja, mint ennek.” Ezekkel a szavakkal vezette be Rónay György a Vigília 1961. évfolyamában könyvismertetőjét.

A *Halló, Krisztus* immár második válogatott verseskötete Gyurkovics Tibornak. 1978-ban adta közre *Istenigazából* című könyvébe összegyűjtve öt kötetének alkotásait.

Költői világa ma is csalhatatlanul sokrétű. De alkotson akár családverset, szerelmesverset, hazafiasat, tollát a szeretet és a várakozás-vágyakozás vezeti. Erre utalnak ötletes fejezetcímei: En attendant...moi-même, Godot, stb. Meggyőző

lélektani eszköz, hogy rövid ciklusokra osztotta verseit, s ugyanazzal a címmel szerepeltet több fejezetet. Vallomás ez a kötet, várakozás, s egyben egy termékeny élet szép összegzése.

Mindaz a vonulat, amely számos istenes versében, s kötetcímekben sejtet valamit (*Hold, A másik élet, Szerzetes, Jeruzsálem, Meztelenül, Bevonulási zsoldár, Próba, Emberfia, Kenyértörés, Istenigazából, Isten nem szerencsejátékos, Isten bokkrétája*, stb.) most az egész kötet fölé emelkedve, egységes *En attendant Godot*-fejezetté sűríti a válogatott verseket.

A könyv fülszövegében a szerző így vall: „Sosem akartam más lenni, mint költő. Az Isten akonta. Köszönöm azoknak, akik ihletet, életet adtak, és szerelemmel, szeretettel elhitették velem, hogy az vagyok. Hogy leírtam egyetlen jó sort. Hogy meghajolok önön nagyságom előtt. És van erőm ezt kinevetni. Hogy hazát, istent, szerelmet, társakat találtam ezen a kis, Kárpátokon belüli, európai földön. Hogy magyarul írhattam, azoknak, akik fölmutattak engem az ég felé. Köszönöm.” (*Szépirodalmi*)

Nagy Imre

Egy régi Esterházy-mű

Bizony elég régi, lassan háromszáz éves, a címe *Harmonia Caelestis* és a szerzője Esterházy Pál. Nem igazán jelentős munka, összegyűjtött, néhol újonnan alkotott dallamok, kísérettel, mégis fontos, hiszen a magyar műzene egyik első emléke. És nem csak ennyi.

A *Harmonia Caelestis*t öröm hallgatni, főleg akkor, amikor nem akar több lenni, mint ami, néhány egyszerű dallam, szép dal. Amint nagyobbra tör, rögtön elveszíti kedvességét, amint igazi barokk zenemű kíván lenni, mint mondjuk az egyetlen dialógus-kantátában, rögtön elötűnnek gyöngéi, lapossága, állandó ismétlései, és nem lehet nem gondolni a nála sokkal különb elődökre, kortársakra. Ám a mű javát kitevő dalszerű kantáták szépek, könnyen megjegyezhetőek, kiválóan énekelhetőek,

sokszor, leghatározottabban a záródarabban, megrázóak.

Esterházy Pál alkotásának (ha egyáltalán az övé, és nem az udvarában élő muzsikusoké) a Hungaroton immár második felvételét adta ki, ezúttal a Capella Savaria közreműködésével. Az énekesek közül elsősorban a hölgyekről érdemes szót ejteni: Zádori Máriáról azért, mert látszólag eszköztelenül, valójában óriási technikai tudással énekel, és mert nem szolgálja hangja szépségének, hanem úrnője, Fers Mártáról tiszta, kicsit fiús hatású szopránja miatt. Gémes Katalin teljesítményét figyelve észrevehető, mennyire elválnak ma már a hagyományos és a régi stílusú éneklés. Az ő hangja ugyanis akármilyen szép, nem illik ebbe a környezetbe, mert minden mértéktartás ellenére túlságosan vibrál, másutt képzett, mint a többieké, és ettől a kifejezés erőltetetté válik, elveszíti őszinteségét. Károlyi Katalin az ötvenöt kantátából mindössze hétben működik közre, ezekben azonban nem kelt rokonszenvet. Hangfekvése ugyan érdekes, izgalmasan mély, de annyira fátyolos — nem tudom, ez állandó állapota-e, vagy csak múló rekedtség az oka —, hogy mindig, minden egyes hang mellett ott szól egy másik is, kellemetlen borzongást keltve a hallgatóban.

Fáy Mikós

Erdélyi krónika

Fontos és izgalmas tanulmánygyűjteményt adott közre Kántor Lajos, a kolozsvári *Korunk* című folyóirat főszerkesztője, egyszersmind a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom történetének egyik legszorgalmasabb és legeredményesebb búvárlója. Az *Itt valami más van* című és „Erdélyi krónika 1911-1959” alcímű gazdag kötetben elsősorban forráskutatások eredményeit találjuk, eddig ismeretlen irodalom- és művelődéstörténeti adatok és összefüggések világosodnak meg előttünk. Csupán néhány példát említenék a sok közül: Kós Károly erdélyi helyzetismerete még az első világháború előtt, Kuncz Aladár tervei az Erdélyi Helikon

szerkesztői politikájának átalakítására, Babits Mihály erdélyi irodalmi kapcsolatai, Jékely Zoltán közreműködése a *Világosság* című, 1944 végén indult kolozsvári napilap tevékenységében vagy éppen Reményik Sándor sokáig elhallgatott költészetének értelmezése és Szabédi László 1945 utáni irodalmi és politikai szerepvállalásának története.

Kántor Lajos munkájának nagy érdeme, hogy igazi irodalomtörténész és forráskutató módjára keresi fel a könyvtárak és levéltárak mélyén megbúvó régi újságokat és leveleket, s éppen ezek vizsgálata következtében tud kinyilvánítani a jelenben fontos és érvényes igazságokat. Például arról, hogy az erdélyi magyar irodalom a teljes magyar nemzeti irodalom rendjébe tartozik, vagy éppen arról, hogy az erdélyi magyar kultúra olyan műhely, amelyben a közép-európai nemzetek és kultúrák kölcsönös kiengesztelődésének és termékeny együttműködésének eszméi forrnak. Ezek az eszmék a jelenben persze ugyanúgy el vannak temetve, mint a könyvtári, levéltári csendben pihenő régi levelek és folyóiratok, a jövőt mégis nekik kell alakítaniuk. Az erdélyi műhely, az erdélyi gondolatok alkotják azt a „más”, ami a hagyományosabb erdélyi irodalmi legendák mögöttes terében készíti el a reményeink szerinti jövőt.

Pomogáts Béla

Ördögh Szilveszter: *Dobol a hó*

A minket körülvevő valóságról, a környezetünkben alakuló-zajló emberi életről, saját évgyűrűink gyarapodásáról általában az az alig ellenőrzött benyomás él bennünk, hogy átlátjuk, birtokoljuk, értjük mindezt. Váratlan eseményeknek, fordulópont-pillanatoknak kell elkövetkezniük, hogy a hirtelen fölcsigázott értelem és a fájdalmas érzékenységre váltó lélek fölismerje, átérezze tévedését, és felülvizsgálva addigi sietős, szavakká és nézetekké kevéssé formált vélekedését, valódi számvetésre bátorodjék. Ördögh Szilveszter kivételes írói erénye az ilyen háttérhelyzetek iránti győelem, a hasonló szituációk kíméletlen katalizálása, és a vívódásban, tépelődésben is egy lendületűnek tetsző művé formálása. A *Dobol a hó* kötet cím mély és komoly magánhangzóinak sötét, egyhangú muzsikája mély, komoly és sokszínű, változatos könyvet zendít meg. A novellák egyik nagy köre önéletrajzi szövéssű, a másik szentírási parafrázissokkal él, s természetesen e kettő találkozik is. Ördögh „régivágású” prózaíró, már ami a művéség, a szép szó igényét illeti. Mily gyönyörű például suvickoltan vásárra vitt lovuk lefestése: „...szőre csillogóan ébenfekete, csüdjén liliomzokni, s a nyaka ajzott íj.” Nem a Mándy Iván által joggal ostromozott „hülye, gennyes, költői próza” ez, hanem akár az érzelmességig lírai, mégis mindig szigorúan tárgyyszerű, vallató-gyónó epika.

A mestermű *Az udvaron, hátul* című elbeszélés. A csak-válaszadó látszólagos riporttechnika a félárva (halott apját a saját udvarukban elföldelő, a hantot naponta kövidinkával lelocsoló-megszentelő) kisfiúról szóló írást a dokumentumpróza és a klasszikus történetalakítás mezsgyéjén tartja. A gyerek különbséget tesz az apa „szokásos” ittassága és baleset utáni bődulata közt: „Amikor kétkezűen rügött be, nem esett bele az árokba...” Ugyancsak megragadó, torokszorító a „*Jászolában megsimul*” portréja egy félnótás szénégetőről. A legnagyobb lélegzetű mű, a *Földözés* szaggatott, nagy bekezdései kapkodnak leginkább levegő után. Az idősödő férj és feleség konfliktusa, az asszony monológja, az immár orvosolhatatlan szeretetlenség ezernyi elrontott házasságra emlékeztet — s mégis (vagy ezért) szinte minden ízében közhelyes, egyénítetlen.

Ördögh Szilveszter hivatásos töprengő, krisztianus író — szokták róla vagy elismerően, vagy némi ironikus éllel megállapítani. Valóban az: egy lászólag korszerűtlen írói magatartás őrzője és megújítója. A *Dobol a hó* eddigi legkitűnőbb novellagyűjteménye. Közös barátunk azt írta recenziójában: Ördögh „a magyar írás legjelentősebb alkotói közé emelkedett.” Engem megnyugvással és reménnyel tölt el, hogy még nem érkezett el ebbe a körbe. (*Pátria Könyvek*)

Tarján Tamás

Ezerkilencszázötvenhat, te csillag

A magyar szabadság ügye évszázadok óta témája és forrása irodalmunknak. A Rákóczi-szabadságharc korszakától kezdve a magyar jakobinusokon, majd a Petőfi és Jókai által vezérelt 1848-as küzdelem élményvilágán át nyílegyenesen vezet az eszmei út 1956 fénylő valóságáig.

Ezek a korok telistele vannak remekművekkel, s ilyeneket hívott életre 1956 októbere is. A Püski Kiadó gondozásában rendkívül fontos időszakban — amikor már kissé halványulni látszanak fényei — látott napvilágot ez az értékes kötet. Amint egyik szerkesztője, Pomogáts Béla hangsúlyozza: nálunk „erőszakos kezek olykor darabokra törik az igazmondó tükröt és szétszórják cserepeit.” Ilyen széthulló (de belül erősen munkálkodó) értékeket foglal magába és tár hasznos és példamutató olvasókönyvként a magyarság elé e kiadvány.

Albert Camus a szent hevületek megfelelő érzelmi áradással vallja: a magyar nemzet a dicső 1956-os forradalom során „királyi örökséget” hagyományozott az emberiségre, s ennek szellemi sugárzását valamennyiünknek híven meg kell őriznünk.

Szívbe markolóak az egyes fejezetek, hiszen a történelem szavatolja mondanivalójukat: *Piros a vér a pesti utcán, Emelkedő nemzet, Gond és hitvallás és Vannak magyarok... Németh László, Tamási Áron és Illyés Gyula* szellemi örökségként élnek tovább ezek az írások.

Merjük remélni, hogy az irodalomtól, szellemi javaktól elidegenített magyar ifjúság is sokat meríthet a magyar történelem legszebb fejezeteit felidéző, szép kötetből. (Püski Kiadó)

Szeghalmi Elemér

Mezey Katalin: Szárazföldi tél

Válogatott és új versek 1960-1991.

Az 1969-es esztendő szellemi életének bőrsődő állóvizébe tavaszváró kedvvel rúgott Utassy József vezetésével, a kilencek szabadcsapata, melyben nem Mezey Katalin volt a legkisebb vitéz. Sötét er-

dőben füttyöreszik olyan dacos éntudattal a hangját kereső vándor, ahogy ő szólal meg végleteket ígöző hangján. Egy szabad, szuverén egyéniség harcol önkiteljesedéséért még szerelmes verseiben is, s a szabadság nevében vajákolja ki a beteg társadalomból a rosszat, miközben a vers szabadságfokait sokszorozza formai kísérleteiben egy olyan világban, ahol az avantgárd muzeális értékű, bár szalonképtelen irodalomtörténeti csecsbecs. Azután problematikussá válik az eleven beszédből kiszakított, leírt szóhoz való viszonya; utcai beszélgetéstöredékekből, életdarabkákból próbálja összerakni a makrovilág értelmezhetőségének kereteit, ismerős tárgyaiba kapaszkodik, de azok is mikrovilága káoszának áruói. A töredékes tudásból hiába próbálja önmagában újraépíteni a rendet — „Ez a ki nem rakható mozaik. / Hiába volna meg minden darabja, / az egészet úgy többé ki nem adja, / ahogy egyszer volt. Ahogy lehetett” (Egy régi témára). Mesebeli groteszk karikatúrát ad a szavak életértelmét elpusztító korról, ugyanakkor kedves Hamletjét követve rajzolja paradoxonokkal maga köré élhető világának megtartó, mágikus köreit. Lassan az „emlékezet borostyánkővében” megőrzött arcok is semmivé válnak körülötte, s önsorsvizsgálatában egyenként hántja le magáról emlékeit „lélekhányadékokat”. A lélek „romlékony-ságtudatával” számol le sanzonba oltott népdalszerű gondolati verseiben, búcsúzik zsoldáros, istennel perlekedő verseiben, testáldkodik reánk villonos vásári balladáiban, készülődve, hogy majdan költőpajtásával, néhai Lónyay Erzsébettel versenkedve írja tovább szerelmesverseit az élethez. (Széphalom Könyvműhely)

Kofrán László

Lékai Lajos: A ciszterciek

Ha összehasonlítjuk Lékai könyvét más, magyarul kiadott rendtörténeti tárgyú dolgozatokkal, akkor önként adódik a megállapítás, hogy ilyen átfogó és főleg új rendtörténet még nem jelent meg a Magyarországon honos rendekről. Lékai La-

jos szerencsés helyzetben volt Amerikában, amikor elhatározhatta kutatásainak kiszélesítését: itthon erre bizonyosan nem lett volna lehetősége. Könyvének alcíme: „Eszmény és valóság”, rögtön arra a feszültségre utal, amely a rend 1098-as kezdeteitől fogva végigkíséri a ciszterci monostorok történetét. Az ihlető benedeki regula szigorúbb értelmezése jelentette a ciszterci élet kiindulópontját; ez volt az a ciszterci értelmezésű eszmény, amelynek gyakorlati megvalósítása komoly, részben fizikai, részben szellemi munkát, teljes embert kívánt. Már az első szerzetesek mindennapi élete és munkája is ellenérzéseket keltett egyes kortársakban — a cisztercieknek meg kellett védeniük eszményeiket és válaszolniuk kritikusaiknak. Ebből a védekezésből nőtt ki az egyre terebélyesedő ciszterci irodalom. Az óriási anyag biztos elrendezésén túlmenően ezen a ponton is sikerült a ciszterci Lékainak megőriznie pártatlanságát és tárgyilagosságát. Amennyire a források engedték, a szerző ezek elemzésével vezeti be az olvasót a szerzetesek mindennapjaiba, főként pedig liturgiájába, mint a monasztikus élet középpontjába. Ugyanakkor nem feledkezik meg a szerzetesség és a kor társadalmának kapcsolatáról sem. A történeti és kulturális (spirituális) fejezet mellett a kötet egyenrangú részét képezik a függelékekben közölt ciszterci okmányok fordításai, valamint a térképek és a statisztikai kimutatások; olvasás közben a rend történetének és lelkeségének főleg korai szakaszára vonatkozóan minden szerzői megállapítást itt lehet ellenőrizni. A könyv fejezetenként tagolt bibliográfiája is külön laudatio tárgya lehetne, ennek ismerete nélkül elképzelhetetlen már Magyarországon ezután ciszterci tárgyú kutatásokat folytatni. Lékai jól „sáfárkodott” talentumaival: ezt művének kiadásai és a különböző nyelveken megjelent fordításai bizonyítják, amelyekhez kiegészítésképpen az illető ország vagy terület szerzeteseinek történetét az általános képnél jobban, árnyaltabban, a helyi körülményeknek nagyobb hangsúlyt adó tanulmányok kapcsolódnak. Az itthoni magyar kiadás magyar voltát azért kell hangsúlyozni, mivel Hervay 1984-ben latinul kiadott egy ma-

gyar rendtörténeti repertóriumot a Bibliotheca Cisterciensis 7. köteteként, amelyet Solymosi László (Levéltári Közlemények 55,1984,237-251) kiegészítéseivel együtt kell forgatnunk. Ez utóbbi kiegészítés sajnos kimaradt a bibliográfiából. Lékai könyve magyarul, éppen Hervay fejezete révén egyben nemzetközi újdonság is, amely számot tarthat az európai és tengerentúli rendtársak és kutatók érdeklődésére. (Szent István Társulat)

Sarbak Gábor

Szépmíves Céh

Bizonyára igen sokan ismerik a valamikori Erdélyi Szépmíves Céh egységesen sárgásbarna vászonkötésbe kötött, Erdély hagyományos címerével díszített könyvsorozatát. Ez a sorozat a két világháború közötti időkben a legnépszerűbb könyvkiadói vállalkozások közé tartozott: 1923 és 1944 között több mint százhatvan kötetet adott közre, és igen széles körben tette közismertté az erdélyi magyar irodalmat, a többi között Áprily Lajos, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kós Károly, Bánffy Miklós, Nyíró József és Tamási Aron műveit. A Szépmíves Céh néhány áldozatkész erdélyi magyar író — így Kós Károly és Nyíró József — kezdeményezésére jött létre, annak a meggyőződésnek a nyomán, hogy az erdélyi magyarságot mindennek előtt az irodalomnak kell összefognia és megtartania. Ez a meggyőződés lendítette előre a munkát igen nehéz körülmények között is, hiszen a kolozsvári könyvkiadó mögött nem állt sem biztos gazdasági erő, sem vagyonos olvasóréteg. Erejét az írók és az olvasók áldozatkészségének kellett megalapoznia.

Erre az áldozatkészségre kívánnak építeni azok is, akik nemrégiben felújították az Erdélyi Szépmíves Céh tevékenységét. Az erdélyi magyarság most ismét inséges helyzetben él, kulturális intézményeit még korábban tönkretette a bukaresti diktatúra, az olvasóközönség elszegényedett, nincsenek megfelelő nyomdák, nincs papír. Az új Szépmíves Céhnek ezért hatalmas szervező munkát kell vállalnia. Ennek jegyében mutatta be nemrég Mózes

Huba a Céh múltját és terveit a budapesti írószövetségben, s jelentette meg az Erdélyi Szépművés Céh füzet sorozatának első darabjaként *Az Erdélyi Szépművés Céh és a Helikon indulásának dokumentumaiból 1924-1928* című kis összeállítását. Szeretném hinni, hogy a Szépművés Céh újjászületése itt, Magyarországon is érdeklődésre talál. Az erdélyi magyar könyv és irodalom megmentésében mindannyiunk áldozatkészségére szükség van, a jó ügy széles körű összefogást követel.

Pomogáts Béla

Dietrich von Hildebrand: Átalakulásunk Krisztusban

Dietrich von Hildebrand (1889-1977) századunk filozófiájának egyik nagy iskolaalapítója (hatással volt a lengyel etikai perszonalistákra, így Karol Wojtylára is). A fenomenológus Husserl tanítványa, etikai írásai révén a müncheni egyetem magántanára lett. Szoros barátságot kötött Max Schelerrel, akinek materiális értéketikája nagy befolyást gyakorolt rá, de értékfogalmát korrigálta és elmélyítette. Még sok más témában gazdagította az etika tudományát: például értékvákság, szexualitás, indirekt szabadság, az affektivitás erkölcsi jelentősége, az erkölcsi követelmények forrása, szeretet, erénytan stb. 1933-tól a náci elöl több országot érintve egészen New Yorkig menekült, ahol aztán haláláig dolgozott. 1914-ben tért át a katolikus hitre, attól kezdve több vallásos művet is alkotott, így az 1940-ben írt *Umgestaltung in Christus* című könyvét, amely a német nyelvű és az angolszász katolikus világban számtalan papnak és világinak mutatott utat az erények gyakorlására. Most Kisberk Gizella igényes fordításában magyarul is megjelent. „Klasszikus” ez a mű, hiszen bemutatja az egész keresztény spiritualitást, de korszerű is, mert számot vet a mai ember differenciáltságával. Biztos tekintettel bevilágít az emberi lélek alapszerkezetébe; a megtapasztalható és ezért végrehajtható belátások alapján meglátja, miként alakul át és emelkedik föl a természetes erkölcsi törekvés a meg-

váltás kegyelmében. Fölragyogtatja előtünk annak az „új teremtménynek” egész életteljességét, amelyben létünk értelme egyedül és fölülmúlhatatlanul megvalósul. Szemünk elé tárulnak a keresztény egzisztencia igazi kritériumai: miként alakítja át az egyént Krisztus lelke és élete. Csak ha szemlélődve engedi magát eltölteni az isteni fényvel, csak ez az önmagán végzett munka nyit tért Krisztus számára, és lobbantja lánggra azt a diadalmas felebaráti szeretetet, amely több a szociális szolgáltnál. Mert a földi létünket megtámogató pusztá emberbarátságon túl Krisztus örök igazságát és szeretetét közvetíti embertársunk lelkének. (*Szent István Társulat*)

Tuba Iván

Horváth Iván: A vers

A hatvanhét éves Cézanne három nappal a halála előtt állítólag azt mondta, most kezdi érteni a festészetet. Csak kevesen jutnak el idáig. Oda, ahol a színek, a formák, a harmónia és a diszharmónia a sejthető teljességet érintik, ahol nem marad más lehetőség a megszólalásra, egyedül a csönd.

Igy Horváth Iván könyve sem teljesítheti, amit címében ígért, nem tudjuk meg belőle, mi a vers. Ám ez nem is várható el. A szerző ehelyett bemutatja azt a három egymástól jól elkülöníthető poétikai szemléletmódot, ami a versről való nemtudásunkat meghatározza. E három iskola, a transzcendenciára hajló, a grammatikus valamint az irodalomtörténeti megközelítés egymásmellettsége természetesen a magyar esztétikában is nyomom követhető, és a szerző komoly ismeretanyagra támaszkodva itt is helyesen jelöli ki a legfontosabb csomópontokat.

A legújabb nyelvészeti kutatásoknak megfelelően a verset már ő sem a prózához képest tartja vizsgálhatónak, hanem az élőbeszédhez viszonyítva, amelyből a prózával éppen ellenkező működések segítségével juthatunk el a költői nyelv lehetséges megnyilvánulásáig.

Ez az élvezetes stílusban megírt tanulmánykötet mindenképpen hozzájárul egy a mainál alaposabb és modernebb hazai

irodalomelmélet kialakulásához. Hiszen sokat kell tanulnunk, kutatnunk, míg Cézanne-hoz hasonlóan érteni kezdjük, mi a vers. Talán mégsem lehetetlen. (*Gondolat*)

Schein Gábor

Magyar Néprajz III.

A tárgyi néprajzi szakmunkák színvonalát azzal mérem, hogy magamban fölteszem a kérdést: tetszene-e a mű Tálasi Istvánnak? Hajdani kedves professzorunk, ez a pirospszögás arcú, szálfá termetű, a hetvenes évek elején már nagypapa külsejű, ám kedvesen szigorú férfiú nem volt mentes némi bogarasságtól — legfőbb gondként ügyelt például arra, hogy a szemináriumi helyiségben egyéb oda nem illő tevékenységeken kívül ne *főzzön* senki, bár emberemlékezet óta nem is akart ott senki főzni... —, ám fölemelt kezével, ujjának felkiáltójelével nagyon fontos szakmai és erkölcsi igazságokra intett valamennyiünket, és tucatnyi megírandó, kifejtendő néprajzi témával látta el azt is, akiről pedig tudta, hogy nem marad meg e tudományszak szolgálatában. Aklából elködörgött báránynak tekintett mindenkit, aki megkezdte, folytatta, de nem szent hivatásként gyakorolta stúdiumunk egyik vagy másik ágát.

Egy ilyen elködörgött, tehát nyilván fekete bárány kérdezi most a *Magyar Néprajz* sorozat legfrissebb, III. (de már negyediknek megjelént) ezeroldalas kötetét forgatva: tetszene-e a könyv Tálasi Istvánnak? A *Kézművesség* tomoszában, gondolom, tetszene neki a szerzőgárda: Domonkos Ottó és Nagybakay Péter a legjobb (és legjobban fogalmazó) szakembereket toborozták maguk köré. Tetszene, hogy önálló kötetet vívtak ki a kézművességnek, bár ezt talán az utóbbi harminc év erősen megszaporoott részpublikációi sem feltétlenül indokolnák. Nem tetszene, hogy a Fémművesség fejezete beékelődött a Húsipar, meg a Bőr- és lábbelikészítés közé. Nem tetszene, hogy nincs tárgykörmutató (sőt kellene személynévmutató is). Tetszene a gazdag fotóanyag; nagyon tetszene, hogy a paraszti kultúra, a népi kézművesség tárgyi- és anyagvilága mellett a

tevékenységek emberformáló hatására is ügyet vetettek.

A professzor úr neve, sajnos már kereszttel jelölve, e kötet élén is ott áll a szerkesztőbizottság névsorában. Valószínűleg egy kicsit hümmög, ha valahonnét a magasból letekint e könyvre; hümmög, de — mint a magyar néprajztudomány nemzetközileg is jelentős teljesítményére — örömet adja áldását rá.

Tarján Tamás

Megmentett Trubadúr

Kissé bemelegítés jellege volt az Erkel Színházban február 29-én elhangzott Trubadúrnak, készülődés a három nappal későbbi előadásra, amelyen Piero Cappuccilli vendégszerepelt. A jelenlegi rendezés, mint színpadi esemény mára már annyira leegyszerűsödött, hogy nyugodtan nevezhetjük primitívnek is: minden szereplőnek csak egy jelmeze van, a díszleteket vetítik, és a vetítógépek vagy a vásznak mozgása miatt a néző a tengeren érezheti magát, ráadásul időnként elfelejtik kicserélni a vetítendő képeket, ami aztán a jelenetek közepén eszébe jut az erre illetékesnek, és akkor gyorsan lebonyolítja a színváltást. Az előadás azonban mindenek ellenére élvezetes, időnként nagyon jó, és egészében véve felvillanyozó volt az énekeseknek köszönhetően.

A címszerepben B. Nagy János énekelt kitűnő formában, erővel, lendülettel, mellette ismét, mint mindig, bámulatos volt Tokody Ilona, ezen az estén nem is elsősorban a hangja, mint inkább színpadi súlya, jelentősége miatt, ahogy a negyedik felvonásban egyedül betöltötte a körülötte lévő hatalmas, üres színpadi teret. A Kolozsvárról meghívott Bancsov Károly Luna gróf szerepében nem tett jó benyomást: kapkodott, időnként megdöböntően hamisan énekelt, és képtelen volt bármilyen együttes játékra a többi énekesrel — talán a vendégszereplés okozta izgalom miatt. Mészöly Katalin Azucenája ugyan semmivel sem volt több, mint a szereppel kapcsolatos közhelyek elősorolása, sőt, néha veszélyesen közel járt a nevetségesség határához, de korrekt alakításával végül si-

került mindvégig azon innen maradnia. Ferrando szerepében Bátor Tamás játszott kissé ostobán, de határozott, szép éneklésének köszönhetően mindez alig volt zavaró.

Fáy Miklós

Oláh János: Vakító fény
Válogatott versek 1959-1991.

Oláh János versválogatása egy szenvedélyesen igazsághívó nemzedék romlás ellen való énekeinek példatára. A *válogatott* kitétel akár arra is utalhatna, hogy egy poéta gazdag életművéből kiválaszt egy vezérszólamot, és arra fűzi fel termésének legjavát. De nem Oláh János, aki szinte első kötetétől kezdve a visszafogott indulat, az (ön)íróniával egyensúlyozott emelkedettség húrjain találja meg hangkörét. Csak a hangsúlyok változnak; amíg a fiatal, kudarcaiból kultuszt teremtő költő az emberbe és tájba magát beléevő rosszat romlásölő látomásokban teszi megfoghatóvá és legyőzhetővé, a táj, a magateremtette ég és föld körülzárja, önmagába száműzi a költőt. Az 1969-es hányatott sorsú (Péntek Imre szavával) „elhantológia” Oláh János írta címadó versének szemlémben küzdi magát elérhetetlen földek felé egy tótágast állt világban. Kora és világa így ad folyton alkalmat a közéleti felelősségű ember számára, akinek a költészet nem hivatás és nem elhivatal, hanem életforma, vagyis erre-a-földre-hivatás létkérdése. Az egyszeri lété, melynek kihívásaira adandó költői válaszok inflálódását annak érvényes valóságfedezete akadályozza meg, de ez is szab határt — „...a legtisztább titokról mindenki maga hallgat” (*Vissza mindent*). S később sem tukmálja az olvasóra élet-antireceptjeit a költő, versei mégis maguktólértetődően kalauzolnak egy ember- és nemzetéltő gondolat ihlette tájon keresztül az eszmények ködbevesző, mégis jól sejtethető enyészpontú horizontja felé. Két horizont közé ékelve, se az égben, se itt a földi világban otthont nem lelő „végleg eltévedt világutazó” (*Egy túsúrás*) szélbe szórt útjegyzeiteit gyűjti össze ez a kötet. (*Széphalomm Könyvműhely*)

Kofrán László

Érmezei Zoltán
és Rauschenberger János kiállításai

Kevés olyan nehezen elviselhető látvány van, mint a kiüresedett tükör. Nem maradt benne más, csak a közömbösen tükröződő világ határ-fala. De mi történik akkor, ha valaki önmagát keresve a tükörbe lép? Megtalálja-e magát, ha mindig valaki mást, egy másik képet érintve juthat csak tovább? Meddig juthat el és visszafelé vezet-e út? Mi az, ami a tükörben szétválik és hol egyesül?

Érmezei Zoltán és Rauschenberger János a Bartók 32 Galériában márciusban megnyílt kiállításán egyetlen falra függesztett festmény, a „Rajzoló tükörkép” és a kép rekvizitumai voltak láthatók. Két, egymással szembeállított tükör, a kép föliára leképezett körvonala, a kép lenyomata és a padlóra fektetett üveg és tükör. A képen a két festő rajzolja egymást egy-egy önmaguk elé állított tükörben, egymás sorozatos leképezésén át próbálnak találkozni. Itt minden egymásba ér: a valóság és a tükröződés, tér és sík, átlátszóság és átláthatatlanság, a leképezett és a leképező. Találkoznak-e valahol? Nincs válasz, csak a két szembenálló tükör figyeli egymást.

Érmezei Zoltán emlékkiállításán a Bercsényi 28-30/Magyar Műhely Galériában a törekeny csomagolópapírra festett képek, rajzok, mint egy-egy falra függesztett tükör. A képeken a leképező, a festő érinti meg ecsetjével tükröződését, egy másik világ áthatolhatatlanná vékonyult határain. Mintha ez a sorozatos kettéválás lenne az egyetlen lehetséges azonosság, ahová ezek a vaktükörökké vált képek vezetnek. De többé nem tudni, hogy melyik oldalon áll, nem tudni, hogy ki az, aki itt látható: a képmás, vagy képének mása, vagy másukuk képének másolata. Hová vezet a következő lépés? Mit érinthet meg, mivel érintkezhet, aki itt látható? „És ez a lélek igazi célja, megérinteni Azt a fényt és az Ő fényénél szemlélni Őt magát, nem valami másnak a fényénél, és éppen Azt szemlélni, aminek a fényénél lát. Azt kell szemlélnie, ami által megvilágosodott, amiképpen a napot sem valami másnak a fényénél látjuk. Hogy ez miképpen lehetséges? Hagyj el mindent.” (*Plótinosz*)

Kelényi Béla

Keresztury Tibor: Félterpeszben

Csengey, Csordás, Esterházy, Géczy, Krasznahorkai, Kukorelly, Markó, Marno, Márton, Parti Nagy, Szilágyi, Sziveri, Szócs és Zalán — az elmúlt két évben az Alföld lapjain közölt interjú-csokor alanyai. A velük folytatott diskurzusok irodalmi értéke és minősége valóban fontosá tette a kötet formálását. Sokuk megszólaltatása már önmagában félsiker, ám hogy nem csupán annyi maradt az a „fag-gató” debreceni szerkesztő érdeme is.

Keresztury e műfajban nem várt, színvonalas kérdező, szokatlan hozzáértése különleges situációt teremt. Az elemző kritikát csempészi be interjúiba, ezáltal lépve át — nem egy esetben — a polemizáló beszélgetések színterére. Úgy tűnik azonban, a felkészültség is járhat hátrányokkal: szép számmal találhatunk ugyanis a kötetben erőltetett, preconcepcionális kérdéseket, melyek szinte előre sugallják a választ.

Ez a könyv tehát több annál, aminek kézbevételekor látszik. Nem csupán széles körben népszerűsége igényt tartható interjúkötet, hanem a 70-es, 80-as évek irodalmi keresztmetszete, kis posztmodern irodalomtörténet, az akkori kulturális közélet körképével. Nem utolsó sorban pedig a válaszadók autobiográfiája, szellemrajza is, azzal a kuriózzummal, hogy betekinthetünk alkotói lélektanuk módszerébe. Utólag egymás mellé állítva őket, még szembetűnőbb az, ami elválaszt és ami összeköt. A kérdés eldöntésében, hogy tudniillik nemzedékről vagy inkább az 50-es években született korosztályról van-e szó, maguk sem egységesek. Az utolsó JAK-füzet az utóbbiról győzi meg az olvasót, ma még nem olyan egyszerű együvé látni — mondjuk — népribunt és ezoterikus költőt. A vállalkozás jelentőségét viszont jelzi, hogy ugyanakkor egy nemzedéki mítosz létrejöttének lehetőségét sem lehet belőle kizárni. *(Magvető)*

Aczél Ákos

Psalterium Beatae Mariae Virginis Beatrix-királyné imádságoskönyve

A budapesti „Helikon” kiadásában már korábban is napvilágot láttak olyan illusztrált magyar kéziratok, amelyek a kö-

zék, illetve a rinascimento hazai vallási életének értékes bizonyítékai. Ezen kiadványok közül is kiemelkedik a fenti címet viselő, nemrégiben megjelent szépséges könyvecske. A 175 lapnyi bőrkötéses művet, amelyet II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmából a melki apátságban őrzött kódex alapján adtak ki, Csapodi Csaba kíséretanulmánya szerint Ferrarában illumináltak, a XV. században. A virágos díszű címlap iniciáléjában egy püspök arcképe látható, a könyvecske végén pedig a sírjából felemelkedő Megváltó ruhátlan félalakja tűnik szemünkbe.

A „Psalterium” valójában nem zoltároskönyv, hanem különböző imádságok foglalata, amelyek Szűz Mária tiszteletéhez kapcsolódnak. Az első, legnagyobb fele (1-98. folioig) csak megjelölése szerint zoltároskönyv, valójában hosszabb-rövidebb imádságok gyűjteménye, amelyek a Dávid-zoltárok, illetve himnuszok felhasználásával a Szent Asszonyhoz szólnak. A mariológiai szempontból nagyon gazdag gyűjtemény további részei közt szentek búcsúimádságait, Jacopo da Todi híres himnusát, breviarium részeket és más könyörgéseket találunk. Ez tehát egy vegyes tartalmú imádságoskönyv, amely a kutatások szerint Esztergomba került, ahol a királynő Mátyás halála után 1502-ig élt, midőn visszatért Nápolyba. A kódex 1595-ben, Esztergom törökök alóli ideiglenes felszabadulása után, mint a kötet végén olvasható bejegyzés tanúsítja. Koháry Péter tulajdonába jutott, aki a város felszabadításában döntő szerepet játszó Pálffy Miklós seregében küzdött. Később Melkbe került, a mostani hasonló kiadást az ottani bencés apátság és a bécsi Nemzeti Könyvtár magyar tudós tisztviselőjének, Németh Istvánnak segítségével tette lehetővé.

Csapodi Csaba feltevése szerint a könyv első részét képező Psalteriumot a Prologussal együtt: „egy olyan kódexből másolták, amelyet férfinak szántak s az imádságoskönyv másolója ezt észre nem véve csatolta hozzá a női imádságokat. Az első iniciáléban látható püspök alak pedig esetleg a képzelt szerző portréja...”

Kádár Zoltán

SOMMAIRE

István Kamarás: Religiographie de la visite du Pape
 János Boros: Questions de la démonstration philosophique de Dieu
En mémoire de St. Ladislav Essais de Dezső Dümmerth, Gyula Kristó, Terézia
 Kerny, Éva Hollósi, István Tóth
 Entretien avec József Tempfli, évêque de Nagyvárad (Oradea)
 Csaba Báthori: Que la parole en amène une autre...

INHALT

István Kamarás: Religiographie des päpstlichen Besuchs
 János Boros: Fragen des philosophischen Gottesbeweises
Die Erinnerung an den Hl. Ladislaus Studien von Dezső Dümmerth,
 Gyula Kristó, Terézia Kerny, Éva Hollósi, István Tóth
 Gespräch mit József Tempfli, Bischof von Großwardein (Nagyvárad/Oradea)
 Csaba Báthori: Folge Wort dem Wort...

CONTENTS

István Kamarás: Religiographie of the Pope's visit
 János Boros: Questions of the philosophical demonstration of God
László the Saint Studies by Dezső Dümmerth, Gyula Kristó, Terézia Kerny, Éva
 Hollósi, István Tóth
 Interview with József Tempfli, bishop of Nagyvárad (Oradea)
 Csaba Báthori: Follow a word the word...

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,
 POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, CSÍKVÁRI GÁBOR, KISS SZEMÁN RÓBERT

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Lapunk kiadását a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft, egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 48,— Ft

VIGILIA

SZEMLE

In memoriam Domokos Pál Péter
Mikszáth Palócföldön
Konrád György: Az újjászületés melankóliája
Dosztojevszkij: A Karamazov testvérek
Szilágyi Ákos: Gyönyörök kertje
Gyurkovics Tibor: Halló, Krisztus
Egy régi Esterházy-mű
Erdélyi krónika
Ördögh Szilveszter: Dobol a hó
Ezerkilencszázötvenhat, te csillag
Mezey Katalin: Szárazföldi tél
Lékai Lajos: A ciszterciek
Szépmíves Céh
Dietrich von Hildebrandt: Átalakulásunk Krisztusban
Horváth Iván: A vers
Magyar Néprajz III.
Megmentett Trubadúr
Oláh János: Vakító fény
Érmezei Zoltán és Rauschenberger János kiállításai
Keresztúry Tibor: Féltérpeszben
Beatrix-királyné imádságos könyve

*A szemléket írták: Aczél Ákos, Békés Gellért, Fáy Miklós,
Kabdebó Lóránt, Kádár Zoltán, Kállai Katalin, Kelényi Béla,
Kofrán László, Nagy Imre, Pomogáts Béla, Sarbak Gábor, Schein Gábor,
Szeghalmi Elemér, Tarján Tamás, Tuba Iván*

Következő számainkból:

A magyar társadalom a pápalátogatás tükrében

Köszöntjük az új Protestáns Szemlét

A piarista iskolák 350 éve

Ki a katolikus?

Az egyház a pluralista társadalomban